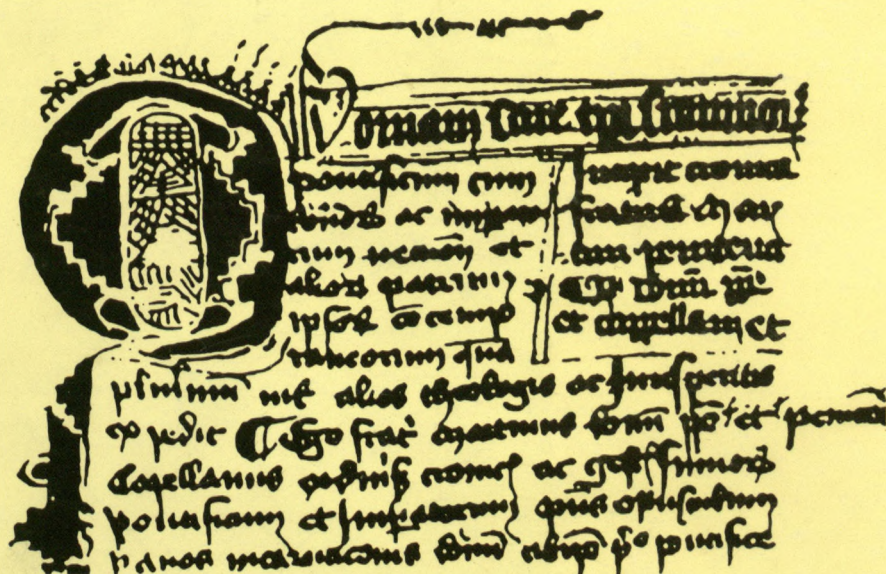

JACEK SOSZYŃSKI

KRONIKA MARCINA POLAKA
I JEJ ŚREDNIOWIECZNA TRADYCJA
RĘKOPIŚMIENNA
W POLSCE

OLD

NEW

STANTON

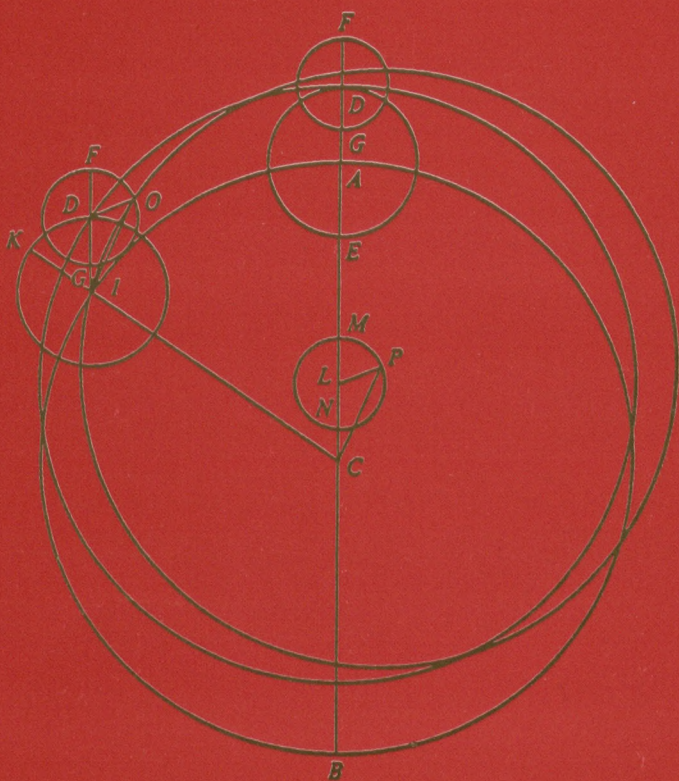
FELTON

Czyt. Pomorz.
Biblioteka
Główna
UMK Toruń

890549

ADEMIA NAUK
ISTORII NAUKI

STUDIA COPERNICANA XXXIV

STUDIA COPERNICANA

wydawane przez Polską Akademię
Nauk dotyczą postaci wielkiego as-
tronomy i jego czasów, jak również
szeroko pojętej problematyki dzie-
jów nauki przed Kopernikiem i re-
cepcji jego dzieła.

Na obwolucie inicjał z:
Kroniki Marcina Polaka,
Kraków, Biblioteka Czartoryskich,
rkp 1575, s. 1.

Na okładce rysunek z:
De revolutionibus III,20

**KRONIKA MARCINA POLAKA
I JEJ ŚREDNIOWIECZNA TRADYCJA RĘKOPIŚMIENNA
W POLSCE**

JACEK SOBZYŃSKI

STUDIA
KRONIKA MARCINA POLAKA
I JEJ ŚREDNIOWIECZNA TRADYCJA
RĘKOPIŚMIENNA
W POLSCE

WYDAWCTWA DOLAN
WARSZAWA 1991

119542

**POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR THE HISTORY OF SCIENCE
CENTRE FOR COPERNICAN STUDIES**

**STUDIA
COPERNICANA
XXXIV**

439027

Pomocnik

02589/34

**POLSKA AKADEMIA NAUK
INSTYTUT HISTORII NAUKI**

JACEK SOSZYŃSKI

**KRONIKA MARCINA POLAKA
I JEJ ŚREDNIOWIECZNA TRADYCJA
RĘKOPIŚMIENNA
W POLSCE**

**WYDAWNICTWA IHN PAN
WARSZAWA 1995**

119592

KOMITET REDAKCYJNY

MARIAN BISKUP, JERZY BURCHARDT,
PAWEŁ CZARTORYSKI (redaktor naczelny), JERZY KOROLEC,
STANISŁAW MOSSAKOWSKI, JOHN NORTH, GRAŻYNA ROSIŃSKA,
ALAIN SEGONDS, PAVEL SPUNAR, SABETAI UNGURU,
WITOLD WRÓBLEWSKI

SEKRETARZE REDAKCJI

JAN MALICKI, JACEK SOSZYŃSKI

ADRES REDAKCJI: Pałac Staszica, ul. Nowy Świat 72, pok. 4
PL 00-330 Warszawa, tel. (22) 268754, fax (22) 266137

człk. Pem.

© Copyright by Studia Copernicana

028852

WYDAWNICTWA IHN PAN

ISSN 0081 – 6701

ISBN 83 – 86062 – 60 – 6

E. 187/ 95

83	15. Bibl. Narodowa, rps 8022 (włanowski)
86	16. Bibl. Narodowa, rps 802 Cim 9
88	17. Bibl. CN im. Ossolińskich, rps 9301
89	18. Bibl. Univ. we Wrocławiu, rps I F 218
90	19. Bibl. Univ. we Wrocławiu, rps II F 64
92	20. Bibl. Univ. we Wrocławiu, rps IV F 175
94	21. Bibl. Univ. we Wrocławiu, rps IV F 191
98	22. Bibl. Univ. we Wrocławiu, rps R 442
100	23. Bibliothèque Nationale de France, rps X 188 (3628)

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	9
PRZEDMOWA (Paweł Czartoryski)	11
FOREWORD (by Paweł Czartoryski)	14
WSTĘP	17
I. KRONIKA MARCINA POLAKA	23
Tradycja kronik uniwersalnych	23
Założenia Kroniki Marcina	37
II. MARCIN POLAK	47
Źródła do biografii	47
Rekonstrukcja życiorysu	50
Twórczość Marcina	53
III. RĘKOPISY KRONIKI MARCINA	57
Rękopisy zachowane	57
1. Bibl. Czartoryskich, rps 1309	58
2. Bibl. Czartoryskich, rps 1575	60
3. Bibl. Czartoryskich, rps 1583	62
4. Bibl. Czartoryskich, rps 2033	64
5. Bibl. Czartoryskich, rps 2317	66
6. Bibl. Jagiellońska, rps 104 (Jana Elgota)	67
7. Bibl. Jagiellońska, rps 304 (Jana Dąbrowki)	68
8. Bibl. Jagiellońska, rps Akc.179/51 (dzikowski)	70
9. Archiwum Kapituły Krakowskiej, rps 219	71
10. Bibl. Gdańska PAN, rps Ms Mar F 249	74
11. Bibl. Gdańska PAN, rps Ms Mar F 253	76
12. Bibl. Kórnicka PAN, rps 130	78
13. Bibl. Kórnicka PAN, rps 131	81
14. Bibl. Narodowa, rps 3004	82

15. Bibl. Narodowa, rps 8052 (wilanowski).....	83
16. Bibl. Narodowa, rps BOZ Cim 9	86
17. Bibl. ZN im. Ossolińskich, rps 9501.....	88
18. Bibl. Uniw. we Wrocławiu, rps I F 218	89
19. Bibl. Uniw. we Wrocławiu, rps II F 64.....	90
20. Bibl. Uniw. we Wrocławiu, rps IV F 175	92
21. Bibl. Uniw. we Wrocławiu, rps IV F 191	94
22. Bibl. Uniw. we Wrocławiu, rps R 445	98
23. Biblioteca Nazionale Marciana, rps X.188 (3628).....	100
Kodeksy zaginione	102
Wnioski.....	106
IV. DROGI ROZCHODZENIA SIĘ RĘKOPISÓW	109
Redakcja A*	109
Redakcja C bez zachowania układu tabelarycznego	119
Redakcja C z zachowanym układem tabelarycznym.....	131
PODSUMOWANIE.....	135
ANEKS	141
Katalog cech i wariantów	141
Macierz rękopisów i wariantów	158
BIBLIOGRAFIA.....	163
Rękopisy	163
Katalogi zbiorów rękopiśmiennych.....	164
Opracowania i źródła drukowane	165
SUMMARY	177
INDEKS OSÓB.....	181

CONTENTS

ABBREVIATIONS	9
FOREWORD by Paweł Czarторыński (in Polish)	11
FOREWORD by Paweł Czarторыński (in English).....	14
INTRODUCTION	17
I. THE CHRONICLE OF MARTINUS POLONUS	23
Universal Chronicles	23
The Concept of Martin's Chronicle	37
II. MARTINUS POLONUS	47
Biographical Sources	47
Reconstruction of Curriculum Vitae	50
Writings	53
III. THE MANUSCRIPTS	57
Extant Manuscripts	57
1. Czarторыński Library, Cracow, MS 1309	58
2. Czarторыński Library, Cracow, MS 1575	60
3. Czarторыński Library, Cracow, MS 1583	62
4. Czarторыński Library, Cracow, MS 2033	64
5. Czarторыński Library, Cracow, MS 2317	66
6. Jagiellonian Library, Cracow, MS 104	67
7. Jagiellonian Library, Cracow, MS 304	68
8. Jagiellonian Library, Cracow, MS Akc.179/51	70
9. Archives of the Cracow Chapter, MS 219	71
10. Gdańsk Library of PASC, MS Mar F 249	74
11. Gdańsk Library of PASC, MS Mar F 253	76
12. Kórnik Library of PASC, MS 130	78
13. Kórnik Library of PASC, MS 131	81

14. National Library, Warsaw, MS 3004	82
15. National Library, Warsaw, MS 8052	83
16. National Library, Warsaw, MS BOZ Cim 9	86
17. Ossoliński Library, Wrocław, MS 9501	88
18. University Library, Wrocław, MS I F 218	89
19. University Library, Wrocław, MS II F 64	90
20. University Library, Wrocław, MS IV F 175	92
21. University Library, Wrocław, MS IV F 191	94
22. University Library, Wrocław, MS R 445	98
23. Biblioteca Marciana, Venice, MS X.188 (3628)	100
Lost Manuscripts	102
Conclusions	106
IV. TRANSMISSION OF MANUSCRIPTS	109
Redaction A*	109
Redaction C without the Chronological Table Arrangement	119
Redaction C with the Chronological Table Arrangement	131
CONCLUSION	135
APPENDIX	141
Catalogue of Variations and Variants	141
Matrix of Manuscripts and Variants	158
BIBLIOGRAPHY	163
Manuscripts	163
Catalogues of Library Collections	164
Literature and Printed Sources	165
SUMMARY (in English)	177
INDEX OF NAMES	181

WYKAZ SKRÓTÓW

- ABMK – „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, Lublin 1959-
- AFP – „Archivum Fratrum Praedicatorum”, Roma 1930-
- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa
- AKK – Archiwum Kapituły Krakowskiej
- „Archiv...” – „Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”
t. 1-12, Hannover 1820-1874
- BCz – Biblioteka Czartoryskich, Kraków
- BGd PAN – Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk
- BJ – Biblioteka Jagiellońska, Kraków
- BK PAN – Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk
- BMarc – Biblioteka Nazionale Marciana, Wenecja
- BOZ – Biblioteka Ordynacji Zamojskiej
- BN – Biblioteka Narodowa, Warszawa
- BUWr – Biblioteka Uniwersytecka, Wrocław
- BUW – Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa
- Catalogus BJ – Catalogus codicum manuscriptorum medii aevii Latinorum, qui
in Bibliotheca Jagellonica asservantur*
- DAEM – „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters” Weimar 1950-
- KH – „Kwartalnik Historyczny” Lwów 1887-1939, Kraków 1946-1949,
Warszawa 1951-
- MGH SS – *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, t. I-XXXII,
Hannover–Leipzig 1826-1934.
- MPH – *Monumenta Poloniae Historica*, t. I-VI, Lwów–Kraków 1864-1910
- MPH seria II – *Monumenta Poloniae Historica, Seria II*, Kraków–Warszawa
1946-

NA – „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”

t. 1-50, Hannover und Leipzig 1876-1937.

Ołomuniec, Kapit. – Statni archiv v Opavě – pobočka Olomouc, fond Kapitální knihovna, Ołomuniec

ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Wiedeń

Oss – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław

PH – „Przegląd Historyczny” Warszawa 1905-

PSB – *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1935-

St. Żr. – „Studia Źródłoznawcze” Warszawa 1957-

TRHS – „Transactions of the Royal Historical Society”

ZfGS – „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Althertum Schlesiens”

t. 1-39, Breslau 1855-1905 oraz „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” t. 40-76, Breslau 1906-1942.

PRZEDMOWA

Tak się złożyło, że dzięki bliskiej i koleżeńskej współpracy międzynarodowej, jeden z wątków przewijających się w kolejnych tomach „Studia Copernicana” dotyczy kultury umysłowej XIII i XIV wieku. Mam tu na myśli *Perspektywę* Witelona, której księgi I-V przygotowywane przez autorów z Izraela, Stanów Zjednoczonych i Polski ukazują się kolejno w naszej serii począwszy od roku 1977 (zob. tomy XV, XIX, XXIII, XXVIII, XXXII), jak również jego *De natura daemonum*, wydaną w 1979 r. (t. XIX). Nie można przy tym pominąć toczących się obecnie prac nad dziełem medycznym Tomasza z Wrocławia, którego *Practica medicinalis* ukazała się w 1989 r. (t. XXVII). Podobny, przeduniwersytecki charakter dla kultury umysłowej Polski, Śląska i Czech mają pisma Marcina Polaka (przed 1220-1278/79), a wśród nich jego *Kronika papieży i cesarzy*, będąca przedmiotem obecnego tomu.

Wysiłek włożony w rozwijanie tego kierunku badań ma na celu udostępnienie dzieł niemal zapomnianych lub traktowanych z pewnym lekceważeniem, których wartość docenić można dopiero w świetle prac edytorskich nad tekstami i ich rękopiśmiennymi przekazami. Z badań tych płynnie wniossek, że zarówno Witelo jak i Marcin Polak czynnie uczestniczyli w dorobku intelektualnym XIII wieku oraz, że ich pisma były bardzo poczytne jeszcze przez parę stuleci. O tym, że nie byli oni osamotnieni w twórczości, świadczą imiona co najmniej dwóch innych autorów, mianowicie Frankona z Polski, autora wczesnego traktatu o instrumencie astronomicznym zwanym *Torquetum* zachowanego w licznych rękopisach w bibliotekach Europy zachodniej oraz mnicha franciszkańskiego z Wrocławia, Benedykta Polaka, towarzysza Jana Piano Carpini w jego wielkiej wyprawie do Azji, i autora raportu z tej wyprawy,

Marcin Polak jest przeto jedną z ważnych postaci w kulturze umysłowej wieku XIII; jego twórczość wiąże się z szeregiem zagadnień, które wymagałyby pogłębionego opracowania, a które tu tylko sygnalizujemy.

Przynależność Marcina do Zgromadzenia OO Dominikanów określa poniekąd jego pozycję zarówno na mapie kulturalnej Europy środkowej, jak też i we Włoszech. W XIII wieku zarówno Śląsk jak i Czechy należały do polskiej prowincji Dominikanów, co minimalizuje w pewien sposób problem pochodzenia Marcina, wywodzącego się z pogranicznej Opawy. Przynależy on niewątpliwie do tego właśnie obszaru kulturalnego, czego dowodem jest również jego nominacja, pod koniec życia, na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, siedzibę prymasów Polski. Założyciel Dominikanów w Polsce, św. Jacek Odrowąż (ok. 1183-1257), postawił przed tą prowincją wysokie wymagania intelektualne. Należy jednak pamiętać, że do Zgromadzenia Dominikanów należeli również twórcy największego systemu filozoficznego i teologicznego XIII w., Albert Wielki (1193-1280) i Tomasz z Akwinu (1225-1274), obaj, jak widać, Marcinowi współcześni.

Inny dominikanin, Wilhelm z Moerbeke (1215-1286), bliski współpracownik Tomasza z Akwinu, jak również i Witelona, który dedykował mu swą *Perspektywę*, przebywał z tym ostatnim na dworze papieskim w Viterbo, w czasie gdy Marcin piastował obowiązki mniejszego penitencjarza papieskiego. W związku z tą funkcją Marcin zetknął się również z Hugonem de Sancto Caro (zm. 1264), kardynałem wielkim penitencjarzem, twórcą konkordancji biblijnej. Wydaje się, że ten cały splot wzajemnych stosunków, bardzo trudny do rozwikłania, wymaga bardzo starannego przebadania w nadziei bliższego ustalenia związków ze środowiskiem w którym rozwijała się twórczość zarówno Marcina, jak i Witelona.

Od 1276 r. Marcin występuje w źródłach z tytułem kapelana papieskiego. W czerwcu 1278 r. został wyświęcony w Rzymie na arcybiskupa gnieźnieńskiego, w sytuacji, kiedy arcybiskupstwo nie było od paru lat obsadzone. Jednakże, w drodze na swą stolicę, w tym lub następnym roku, zmarł w Bolonii, gdzie w kościele San Domenico zachował się jego nagrobek. Jego następcą został Jakub Świnka, jeden z najwybitniejszych mężów stanu w końcowym okresie podziału dzielnicowego. Nominacja wskazuje również na głębokie związki Marcina z Polską w ostatnim okresie życia.

Obok *Kroniki papieży i cesarzy* Marcin pozostawił dwa dzieła: *Margarita decreti*, stanowiącą rodzaj obszernego, encyklopedycznego słownika terminologii prawniczej i z prawem związanej oraz zbiór kazań: *Sermones de tempore et*

de sanctis, obejmujący najprzód kazania dotyczące tematyki lekcji i ewangelii na kolejne niedziele i święta roku kościelnego, następnie kazania o świętych, ułożone również według porządku kalendarza liturgicznego, i wreszcie zbiór przykładów - *Exempla*. Można stąd wnioskować, że Marcin posiadał wykształcenie prawnicze i teologiczne, zwłaszcza, iż od penitencjarzy papieskich wymagano wyższego stopnia z teologii. *Sermones* znane są z dziewiętnastu zachowanych rękopisów oraz czterech wydań inkunabułowych. Natomiast *Kronika* i *Margarita decreti* były w średniowieczu ogromnie rozpowszechnione; o ich popularności świadczy ponad 400 znanych obecnie rękopisów *Kroniki* oraz ponad 120 rękopisów i 22 wydania drukowane *Margarita decreti*. Szczególną rolę *Kroniki* obrazuje również to, że została ona przetłumaczona na wiele języków, mianowicie na angielski, francuski, kastylijski, niemiecki, włoski, jak też pośrednio na czeski, a z języków spoza świata kultury łacińskiej, również na armeński, grecki i perski. Ostatnie trzy tłumaczenia wskazują na to, że *Kronika Marcina* stanowiła dla tych kultur źródło wiedzy o dziejach łacińskiej Europy i Kościoła Katolickiego. Wydaje się więc, że sama już historia recepcji dzieła Marcina Polaka powinna stanowić przedmiot odrębnych, pogłębionych źródłowo badań.

Wobec przedstawionego powyżej bogactwa Jacek Soszyński zrobił słusznie, ograniczając swoje studium do ściśle określonych ram. Dotyczy ono bowiem *sensu stricto* dwudziestu dwóch rękopisów zachowanych w bibliotekach polskich, oraz jednego o polskiej proveniencji, lecz znajdującego się obecnie w Wenecji. Ustalanie filiacji owych rękopisów w sposób tradycyjny byłoby bezcelowe i metodycznie błędne, ponieważ stanowią one tylko niewielką część zachowanych w świecie odpisów *Kroniki Marcina*. Dlatego autor posłużył się metodą taksonomii numerycznej z użyciem udoskonalonego programu, który po raz pierwszy był zastosowany przez Piotra Dymmela do analizy ksiąg X-XII *Roczników* Jana Długosza. Metoda ta dała znaczące wyniki wskazując na to, że w Polsce znane były prawie równolegle dwie rodziny przekazów tzw. nietabelarycznej redakcji C. Należy wyrazić nadzieję, że pionierska praca Jacka Soszyńskiego znajdzie kontynuację, przywracając należne miejsce temu wybitnemu i bardzo poczytnemu autorowi XIII wieku.

Paweł Czartoryski

Warszawa, w październiku 1994 r.

FOREWORD

Owing to close international cooperation it was possible, since 1977, to publish in "Studia Copernicana" books I-V of Witelo's *Perspectiva* (vols. XV, XXIII, XXVIII, XXIX, XXXII), edited by authors from Israel, the US and Poland, as well as his *De natura daemonum* (vol. XIX). The medical works of a fourteenth century bishop, Thomas de Vratislavia, whose *Practica medicinalis* was published in 1989 by an American author ("Studia Copernicana", vol. XXVII), are now being further investigated. Both Witelo and Thomas belong to what may be called from the Polish perspective "the pre-University tradition", since the University of Cracow was founded in 1363. The writings of Martinus Polonus (prior to 1220-1278/79), whose *Chronicon Pontificum et Imperatorum* is the object of the present study, belong to the same tradition; moreover, he seems to be an important figure for thirteenth century intellectual life.

The kind of research outlined above is aimed at making available to modern students the works of authors, who have been almost forgotten, and who may be brought back to life by editing their texts and studying their manuscripts. It is evident, that both Witelo and Martin made a substantial contribution to thirteenth century learning, and that their works were widely read in the next few centuries. Furthermore, at least two authors coming from the same region are worth mentioning here, namely Franco de Polonia, who wrote an early, unpublished *Tractatus Torqueti* preserved in numerous manuscripts, and Benedictus Polonus, a Franciscan monk from Wrocław, who participated in the famous expedition to Central Asia, and left its description, parallel to the well known report by John Pian del Carpino.

As said before, Martin seems to have had an important part in the intellectual life of the thirteenth century; his life and work raise a number of

questions deserving thorough study, which can only be mentioned here in brief. The fact, that Martin belonged to the Dominican Order determines his position in Central Europe and in Italy. In the thirteenth century the Polish Dominican Province included Silesia and Bohemia. This in a sense solves the problem, discussed by historians, of his nationality, which was difficult to determine, since he originated from Opawa (Troppau in German), a town located on the border between Silesia and Bohemia. Nevertheless he was undoubtedly a member of the Polish province of his Order, just as, at the end of his life, he was appointed archbishop of Gniezno, the seat of the primates of Poland. The founder of Polish Dominicans, Saint Hyacinthus (Jacek) Odrowąż (c. 1183-1257) set for his friars high standards of scholarship; on the other hand, the greatest philosophers and theologians of the thirteenth century, Albert the Great (1193-1280) and Thomas Aquinas (1225-1274), as can be seen Martin's contemporaries, belonged to the same Order.

William of Moerbeke (1215-1286), also a Dominican friar collaborating closely with Thomas Aquinas as well as with Witelo, who inscribed to him his *Perspectiva*, stayed with the latter at the Papal Court at Viterbo, while Martin was Minor Penitentiary (*poenitentiarius*) to the Pope. As such Martin was also in touch with Cardinal Hugo (Hugh) de Sancto Caro (d. 1264), who was the Great Penitentiary and one of the founders of biblical concordance. All those interrelations are not easy to disentangle, and they will require very careful study in order to know more about the intellectual surroundings of both Martin and Witelo.

Since 1276 Martin appears in the documents with the title of papal chaplain. In June 1278 he was ordained archbishop of Gniezno, but soon after, on the way to his new capital, he died at Bologna, where his tomb may be still seen at San Domenico.

Beside his *Chronicle*, Martin wrote *Margarita Decreti*, which is a voluminous alphabetical dictionary of legal terms, and *Sermones de tempore et de sanctis*, containing sermons on the Epistles and Gospels, and on the feasts of saints, arranged according to the sequence of the liturgical year. This indicates, that beside the liberal arts, he must have studied at both "higher" mediaeval faculties of canon law and theology, all the more so, as an upper grade in theology was required from penitentiaries of the pope. The *Sermones* are known in 19 extant manuscripts; they were published four times before 1500. The *Cronica* and *Margarita decreti* were extremely popular in the Middle Ages, since over 400 copies of the first are still preserved in manuscript collections all

over the world, while the *Margarita* is known in over 120 manuscript copies and 22 incunabula editions. Moreover, Martin's chronicle was translated into English, French, German, Castilian, Italian, and, indirectly, into Czech, and also into three languages alien to the Latin world, namely Armenian, Greek and Persian, being to those cultures a source of information about the history of Europe and of the Roman Catholic Church.

Paweł Czartoryski
Warsaw, October, 1994

WSTĘP

Kronika Marcina Polaka nie cieszyła się nigdy dobrą opinią wśród historyków. Niegdyś zarzucano jej szkalowanie papieżstwa, dziś uchodzi za scholastyczną kompilację, pozbawioną istotnych wartości informacyjnych. Opinie te jednak zasadzają się na nieporozumieniu. Praca tradycyjnie nazywana „Kroniką” Marcina nigdy nie aspirowała do rangi literatury, mającej na celu zgłębianie przeszłości lub wyjaśnianie konkretnych wydarzeń bądź ich sekwencji – czyli czynności, jakie w pierwszym rzędzie przypisywane są rzemiosłu kronikarskiemu. Zamiarem Marcina było napisanie książki podręcznej, naukowego przewodnika po historii dla kaznodziejów, prawników i teologów, by mogli sięgnąć szybko i sprawnie po ścisłą i zwięzłą informację chronologiczno-faktograficzną. Forma zestawienia chronologicznego, jaką posłużył się Marcin, wynikała z powodów utylitarnych – gromadzone materiały musiały jakoś być uporządkowane. Formę kroniki nadali pracy Marcina kopiści, on sam miał z tym niewiele wspólnego. Jeżeli więc w niniejszej rozprawie używana będzie nazwa „Kronika Marcina Polaka”, to tylko dlatego, że pośród polskich rękopisów tego dzieła zaledwie w jednym przypadku notujemy zachowanie pierwotnej formy odautorskiej i wszystko wskazuje na to, że przypadek ten był odosobniony. Tak więc na ziemiach polskich omawiany tekst pełnił rolę syntezy historii powszechnej, co się zaś tyczy oryginalnego dzieła Marcina, z całym naciskiem podkreślić należy, że w zamyśle miało ono mieć charakter nie historiograficzny a encyklopedyczny.

Dziś, kiedy wartość informacyjna *Kroniki Marcina Polaka* dawno już przebrzmiała, stanowi ona znakomite źródło do badań nad średniowiecznym ruchem umysłowym, oświatą i szkolnictwem. Podkreślić należy także jej zupełnie niedoceniane dotąd walory dla badań nad rozprzestrzenianiem się tekstów w dobie przed wynalezieniem druku. Fantastyczna wręcz ilość

zarejestrowanych średniowiecznych odpisów tej kroniki (przeszło czterysta, a należy się liczyć z dalszymi odkryciami), pochodzących z zaledwie dwóch stuleci, daje możliwość śledzenia dróg i efektów przenikania tekstu na przestrzeni całej ówczesnej łacińskiej Europy, by nie wspomnieć o tłumaczeniach na języki orientalne.

Kronika Marcina przywoływana jest często przez historyków na marginesie prac omawiających różne pisma średniowieczne, jako opracowanie, z którego korzystali ich autorzy. Badacze ci najczęściej odwołują się do edycji Ludwiga Weilanda opublikowanej w 1872 roku w serii *Scriptores Monumenta Germaniae Historica*. Konfrontacja tej edycji z rękopisami lub z wcześniejszymi wydaniem drukowanymi, których było aż sześć, budzi jednak głębokie wątpliwości; różnorodność tekstów podciąganych pod wspólne miano *Kroniki Marcina Polaka* jest zbyt wielka, by można ją było zignorować. Wspomniane starodruki bywają wykorzystywane przez dzisiejszych badaczy na równi z edycją Weilanda; autorzy *Słownika łaciny średniowiecznej w Polsce* na przykład sięgnęli do wydania antwerpskiego (1574), jak na ironię, najdalszego spośród wszystkich drukowanych wydań od prawzorca; z kompilacji, której nie można już traktować jako autorstwa Marcina Polaka. Przyznać jednak trzeba, że rękopisy tej kompilacji funkcjonowały na ziemiach polskich i znajdowały oddźwięk.

W dotychczasowych badaniach wyodrębniono trzy podstawowe tradycje tekstowe *Chronicon pontificum et imperatorum*. Dokładniejszy ogląd rękopisów wykazuje, że istnieje jeszcze czwarta, która choć wcale nie pochodzi od Marcina Polaka, funkcjonuje w historiografii pod jego nazwiskiem. Za podstawowe zadanie tej pracy przyjęta więc została próba odtworzenia, które ze wspomnianych wersji funkcjonowały na ziemiach polskich, oraz ustalenie skąd i kiedy do nas przybyły. Sprecyzowanie w ten sposób pojęcia *Kroniki Marcina Polaka* pozwoli ze znacznie większą dokładnością posługiwać się nim mediewistom w badaniach nad naszą rodzimą twórczością, otworzy także drogę do ewentualnej nowej edycji krytycznej.

Tematem niniejszej rozprawy jest więc recepcja *Kroniki Marcina Polaka* na ziemiach polskich. Zanim jednak przejdziemy do właściwych rozważań, spróbujmy określić, co oznacza termin „recepcja” oraz w jakim zakresie owe zjawisko będzie analizowane w dalszych częściach niniejszej pracy.

Recepcję pism w wiekach średnich rozumieć należy dwojako. Po pierwsze, jako fizyczne rozchodzenie się danego dzieła poprzez jego kopiowanie, bądź w całości bądź częściowe, a zarazem jako etapy jego „psucia” oraz „poprawiania”. Jest to recepcja tekstu. Po wtóre recepcję rozumieć trzeba jako rozchodzenie się

wiadomości, myśli i form przekazywanych przez tekst. Jest to recepcja treści. Tematem niniejszej pracy jest recepcja tekstu; recepcja treści – temat znacznie rozleglejszy i niewątpliwie niesłychanie ważny – pozostaje nadal otwarty. Jednakże oba wyżej wyodrębnione elementy recepcji nie do końca dają się rozdzielić i, być może, nie należy ich zupełnie od siebie odseparowywać. Dlatego za każdym razem kiedy przy okazji badań nad rękopisami odnajdywane były ślady recepcji treści, zostały one odnotowane.

Choć głównym przedmiotem zainteresowania niniejszej rozprawy są rękopisy *Kroniki Marcina Polaka*, nie może ona zignorować również tego, że wokół osoby kronikarza i jego dzieła nazbierało się sporo nieporozumień i błędnych mniemań. Nieliczne artykuły na ten temat opublikowane w ostatnich latach nie wyjaśniają wielu problemów, nie zbierają także całości materiałów. Stąd pierwsze dwa rozdziały poświęcone są samej postaci Marcina i zasygnalizowaniu kontekstu doktrynalnego jego dzieła. W rozdziale III dokonano przeglądu średniowiecznych rękopisów *Chronicon pontificum et imperatorum* zachowanych w zbiorach polskich i obcych, jeżeli z ziem polskich się wywodzą, a także wiadomości o rękopisach zaginionych.

Już na pierwszy rzut oka przekazy *Kroniki Marcina* zawarte w tych kodeksach bardzo się od siebie różnią zarówno proveniencją, długością, jak i uzupełnieniami. Reprezentowane są wśród nich wszystkie wyodrębnione przez Weilandę redakcje odautorskie. Niektóre z tych przekazów ani nie powstały, ani też nie funkcjonowały na ziemiach polskich w czasach średniowiecznych; zostały sprowadzone do kraju już jako zabytki kultury narodowej. Osiemnasto- i dziewiętnastowieczni kolekcjonerzy chętnie kupowali średniowieczne odpisy tego dzieła i włączali je do swych kolekcji. Czynili to przede wszystkim z pobudek patriotycznych. Wiara w polskość Marcina była niezachwiana, a bibliofile przy każdym zakupie liczyli na odnalezienie autografu. Nie bez znaczenia była także chęć udowodnienia, że osławiona legenda o papieżycy Joannie, zawarta na kartach *Kroniki Marcina*, jest późniejszą interpolacją, a tym samym oczyszczenia rodaka z zarzutu spotwarzenia Stolicy Apostolskiej.

W rozdziale trzecim wszystkie wymienione wyżej kodeksy poddano analizie celem ustalenia czasu ich powstania, proveniencji i kolei losów. Chodziło przede wszystkim o wyodrębnienie tych spośród odpisów, które albo powstały na ziemiach polskich lub w bezpośrednim ich sąsiedztwie, albo zawitały na te ziemie przed końcem XV wieku. Bardziej szczegółowo potraktowano same przekazy *Kroniki Marcina*. Poszczególne ich części opisano przy pomocy incipitów i explicitów, pierwotny tekst zaś został wyodrębniony od kontynuacji.

W każdym przypadku określono również redakcję odautorską, według wzorców zaproponowanych przez Ludwiga Weilanda.

Zaprezentowane opisy, chociaż w niektórych przypadkach wnikają w kwestie bardzo szczegółowe, nie aspirują do objęcia całości zagadnień, które powinny zostać uwzględnione w pełnym opisie katalogowym. Część z omawianych kodeksów posiada już takie opisy; ze żmudnej pracy ich autorów wiele wykorzystano. Tam gdzie takowych opisów jeszcze nie ma, autor, na ile się to okazało możliwe, starał się własnymi dociekaniem uzupełnić braki.

W rozdziale czwartym dokonano przeglądu trzech, wyłonionych w trakcie badań analitycznych, zasadniczych nurtów tradycji rękopiśmiennej. Zostały one opisane pod względem treściowym, tzn. pod względem zachodzących między nimi różnic oraz rozbieżności wewnątrz poszczególnych gałęzi. Ponadto dokonana została próba określenia, kiedy, skąd i jakimi drogami przybyła do Polski dana redakcja. Przechodząc do szczegółowego rozpatrywania filiacji indywidualnych przekazów okazało się, że ze względu na olbrzymią ilość materiałów próby badania tradycyjnymi metodami zawodzą. Dlatego zastosowano metodę taksonomii numerycznej, z powodzeniem użytą przez Piotra Dymmela w badaniach nad tradycją rękopiśmienną ostatnich trzech ksiąg *Roczników Długosza*¹. Rezultaty całości badań streszczono i skomentowano w Podsumowaniu.

Granice chronologiczne zainteresowań niniejszej pracy są oczywiste i nie wymagają chyba głębszych uzasadnień: *Kronika Marcina* spisana została w drugiej połowie XIII wieku, natomiast umowny termin zamknięcia polskiego średniowiecza – rok 1500 – zbiega się z zanikiem powstawania nowych odpisów omawianego tekstu. Pierwotnie za ramy geograficzne przyjęte zostały granice Królestwa Polskiego z przed 1466 roku. Już jednak w trakcie kwerendy źródłowej okazało się, że nie sposób pominąć ziem śląskich i Gdańską, albowiem rękopisy tamtejsze wykazują związki z tzw. „polskimi”, a co więcej, stanowiły integralną część wspólnej tradycji rękopiśmiennej. Podczas analizy samych kodeksów uwidoczniła się konieczność sięgnięcia jeszcze dalej i wzięcia pod uwagę przynajmniej pojedynczych kodeksów czeskich. Ubolewać należy, że niemożliwe okazało się zapoznanie z przekazami z terenów byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

Z punktu widzenia opisanego twórczości Marcina pozostają nadal praktycznie nietknięte dwa inne jego wielkie dzieła: *Margarita Decreti* oraz *Sermones de*

¹ Por. P. Dymmel, *Tradycja rękopiśmienna Roczników Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X-XII*, Warszawa 1992.

tempore et de sanctis, chociaż artykuł Arturo Bernal Palacios² na temat pierwszego z wyżej wymienionych zwiastuje być może przełom w tej kwestii. Wspomniane pisma Marcina to bardzo ważne wydarzenia w dziejach średniowiecznego ruchu umysłowego, dzieła o zasięgu europejskim; z powodu braku opracowań monograficznych nadal pozostają niedocenione i zanim specjalistyczne rozprawy nie wyjaśnią ich roli i znaczenia, Marcin Polak w oczach dzisiejszych historyków będzie nadal tylko autorem kroniki. Do tego więc czasu pełna ocena jego miejsca w dziejach kultury europejskiej będzie niemożliwa.

Autorowi pozostaje miły obowiązek podziękowania wszystkim osobom i instytucjom, bez których wsparcia i rady napisanie tej pracy byłoby znacznie trudniejsze lub wręcz niemożliwe. Książka ta powstała jako rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem profesora Pawła Czarторыskiego. Jemu też w pierwszym rzędzie składam wyrazy podziękowania. Wdzięczność winien jestem również recenzentom, panom profesorom Jerzemu B. Korolcowi i Edwardowi Potkowskiemu, na uwagach których niniejsza praca w swej drukowanej formie wiele skorzystała. Lista moich zobowiązań jest jednak znacznie dłuższa. Nie sposób wymienić tu wszystkich, chociaż wszystkim jestem głęboko wdzięczny, ograniczam się więc do tych, z których dobrej woli i głębokiej wiedzy czerpałem najczęściej. Przede wszystkim dziękuję panu profesorowi Juliuszowi Domańskiemu, który cierpliwie czytał kolejne wersje poszczególnych rozdziałów. Wielką życzliwość okazał mi także dr Piotr Dymmel, nie szczędząc rad i uwag, a także po koleżeńsku udostępniając wykorzystany w swej pracy nad *Rocznikami* Długosza program komputerowy, dostosowany do moich potrzeb i uruchomiony dzięki fachowej wiedzy informatycznej pani Agnieszki Sulej. Moje wysiłki powiązania studiów nad rękopisami polskimi *Chronicon pontificum et imperatorum* z recepcją Marcina w innych krajach byłyby zapewne niewykonalne, gdyby nie życzliwa pomoc pani profesor Anny-Dorothee von den Brincken z Kolonii, pani dr Marii Kostilkovej i pana dra Pavla Spunara z Pragi. Wdzięczność winien jestem także kierownictwu Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel, zwłaszcza pani dr Sabine Solf oraz panu profesorowi Johnowi D. North z Rijksuniversiteit w Groningen – za stworzenie idealnych warunków do pracy w tych znakomitych ośrodkach. Wszystkim tym osobom oraz wielu innym, których wymienić nie sposób, serdecznie dziękuję.

² A. Bernal Palacios OP, *Las Obras Canonicas de Martin de Troppau*, AFP 61:1991, s. 89-126.

Na zakończenie niech będzie mi wolno wspomnieć o dziwnym zbiegu okoliczności, jaki towarzyszył memu zetknięciu z Marcinem Polakiem. Na początku lat osiemdziesiątych, kiedy kończyłem studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, profesor Benedykt Zientara, pod kierunkiem którego przygotowywałem pracę magisterską, zasugerował z myślą o moim przyszłym doktoracie zajęcie się *Kroniką cesarzy i papieży*. Pomysł ten bardzo mi się spodobał. Do rozmowy tej wróciliśmy już po egzaminie magisterskim, lecz z przyczyn niezależnych, trzeba było zeń zrezygnować i uwagę zwrócić w innym kierunku. Profesor Zientara zmarł w niespełna rok później. Kiedy więc w 1986 roku profesor Paweł Czartoryski, zupełnie niezależnie zaproponował mi zajęcie się tą właśnie kroniką uznałem, iż nie jest to prosty przypadek i tym chętniej podjąłem się zadania. Dziś, gdy owoce swej pracy oddaję do druku, z głęboką wdzięcznością wspominam profesora Benedykta Zientarę, pod surowym okiem którego stawiałem pierwsze kroki na drodze ku zawodowi historyka.

Jacek Soszyński

Warszawa, w październiku 1994 r.

I. KRONIKA MARCINA POLAKA

Tradycja kronik uniwersalnych

Kronika¹ Marcina zwanego „Polakiem” lub „z Opawy”² powstała w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIII wieku w kurii rzymskiej. Wyrosła z tradycji kronik uniwersalnych, gatunku historiograficznego, który Karl Heinrich Krüger definiuje w następujący sposób:

Kroniki uniwersalne przedstawiają wszelką dostępną im na piśmie historię świata. Z reguły dokonują przeglądu historii świeckiej, biblijnej, względnie kościelnej, od Stworzenia Świata do czasów spisania kroniki, a także zdarzeń kulturowych i przyrodniczych. Wszystkie wydarzenia przyporządkowują określonym ramom czasowym, obejmującym często więcej niż jedną rachubę czasu (erę). Upływ czasu porządkują przez podział na epoki (aetates), panowania poszczególnych władców (regna), a częściowo przez naukę o czterech następujących po sobie królestwach światowych. Reprezentują koncepcję dziejów zbawienia³.

¹ Brak wiarygodnych przekazów, jak autor nazwał swe dzieło (być może nie nadał mu tytułu wcale!) W niniejszej pracy dla uniknięcia nieporozumień używana będzie nazwa *Chronicon pontificum et imperatorum* przyjęta ponad sto lat temu przez Ludwiga Weilanda w wydaniu w *Monumenta Germaniae Historica*.

² Oba przydomki dzisiaj używane są równoprawnie. Poza tym spotyka się w literaturze (zwłaszcza dawniejszej) następujące: *Bohemus, Carsulanus, Cartulanus, Corsulanna, Strempa, Scotus, Strepori, Streptori, Strzębski, Strzępski*. Problemy związane z polemikami wokół osoby Marcina i jego pism omawia szczegółowo K. Grodziska-Ożóg, *Marcin Polak i jego twórczość*, „Nasza Przyszłość” 58:1982, s. 169-181.

³ K. H. Krüger, *Die Universalchroniken*, s. 13.

Początki omawianego gatunku łączą się ściśle z chrześcijańskim pisarstwem historycznym, rodzącym się w pierwszych wiekach naszej ery, na marginesie apologetyki i rozważań eschatologicznych. Powstał on jako wytwór syntezy dwóch wielkich linii rozwojowych historiografii świata antycznego: hellenistycznej i judaistycznej, czerpiąc z dorobku pierwszej formę, z drugiej pogląd na całość dziejów świata, z obu zaś hojną ręką daty, fakty i legendy.

Dziejopisarstwo, które można uznać za początki historiografii powszechnej, wykształciło się w okresie hellenistycznym⁴, kiedy na skutek podbojów Aleksandra Wielkiego horyzonty kultury greckiej nagle rozszerzyły się niepomiaralnie. Powstanie świata poczuwającego się do pewnej wspólnoty kulturowej spowodowało, że tradycyjne dychotomiczne rozumienie dziejów jako z jednej strony historii Hellenów, z drugiej zaś ludów barbarzyńskich (tak wyraźnie widoczne np. u Herodota) zaczęło kolidować z rzeczywistością. Nie można już było wyodrębnić Grecji z otaczającego świata i zająć się wyłącznie jej dziejami. Ponieważ imperium Aleksandra Macedońskiego obejmowało w zasadzie cały znany wówczas świat, historia musiała poszerzyć krąg swych zainteresowań. Spowodowało to narodziny idei historii zajmującej się wieloma krajami. Proces ten pogłęбили antyczni historycy rzymscy, mimo głębokiego przeświadczenia o wyższości wszystkiego, co rzymskie, nad tym, co nie-rzymskie. Historycy starożytni żywili ponadto przekonanie o niezmienności świata, co w znacznym stopniu wpływało na ich rozumienie dziejów – w ich mniemaniu historia jakby przepływała ponad bytami, lecz nie dotykała ich samych, natomiast wszelkie wydarzenia działały się z woli ludzkiej.

Doktryna chrześcijańska wpłynęła w trojaki sposób na pojmowanie historii. Po pierwsze, dzięki uznaniu Boga za pierwotnego sprawcę wszystkiego, powstała w historii możliwość zaistnienia wydarzeń niezależnych od woli ludzkiej. Po wtóre, jeżeli wszystko na ziemi dzieje się za sprawą Boga i świadomie bądź nieświadomie spełnia swą rolę, świat, ludzie i ich instytucje przestają być wieczne; historyk może więc opisywać ich początek, trwanie i koniec. Po trzecie, w obliczu Boga wszyscy są równi, nie ma wybranych. Tak więc stała się możliwa historiografia naprawdę powszechna⁵.

W praktyce zasadniczą innowacją dziejopisarstwa chrześcijańskiego w stosunku do utworów historiograficznych kultury grecko-rzymskiej była zmiana w pojmowaniu *continuum* dziejów. Starożytna filozofia grecka nie dorobiła się jednego, generalnego poglądu na dzieje świata, choć najbardziej rozpowszech-

⁴ R. G. Collingwood, *The Idea of History*, s. 31-45.

⁵ Ibidem, s. 46-49.

niona była koncepcja ujmująca proces dziejowy w kategoriach cyklicznych lub spiralnych. Chrześcijaństwo tymczasem konsekwentnie oparło swą historiozofię na Biblii, w której jednoznacznie wyłożona jest linearna koncepcja rozwoju historii. Księgi Starego i Nowego Testamentu dają spójny wykład początku świata, jego dziejów w określonych ramach czasowych oraz zapowiadają jego koniec; narzucają także rozumienie procesu historycznego jako realizację planu ekonomii Bożej, czyli boskiego planu zbawienia ludzkości. Przyjęcie tego punktu widzenia, wraz z uporządkowaniem materiału według kryteriów chronologicznych, tzn. w postaci zestawienia wydarzeń przypadających na kolejne lata, legło u podstaw rozwoju gatunku kronik uniwersalnych.

Ch. W. Jones, badając związki zachodzące między hagiografią a annalistyką na przykładzie pism Bedy i współczesnych mu żywotów świętych anglosaskich, stwierdził zależność wczesnośredniowiecznej historiografii od komputystyki⁶. Jednym z poważniejszych problemów wczesnego chrześcijaństwa była kwestia kalendarza; spór o jego ustalenie trwał od II do IX wieku. Kościół oddziedziczył bowiem dwa sposoby rachowania czasu: hebrajski kalendarz księżycowy i rzymski kalendarz słoneczny (tzw. juliański). Według pierwszego obliczano święta ruchome, przede wszystkim Wielkanoc, według drugiego święta stałe. Oba te sposoby są trudne do pogodzenia, gdyż pełny cykl księżycowy trwa 532 lata, co oznacza, że dopiero po upływie tego okresu powtórzy się ta sama korelacja między dwoma kalendarzami. W praktyce oznaczało to, że w każdym klasztorze musiała istnieć mniej lub bardziej rozwinięta forma almanachu, czyli traktatu komputystycznego, którego główną część stanowią tablice paschalne i kalendarz juliański. Tablica paschalna wygląda następująco: w jednej kolumnie spisane są kolejne lata od narodzenia Chrystusa, obok, w równoległych kolumnach, święta ruchome. Po obu stronach tabeli pozostaje szeroki margines. Na marginesach tablic paschalnych wpisywano szczególnie ważne wydarzenia z życia kraju, klasztoru lub może nawet osób prywatnych⁷. Na marginesach kalendarza juliańskiego odnotowywano wiadomości hagiograficzne – dni świętych patronów oraz wiadomości o dacie dziennej śmierci dobrodziejów zgromadzenia, zwierzchników i braci. Było to ważne ze względu na obowiązek odprawiania mszy w rocznice zgonów; z tablic tych wykształciły się później nekrologia. Ponieważ w owym czasie jeszcze nie zdawano sobie sprawy z faktu, że cykl paschalny trwa 532 lata, uważano, iż każdy rok jest niepowtarzalny w

⁶ Ch. W. Jones, *Saints' Lives and Chronicles in Early England*, s. 10nn.

⁷ Np. poruszająca notatka „Sophya obiit” pod rokiem 1136 w *Roczniku świętokrzyskim dawnym*.

swoim układzie, czyli efemeryczny. Kalendarz słoneczny nie nastroczał takich problemów – był wieczysty. Na marginesach tablic paschalnych odnotowywane były sprawy ludzkie, doczesne, na marginesach kalendarza juliańskiego wydarzenia dotyczące spraw nadprzyrodzonych. Tego typu skojarzenia nie umykały uwadze komputystów, wyciągano z nich daleko idące wnioski.

Korelowanie wydarzeń spisanych w różnych systemach czasu było przyczyną poważnych komplikacji. Nawet tak biegły komputysta jak Beda mylił się i gubił, kiedy musiał zaufać jedynie swym własnym wyliczeniom. Dla ułatwienia tego zadania innym, jako część ilustracyjną do traktatów komputystycznych autorzy dodawali spisy panujących, biskupów, wydarzeń itp. Jones stwierdził, że wszystkie ważniejsze wczesnośredniowieczne kroniki uniwersalne stanowią właśnie ilustrację do rozważań komputystycznych.

Narracja typowej kroniki uniwersalnej na ogół rozpoczyna się od Stworzenia Świata, po czym następuje streszczenie ksiąg historycznych Starego Testamentu przemieszane z mitologią oraz historią Grecji i Rzymu. Zgromadzony materiał trzeba było jednak jakoś uporządkować. Często dokonane jest to w drodze wyliczenia lat, jakie upłynęły od chwili Stworzenia po czasy spisania kroniki. Dwie najczęściej spotykane metody podziału wewnętrznego dziejów to teorie „Sześciu Wieków Świata” (*Sex Aetates Mundi*) i „Czterech Królestw Powszechnych” (*Quatuor Regna Maiora*). W myśl drugiej z wymienionych teorii dzieje świata rozwijały się według zasady *translatio imperii*. Według Marcina np. hegemonia miała przechodzić kolejno od Babilonii przez Kartaginę i Macedonię do Rzymu. Nauka o Czterech Królestwach w chrześcijańskiej historiozofii nawiązuje do prorocstwa Daniela, które było szczególnie cenione przez kronikarzy średniowiecznych i często wykorzystywane dla spekulacji na temat końca świata⁸. Teoria ta jest jednak znacznie starsza niż *Księga Daniela* (spisana ok. 168-165 p.n.e.) i wywodzi się z propagandy politycznej starożytnego Wschodu. Generalnie chodziło o zapowiedź kolejnej, piątej monarchii, która zastąpi obecnie rządzącą (z wpływem czasu i w zależności od potrzeb, zmieniały się wymieniane monarchie). W Rzymie, od początków cesarstwa, teoria ta była popularna w pismach historiograficznych wywodzących się z kręgów opozycyjnych. W tym kontekście pojawiła się również u pisarzy chrześcijańskich. Piąte Królestwo było u nich identyfikowane z nadejściem Chrystusa lub z Kościołem na ziemi. Chrześcijanie naturalnie nawiązali do *Księgi Daniela*, o której pogańscy pisarze często nawet nie słyszeli.

⁸ Por. A.-D. von den Brincken, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, s. 47-49.

Do historiografii zachodniej wprowadził tę teorię Hieronim, a za nim Orozjusz⁹. U średniowiecznych kronikarzy nauka o Czterech Królestwach traci swój wydźwięk ideologiczny i służy przede wszystkim jako element porządkujący dzieje.

W piśmiennictwie wczesnych chrześcijan wykształciła się także teoria tłumacząca dzieje świata jako paralelę do sześciu dni Stworzenia. Dzień siódmy, w którym Bóg odpoczywał, interpretowany był jako Koniec Świata lub Wieczność, która po nim nastąpi. Teoria ta przyjmowała niekiedy dosłowną wykładnię psalmu, gdzie jest powiedziane, że tysiąc lat w życiu człowieka to jeden dzień dla Boga¹⁰. Z takiego założenia wynikał wniosek, że Świat będzie trwał sześć tysięcy lat. To z kolei, jeżeli udałoby się wyliczyć, ile lat upłynęło od wygnania Adama i Ewy z raju, a kalkulacje takie umożliwia genealogia Jezusa na wstępie *Ewangelii św. Mateusza*, pozwalało skalkulować moment paruzji.

Powyższa nauka często była kojarzona z teoriami wieków w życiu człowieka. Najogólniej koncepcja ta zasadza się na założeniu, że człowiek jest odzwierciedleniem wszechświata w mikroskali, stąd odwracając rozumowanie można przyjąć, że etapy dziejów świata będą odpowiadały okresom w życiu człowieka. Starożytne systemy filozoficzne dzieliły życie człowieka różnorodnie. Zwolennicy Arystotelesa przyjmowali punkt widzenia biologiczny i wyodrębniali wzrost, równowagę i schyłek (*augmentum – status – decrementum*). Klaudiusz Ptolemeusz podzielił życie człowieka na siedem etapów nawiązując do siedmiu znanych sobie planet. Św. Augustyn w *De civitate Dei* powiązał teorię chrześcijańską z tradycją filozofii greckiej i przedstawił podział na sześć epok odpowiadających sześciu wiekom w życiu człowieka (I. od Adama do Potopu – *infantia*; II. od Potopu do Abrahama – *pueritia*; III. od Abrahama do Dawida – *adolescentia*; IV. od Dawida do niewoli babilońskiej – *iuventus*; V. od niewoli babilońskiej do Chrystusa – *gravitas*; VI. od Chrystusa do Sądu Ostatecznego – *senectus*). Bada w *De temporum ratione* zaproponował czwórpodział (dzieciństwo – młodość – dojrzałość – starość) zharmonizowany z porami roku, żywiołami i humorami¹¹.

Kroniki uniwersalne to także, jak wyżej wspomniano, próba powiązania dziejów biblijnych z mitologią oraz historią przekazywaną przez pogańską tradycję grecką i rzymską. Ponieważ w toku wykładu jednocześnie pojawiały się postacie pochodzące z obu tych tradycji, konieczne stało się dokonanie synchronizacji. O kłopotach z tym związanych była już mowa, dodać może jednak

⁹ J. W. Swain, *The Theory of the Four Monarchies*, „Classical Philology” 35:1940, s. 1-21.

¹⁰ Ps. 90, 4; motyw ten pojawia się także w *Drugim Liście św. Piotra* 3, 8.

¹¹ Por. J. A. Burrow, *The Ages of Man*, gdzie zrekapitulowana także jest nowsza literatura.

swoim układzie, czyli efemeryczny. Kalendarz słoneczny nie nastroczał takich problemów – był wieczysty. Na marginesach tablic paschalnych odnotowywane były sprawy ludzkie, doczesne, na marginesach kalendarza juliańskiego wydarzenia dotyczące spraw nadprzyrodzonych. Tego typu skojarzenia nie umykały uwadze komputystów, wyciągano z nich daleko idące wnioski.

Korelowanie wydarzeń spisanych w różnych systemach czasu było przyczyną poważnych komplikacji. Nawet tak biegły komputysta jak Beda mylił się i gubił, kiedy musiał zaufać jedynie swym własnym wyliczeniom. Dla ułatwienia tego zadania innym, jako część ilustracyjną do traktatów komputystycznych autorzy dodawali spisy panujących, biskupów, wydarzeń itp. Jones stwierdził, że wszystkie ważniejsze wczesnośredniowieczne kroniki uniwersalne stanowią właśnie ilustrację do rozważań komputystycznych.

Narracja typowej kroniki uniwersalnej na ogół rozpoczyna się od Stworzenia Świata, po czym następuje streszczenie ksiąg historycznych Starego Testamentu przemieszane z mitologią oraz historią Grecji i Rzymu. Zgromadzony materiał trzeba było jednak jakoś uporządkować. Często dokonane jest to w drodze wyliczenia lat, jakie upłynęły od chwili Stworzenia po czasy spisania kroniki. Dwie najczęściej spotykane metody podziału wewnętrznego dziejów to teorie „Sześciu Wieków Świata” (*Sex Aetates Mundi*) i „Czterech Królestw Powszechnych” (*Quatuor Regna Maiora*). W myśl drugiej z wymienionych teorii dzieje świata rozwijały się według zasady *translatio imperii*. Według Marcina np. hegemonia miała przechodzić kolejno od Babilonii przez Kartaginę i Macedonię do Rzymu. Nauka o Czterech Królestwach w chrześcijańskiej historiozofii nawiązuje do prorocstwa Daniela, które było szczególnie cenione przez kronikarzy średniowiecznych i często wykorzystywane dla spekulacji na temat końca świata⁸. Teoria ta jest jednak znacznie starsza niż *Księga Daniela* (spisana ok. 168-165 p.n.e.) i wywodzi się z propagandy politycznej starożytnego Wschodu. Generalnie chodziło o zapowiedź kolejnej, piątej monarchii, która zastąpi obecnie rządzącą (z wpływem czasu i w zależności od potrzeb, zmieniały się wymieniane monarchie). W Rzymie, od początków cesarstwa, teoria ta była popularna w pismach historiograficznych wywodzących się z kręgów opozycyjnych. W tym kontekście pojawiła się również u pisarzy chrześcijańskich. Piąte Królestwo było u nich identyfikowane z nadejściem Chrystusa lub z Kościołem na ziemi. Chrześcijanie naturalnie nawiązali do *Księgi Daniela*, o której pogańscy pisarze często nawet nie słyszeli.

⁸ Por. A.-D. von den Brincken, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, s. 47-49.

Do historiografii zachodniej wprowadził tę teorię Hieronim, a za nim Orozjusz⁹. U średniowiecznych kronikarzy nauka o Czterech Królestwach traci swój wydzźwięk ideologiczny i służy przede wszystkim jako element porządkujący dzieje.

W piśmiennictwie wczesnych chrześcijan wykształciła się także teoria tłumacząca dzieje świata jako paralelę do sześciu dni Stworzenia. Dzień siódmy, w którym Bóg odpoczywał, interpretowany był jako Koniec Świata lub Wieczność, która po nim nastąpi. Teoria ta przyjmowała niekiedy dosłowną wykładnię psalmu, gdzie jest powiedziane, że tysiąc lat w życiu człowieka to jeden dzień dla Boga¹⁰. Z takiego założenia wynikał wniosek, że Świat będzie trwał sześć tysięcy lat. To z kolei, jeżeli udałoby się wyliczyć, ile lat upłynęło od wygnania Adama i Ewy z raju, a kalkulacje takie umożliwia genealogia Jezusa na wstępie *Ewangelii św. Mateusza*, pozwalało skalkulować moment paruzji.

Powyższa nauka często była kojarzona z teoriami wieków w życiu człowieka. Najogólniej koncepcja ta zasadza się na założeniu, że człowiek jest odzwierciedleniem wszechświata w mikroskali, stąd odwracając rozumowanie można przyjąć, że etapy dziejów świata będą odpowiadały okresom w życiu człowieka. Starożytne systemy filozoficzne dzieliły życie człowieka różnorodnie. Zwolennicy Arystotelesa przyjmowali punkt widzenia biologiczny i wyodrębniali wzrost, równowagę i schyłek (*augmentum – status – decrementum*). Klaudiusz Ptolemeusz podzielił życie człowieka na siedem etapów nawiązując do siedmiu znanych sobie planet. Św. Augustyn w *De civitate Dei* powiązał teorię chrześcijańską z tradycją filozofii greckiej i przedstawił podział na sześć epok odpowiadających sześciu wiekom w życiu człowieka (I. od Adama do Potopu – *infantia*; II. od Potopu do Abrahama – *pueritia*; III. od Abrahama do Dawida – *adolescentia*; IV. od Dawida do niewoli babilońskiej – *iuventus*; V. od niewoli babilońskiej do Chrystusa – *gravitas*; VI. od Chrystusa do Sądu Ostatecznego – *senectus*). Bada w *De temporum ratione* zaproponował czwórpodział (dzieciństwo – młodość – dojrzałość – starość) zharmonizowany z porami roku, żywiołami i humorami¹¹.

Kroniki uniwersalne to także, jak wyżej wspomniano, próba powiązania dziejów biblijnych z mitologią oraz historią przekazywaną przez pogańską tradycję grecką i rzymską. Ponieważ w toku wykładu jednocześnie pojawiały się postacie pochodzące z obu tych tradycji, konieczne stało się dokonanie synchronizacji. O kłopotach z tym związanych była już mowa, dodać może jednak

⁹ J. W. Swain, *The Theory of the Four Monarchies*, „Classical Philology” 35:1940, s. 1-21.

¹⁰ Ps. 90, 4; motyw ten pojawia się także w *Drugim Liście św. Piotra* 3, 8.

¹¹ Por. J. A. Burrow, *The Ages of Man*, gdzie zrekapitulowana także jest nowsza literatura.

warto, że niektóre rezultaty ówczesnych dociekań stały się kamieniami węgielnymi naszej cywilizacji, np. zaproponowana przez Dionizego Małego (VI w.) era *ab incarnatione* lub nadal przestrzegany w Kościele Prawosławnym sposób liczenia czasu *ab orbe condito*.

Przyjęcie w całej rozciągłości linearnej koncepcji dziejów zakłada także, iż świat stworzony przez Boga, trwający w historii i współczesności, będzie miał swoją przyszłość i koniec. Dlatego też część autorów kronik uniwersalnych, szczególnie w początkach rozwoju gatunku, brała sobie za cel rozpoznanie zawartych w przepowiedniach kamieni milowych historii i odkrycie w drodze spekulacji i żmudnych wyliczeń punktu w dziejach, w którym ludzkość się właśnie znajdowała, a na tej podstawie, posługując się pozostałym materiałem objawienia, próbowała określić, jak dużo czasu pozostało do końca świata. Przykład tego typu rozumowania został już wyżej przytoczony przy okazji nauki o sześciu epokach ludzkości, ale nie jest on bynajmniej jedyny. Pewne pojęcie o powszechnym kojarzeniu kronik uniwersalnych z tą swoiście rozumianą futurologią daje informacja, że w średniowiecznych katalogach bibliotecznych kroniki uniwersalne są nagminnie umieszczane obok pism astrologicznych¹².

Uporządkowawszy w ten sposób principia, kronikarz przechodził do właściwej treści, która w poszczególnych utworach przyjmowała postać albo suchego wyliczania władców, bohaterów i faktów, niekiedy w formie tabeli synchronistycznej, albo potocznej narracji.

Z piśmiennictwem historycznym wykazującym tendencje uniwersalistyczne¹³ spotykamy się już przed narodzeniem Chrystusa. Jako przykład posłużyć może *Bibliotheca Historica* Diodorosa Sikulosa, napisana w latach 60-30 p.n.e. Pierwszy utwór o charakterze chrześcijańskiej kroniki uniwersalnej, o którym zachowały się wiadomości, został napisany ok. 221 r. przez Sextusa Juliusa Africanusa (ok. 165-240), autora piszącego po grecku. Głównym zadaniem jego dzieła jest polemika z głosicielami poglądów o bezpośredniej bliskości końca świata, które w świetle przemyśleń i obliczeń Africanusa były fałszywe. Materiał historyczny, głównie zestawienia panujących, pełni rolę drugorzędną. W korzystnym świetle stawia Africanusa jego krytyczny stosunek do wykorzystywanych źródeł. *Chronografia* Africanusa nie została nigdy

¹² Por. R. W. Southern, *Aspects of the European Tradition of Historical Writing*: 3. *History as Prophecy*, TRHS, ser. V, 20:1972, s. 159-180.

¹³ Poniższy zarys historii gatunku kronik uniwersalnych do czasów powstania *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcina Polaka opiera się w głównej mierze na następujących opracowaniach: A.-D. von den Brincken, *Studien zur lateinischen Weltchronistik*; eadem, *Abendländisches Mittelalter*; K. H. Krüger, *Die Universalchroniken*.

przetłumaczona na łacinę, stąd jej wpływ na późniejsze zachodnie kroniki uniwersalne był ograniczony. Ostatni autor łaciński, co do którego nie ma wątpliwości, że korzystał z oryginału pracy Africanusa, to Sulpicius Severus (IV/V w.) Inaczej rzecz się miała na Wschodzie – w dziejach historiografii bizantyjskiej Africanus pełni rolę porównywalną do św. Hieronima na Zachodzie. Podobnie jak Africanus pojmował rolę swego dzieła Hippolytus, którego praca, spisana ok. 235 r., zachowała się w sporych fragmentach w oryginale oraz w trzech wersjach łacińskich i jednej armeńskiej.

Pisma Africanusa i Hippolytusa nie były jeszcze kronikami uniwersalnymi *sensu stricto*. Za pierwszą w pełni rozwiniętą przedstawicielkę tego gatunku uważana jest *Historia kościelna* Euzebiusza z Cezarei (263-339). Dzieło to, w pierwszej redakcji ukończone przed rokiem 303, należy już do innej epoki. Prześladowania chrześcijan ustały, Kościół, aczkolwiek nie uznawany jeszcze instytucjonalnie przez państwo, okrzepł organizacyjnie i doktrynalnie. Wobec niesprawdzania się kolejnych przepowiedni wiara w rychły koniec świata osłabła, zarysowała się natomiast perspektywa stabilizacji. W zapatrywaniach na historię pojawia się wówczas koncepcja „progresywizmu chrześcijańskiego”, twierdząca, że nadejście Chrystusa przyniosło ludzkości wymierne korzyści. Koronnym przykładem głosicieli tego poglądu była współczesność narodzenia Chrystusa i ustanowienia *pax Romana* oraz wywodzona stąd teza, że gdyby wszyscy Rzymianie przyjęli wiarę chrześcijańską, wielkość Cesarstwa (w doczesnym wymiarze) zyskałaby na tym jeszcze bardziej. Koncepcja ta, lansowana m.in. przez Euzebiusza z Cezarei, legła u podstaw adoptowania chrześcijaństwa jako wiary państwowej w IV wieku¹⁴.

Istotną rolę w inspirowaniu spisywania dziejów odegrała niewątpliwie świadomość trwania Kościoła. Pismo Święte składa się m. in. z ksiąg historycznych, nie bez znaczenia musiała więc być wola kontynuacji spisywania dziejów wspólnoty. Euzebiusz to przede wszystkim historyk Kościoła. Około 326 roku powstaje druga redakcja jego dzieła, składa się ona z dwóch części znanych głównie z ekscerptów w pracach późniejszych autorów, oraz przeróbek: armeńskiej i łacińskiej. Łacińskiego przekładu-przeróbki dokonał św. Hieronim (ok. 347-420), obejmuje on tylko drugą część oryginału Euzebiusza. Jego powstanie datowane jest na lata ok. 379. Dzieło Hieronima otwiera przeszło

¹⁴ Co się tyczy „progresywizmu chrześcijańskiego”, por. T. E. Mommsen, *St. Augustine and the Christian Idea of Progress: The Background of „The City of God”*. Odgłosy tej idei pobrzmiewają, zapewne w sposób nieuświadomiony, także w *Kronice Marcina Polaka*, por. opis panowania Oktawiana Augusta.

tysiącletnią tradycję kronikarstwa uniwersalnego kultury łacińskiej. Od Hieronima daje się prześledzić nieprzerwaną ciągłość genetyczną aż po pierwszą połowę XVIII wieku, kiedy to w Londynie, w latach 1736-1750, wydawano najpełniejszą i zarazem jedną z ostatnich kronik uniwersalnych, zatytułowaną *An Universal History from the earliest Time to the Present*¹⁵. Iście monumentalnie zakrojone to dzieło (ukazało się osiem tomów, a pierwotny zamysł przewidywał znacznie więcej) nie zostało nigdy ukończone. W 1756 roku Wolter wydał swój *Essai sur les mœurs et l'esprit des Nations*, który zadał pierwszy druzgocący cios tradycyjnemu pojmowaniu dziejów świata.

Kronika Hieronima zyskała spore uznanie zarówno współczesnych, jak i potomności. Kilku autorów podjęło trud napisania kontynuacji. Wymienić spośród nich warto jednak tylko dwóch: Prospera Tyrona (ok. 390-463) oraz kronikarza galijskiego z roku 511, niekiedy błędnie identyfikowanego z Sulpicjuszem Sewerem, obaj bowiem nie ograniczyli się jedynie do kontynuowania, lecz pokusili także o przeróbkę samego tekstu Hieronima; głównie chodziło o uproszczenie układu synchronizacyjnego oraz uzupełnienie o inne źródła.

Sulpicjusza Sewera (360-425) podobnie jak kontynuatorów Hieronima nie interesowało pracowite zestawianie wydarzeń w równoległych kolumnach. Jego kronika była pomyślana jako swojego rodzaju uzupełnienie wcześniej przezeń napisanego *Żywota św. Marcina z Tours*. Poprzez zrelacjonowanie dziejów biblijnych, historii Kościoła, wyjątków z historii świeckiej oraz położenie szczególnego nacisku na rozprawę z mnożącymi się od pierwszego wieku naszej ery herezjami autor pragnął przywołać współczesnych do opamiętania i skłonić ich do wejścia na drogę bogoboju życia wzorem świętego biskupa z Tours¹⁶.

Na dalszy rozwój gatunku cień rzuciły wydarzenia polityczne V wieku. Spłądrowanie Rzymu przez Alaryka w 410 r., choć nie przyniosło straszliwych szkód materialnych, było szokiem dla całego cywilizowanego świata – Wieczne

¹⁵ Stanowczo należy tu odrzucić opinię wyrażoną przez W. Gawłowską (*Frutolfa z Michelsbergu „Chronicon Universale”, wątki dziejopisarskie i literackie*, s. 11) utrzymującą, że w „łacińskiej historiografii europejskiej gatunek kronika świata zanika ok. XIII w.” Wiek ów przyniósł liczne przykłady kronik uniwersalnych (por. niżej s. 36) z dziełami Wincentego z Beauvais i Marcina Polaka na czele. W wiekach XIV i XV również powstało przeszło dwieście kronik tego rodzaju. Zainteresowany czytelnik prowizorycznie wyszczególnienie autorów i tytułów tych dzieł w układzie chronologicznym odnaleźć może [w:] A.-D. von den Brincken, *Abendländisches Mittelalter*, s. 59 (przedruk w: K. H. Krüger, *Die Universalchroniken*, s. 43-45).

¹⁶ G. K. van Andel, *The Christian Concept of History in the Chronicle of Sulpicius Severus*, Amsterdam 1976.

Miasto, symbol wielkości cesarstwa, mimo optymistycznej teorii „progresywizmu chrześcijańskiego”, padło łupem barbarzyńców. Zwolennicy starych porządków winą za rozkład państwa obarczyli chrześcijan i ich religię. Polemikę z tą szeroko rozpowszechnioną tezą podjął św. Augustyn. Waga problemu była dla niego trudna do przecenienia. W *De civitate Dei* wyłożył więc swą naukę o dwóch państwach. Podkreślić należy jego zaaferowanie nie tyle poganami, ile chrześcijanami, chodziło mu o tych, którzy przyjęli wiarę z pobudek oportunistycznych. Augustyn uznał za konieczną zmianę całego systemu zapatrywania na historię i odrzucenie progresywizmu, który już wcześniej wydawał mu się doktrynalnie podejrzany. Przyzwolenie na traktowanie konwersji jako kroku ku pomyślności materialnej uważał za moralnie naganne, ponadto sądził, że skutki takiej postawy dla szerzenia się wiary wśród przeciętnych ludzi mogą okazać się katastrofalne gdy nadejdą czasy trudne. Badaniu historii pod tym kątem poświęcił trzynaście lat swego życia.

„Progresywizm chrześcijański”, stanowczo odrzucony przez Augustyna, mimo to zakorzenił się w historiografii średniowiecznej.

Augustyn, chociaż skoncentrował swe myśli na Państwie Bożym, w pełni zdawał sobie sprawę ze znaczenia argumentacji przeznaczanej dla kręgów mniej wykształconych. Zadanie to powierzył swemu uczniowi, Orosjuszowi, który ok. 417/418 r. napisał nową syntezę dziejów świata. Dzieło to miało stanowić interpretację historii z punktu widzenia nauki Augustyna. *Historiarum adversum paganos libri septem* stanowi jednak bardzo specyficzne uzupełnienie *De civitate Dei*. Jest to przygnębiający obraz świata, od najdawniejszych czasów targanego nieszczęściami; autor w historii świeckiej nie chce dostrzec żadnych pozytywów. Ta pesymistyczna wizja niesłychanie przemawiała do wyobraźni i do końca średniowiecza cieszyła się sporym powodzeniem¹⁷.

W początkach VI wieku na gruzach cesarstwa zachodniego umacniały się państwa barbarzyńskie, a spory o przyczyny upadku Rzymu nie zajmowały już nikogo. Nieliczni intelektualiści pośpiesznie starali się zebrać i co się da uratować z dziedzictwa antyku. Kasjodor (490-583), Rzymianin związany z ostrogockim władcą Italii, Teodorykiem Wielkim, napisał jeszcze przed śmiercią króla

¹⁷ W literaturze od najdawniejszych czasów spotyka się pogląd o zależności historiozoficznej Orosjusza od Augustyna i wzajemnie. Przyczynił się do tego sam Orosjusz dedykacją swego dzieła, w której stwierdza, że jego wkład w powstanie *Historii* ogranicza się do radości z jaką wykonał pracę, reszta pochodzi od mistrza. Pogląd ten został zakwestionowany przez T. E. Mommsena (*Orosius and Augustine* [w:] *Medieval and Renaissance Studies*, s. 325-348), na gruncie przyjęcia przez Orosjusza elementów koncepcji „progresywizmu chrześcijańskiego”.

(526) zwięzłą kronikę uniwersalną, która prócz dziejów biblijnych i antycznych objęła swym zainteresowaniem także Gotów. Stabilizacja, jaką zaprowadził w Italii Teodoryk, nie trwała długo, wkrótce po jego śmierci państwo Ostrogotów przestało istnieć. W takich warunkach powstała kolejna kronika, tym razem napisana przez Jordanesa, z pochodzenia Gota lub Alana. Niewiele wiemy o samym autorze, nawet brzmienie jego imienia nie jest pewne. Jego *Historia Romana*, spisana ok. 551/52, czerpie zarówno ze starszych źródeł, jak i z prac Kasjodora. Przeszło pół wieku później Izydor, biskup Sewilli (565-636), w ramach swych prac encyklopedycznych gromadzi materiały, które porządkuje w formie dwóch utworów o charakterze kronik uniwersalnych: *Chronica maiora* (615) i *Chronica minora* (627). Podział dziejów u Izydora opiera się na Augustynowych sześciu wiekach, a jego kwerenda źródłowa zakrojona była możliwie jak najszerszej.

Od VI wieku datują się czasy upadku cywilizacyjnego Zachodu, działalność pisarska chroni się za murami klasztorów. W nielicznych zabytkach dziejopisarskich powstałych w tych czasach, naczelną rolę odgrywają wydarzenia lokalne i hagiografia. W drugiej połowie VI wieku Grzegorz z Tours (ok. 538-594) pisze *Historiarum libri X*, obejmujące dzieje świata od Stworzenia po rok 594. Jednakże wydarzeniom przedchrystusowym poświęcona jest tylko część pierwszej księgi, dzieje od narodzenia Chrystusa po czasy Grzegorzowi współczesne – około jednej trzeciej całości kroniki. Przeważająca więc część *Historii* Grzegorza traktuje o wydarzeniach, które miały miejsce za życia autora. W porównaniu z wcześniejszymi kronikarzami, Grzegorz wykazuje wyraźne zacieśnienie horyzontów historycznych i geograficznych. Jego kronika zapoczątkowuje nowy sposób traktowania dziejów lokalnych. Odtąd kronikarze i annaliści, zanim przystąpią do właściwego tematu swego utworu, kompilują na podstawie najpopularniejszych kronik uniwersalnych wstępy traktujące ogólnie o dziejach świata. W efekcie powstają dzieła, które w miarę zbliżania się do czasów spisania coraz bardziej ograniczają swoje horyzonty geograficzne, rozszerzają zaś faktografię. Zjawisko to szczególnie zakorzenia się w annalistyce, za przykład może tu posłużyć choćby spisany w XIII wieku *Rocznik kapituły krakowskiej*. Z upływem czasu przewaga lokalnego spojrzenia, mimo ambicji uniwersalnych, się nasila. Widać to wyraźnie w zbiorze materiałów kronikarskich kilku autorów z VII wieku, tradycyjnie nazywanym kroniką Fredegara lub w *Historia Brittonum* z przełomu VII i VIII wieku.

Obok Hieronima największe znaczenie dla pierwszego tysiąclecia kronikarstwa uniwersalnego mają prace Bedy (ok. 673-735). Beda napisał dwie kroniki: *De temporibus* (703) i *De temporum ratione* (725/26), obie jako

rozdziały ilustracyjne szerszych traktatów komputystycznych, w których rozwinął Augustynową koncepcję sześciu wieków ludzkości.

O ile encyklopedyczne zestawienia Izydora z Sewilli, mające na celu zwięzłe usystematyzowanie całości dziejów, zamykają pewien okres rozwoju myślenia historycznego, to kronikarstwo Bedy z jego dążnością do możliwie pełnego opisywanych wydarzeń stoi na początku nowego etapu.

Od czasów Bedy do końca XI wieku na polu kronikarstwa uniwersalnego w zasadzie nie pojawiło się nic, co by wносиło nowe spojrzenie na przeszłość. Przez cały ten okres powstawały co prawda kroniki o ambicjach powszechnych, lecz są to na ogół przeróbki Bedy uzupełnione o czasy późniejsze. Z przełomu VIII i IX wieku wymienić można *Chronicon universale* – 741, *Chronicon Moissiacense*, *Chronicon breve a mundi exordio usque ad annum 809*. W czasach karolińskich pisali Frechulf z Lisieux (zm. przed 853), Ado z Vienne (ok. 800-875) i Reginon z Prüm (zm. 915). W X wieku rolę kronik uniwersalnych przejmują roczniki – do spisywanego na bieżąco materiału dodawane były części wstępne sięgające czasów Starego Testamentu. Opierały się one najczęściej na *De temporum ratione* Bedy lub pismach Izydora z Sewilli. Autorytet Bedy w sprawach komputystyki i chronologii pozwolono sobie zakwestionować dopiero w XI wieku. W pierwszej połowie tego stulecia nieznany z imienia mnich z Luxeuil spisał traktat chronograficzny i chociaż nadał mu formę kroniki uniwersalnej, jego zainteresowania dalekie były od spisywania dziejów lub refleksji nad nimi. Chodziło mu głównie o obliczenie datacji każdego ważniejszego wydarzenia na wszelkie możliwe sposoby (rok od Stworzenia Świata, od założenia miasta, Wcielenia Pańskiego, itd.) *Chronicon Luxoviense* ilustruje nawrót zainteresowań chronograficznych. Kontynuował je w drugiej połowie tego samego stulecia Marian Szkot (zm. ok. 1082), autor obszernej kroniki, która obok niewątpliwych tendencji chronologicznych przejawia także zainteresowania dziejopisarskie i historiozoficzne. Na przełomie XI i XII wieku swą *Chronicon chronicorum* spisał Florentius z Worcester. Jedenastowieczne kroniki uniwersalne wyraźnie zapowiadają nadchodzący w następnym stuleciu renesans gatunku po głębokim kryzysie końca pierwszego tysiąclecia.

W pierwszych latach XII wieku pojawia się szereg postaci, które gatunek kronik uniwersalnych doprowadziły do szczytowego punktu rozwoju. Pierwszą z nich był Siegebert z Gembloux (ok. 1030-1112). Siegebert przejawiał głębokie zainteresowania historyczne, oprócz kroniki uniwersalnej napisał *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* oraz *Gesta abbatum Gemblacensium*. Wśród historyków najwyższym szacunkiem darzył Euzebiusza z Cezarei, a własną

kronikę traktował jako uzupełnienie jego dzieła. Obejmowała ona czasy od 381 do początków XII wieku. Siegebert przeprowadził imponującą kwerendę źródłową, znał zwłaszcza wszystkie ważniejsze kroniki spisane przez swych poprzedników. Współczesny mu Frutolf z Michelsbergu (zm. 1103) pokusił się o napisanie pełnej kroniki uniwersalnej, w której sporo uwagi poświęcił historii starożytnej¹⁸. Jego kronika była przerabiana i kontynuowana przez Ekkeharda z Aura (zm. 1129).

Szczególne miejsce wśród dwunastowiecznych historyków należy się Hugonowi ze Św. Wiktora (zm. 1141), teologowi o oryginalnych poglądach historiozoficznych. Hugon na pierwszy rzut oka należy do typowych systematyków. Jego umysłowość odróżniała się jednak zarówno od współczesnych, jak i potomnych. Hugona charakteryzowało całkowicie nietypowe dla jego epoki zrozumienie roli uwarunkowań historycznych dla właściwego pojmowania każdego zjawiska. Systematyzm XII i XIII wieku był z natury swojej ahistoryczny. Uczni wychodzili z milczącego założenia, że w poszukiwaniu prawdy o naturze człowieka i wszechświata takie elementy jak miejsce, czas i historyczne uwarunkowania można zignorować. Główną pracą Hugona był traktat *De sacramentis*, jego podejście do badanych zagadnień zaś daje się scharakteryzować jako oparte na rozumieniu, że dzieje ludzkości są procesem dynamicznym. Hugon wypracował własną teorię rozwoju dziejów, był ponadto przekonany, że ludzkość od początku jest na drodze postępu. Historię świata podzielił na trzy etapy. Po wygnaniu z raju człowiek był wedle niego zagubiony, słabego ciała i woli, oddzielony od Boga. Musiał poznać granice własnej słabości i odczuć potrzebę Boga. W okresie tym, liczonym od Wygnania do Abrahama (ok. 2000 lat), Stwórca stał jakby z boku i czekał. Wiek pierwszy był wiekiem prawa naturalnego. Drugi wiek rozpoczął się od Abrahama, pełnię zaś osiągnął za Mojżesza. Jest to wiek prawa pisanego, wiek czynnej interwencji Boga w sprawy ludu wybranego, Boga, który uczył swój lud, objawiał prawdę za pomocą symboli, do przyjęcia jej bowiem w pełni ludzkość nie była jeszcze przygotowana. Wiek trzeci nadszedł wraz z narodzeniem Chrystusa. Miejsce Prawa zajęła Łaska, zewnętrzną łączność z Bogiem zastąpiła więc wewnętrzna.

Hugon napisał także kronikę uniwersalną pomyślaną jako pomoc encyklopedyczną dla użytku szkolnego. Zgodnie ze swymi poglądami na usystematyzowanie przyswajania historii, której opanowanie, uważał, polega na zapamiętaniu trzech spośród czterech podstawowych elementów: czasu, miejsca i ludzi (*tempora, loca, personae*), pracę tę zatytułował *Liber de tribus maximis*

¹⁸ Por. W. Gawłowska, op. cit.

circumstantiis gestorum. Te trzy elementy dają się bowiem usystematyzować w kategoriach chronologicznych, geograficznych oraz zestawień panujących. Gorzej z czwartym – wydarzeniami, elementem, który się wymyka ramom formalnym. Kronika Hugona zatem, poza wstępem, który dziś nazwalibyśmy metodycznym¹⁹, stanowi suche zestawienie dat, faktów i imion panujących, brak w niej minimalnej choćby narracji.

Liber de tribus maximis circumstantiis gestorum nie cieszył się nigdy większą popularnością. Liczba zachowanych rękopisów nie przekracza dwudziestu i wszystkie pochodzą z północnej Francji. Podobnie współcześni nie docenili wagi historycznego myślenia Hugona, jego koncepcje umarły wraz z nim²⁰.

Dla Hugona ze Św. Wiktora nauka historii miała służyć przygotowaniu do studiów biblijnych; postulował on badania nad literalnym sensem Biblii – czyli biblijną „historią” – przed braniem się za jej interpretację. Jednak jego podręcznik historii nie zdobył popularności. Przypadła ona w udziale młodszemu odcen Piotrowi Comestorowi, wykładowcy paryskiemu blisko związanemu ze szkołą wiktoryńską. Jego *Historia scholastica*, ukończona w latach 1169-1173, jest właściwie całościowym komentarzem do Biblii w formie historyograficznej²¹.

Myśl Hugona, w pewnym sensie, podjął jego uczeń Ryszard ze Św. Wiktora (ok. 1123-1173). Napisał on dzieło historiograficzne, *Liber Exeptionum*, w którym schemat swego mistrza wypełnił narracją, bogato okraszając ją materiałem anegdotycznym. Nie była to jednak książka dla studentów, największą rzeszę czytelników znalazła pośród kaznodziejów.

Dwaj inni kronikarze, których także można uznać za kontynuatorów myśli Hugona, to Anzelm z Havelbergu (1099-1158) i Otto z Freising (1115-1153). Anzelm pisał pod kątem uzasadnienia powołania do życia nowego zgromadzenia zakonnego, kanoników regularnych św. Norberta. Stąd w swej narracji dziejów chętnie uwypuklał zmiany i innowacje, szczególnie w Kościele; z radością witał

¹⁹ Wstęp ten został wydany przez Williama M. Green, *Hugo of St. Victor: De Tribus Maximis Circumstantiis Gestorum*, „Speculum” 18:1943, s. 484-493.

²⁰ Co się dotyczy Hugona ze Św. Wiktora por. R. W. Southern, *Aspects of the European tradition of historical writing: 2. Hugh of St. Victor and the Idea of Historical Development*, TRHS Ser. V, 21:1971, s. 159-179, o kronice i jej rękopisach: William M. Green, op. cit., s. 484-488.

²¹ Por. D. Luscombe, *Peter Comestor*, [w:] *The Bible in the Medieval World. Essays in Memory of Beryl Smalley*, ed. K. Walsh, D. Wood, „Studies in Church History” Subsidia 4, 1985, s. 119-121, 128-129; J. H. Morey, *Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible*, „Speculum” 68:1993, No. 1, s. 6-35.

także różnorodność. Otton, blisko spokrewniony z dynastią Hohenstaufów, w pierwszym okresie swego pisarstwa, tzn. pisząc *Kronikę o dwóch państwach*, oceniał dzieje świata poprzez pesymistyczną wizję św. Augustyna. Z satysfakcją wypatrywał końca cesarstwa, oczekiwał Państwa Bożego. Jego poglądy zmieniły się wraz z wstąpieniem na tron Fryderyka I, w rękach którego, jak wierzył, władza cesarska stanie się instrumentem pokoju. Swe nadzieje zawarł w *Gesta Friderici*, pomyślanych jako dalszy ciąg kroniki. Z inspiracji św. Hieronima dostrzegał także *iunctim* między translacją imperium a rozwojem nauki. Uprawianie nauk miało zostać zapoczątkowane w Babilonii, stamtąd przejść do Egiptu, a potem poprzez Grecję i Rzym do Francji i Hiszpanii.

Kronika Ottona z Freising stanowiła punkt szczytowy rozwoju gatunku. W ostatnim stuleciu oddzielającym dzieło Ottona od powstania *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcina Polaka powstało wiele kronik uniwersalnych, niektóre z nich nawet o wielkiej popularności, były to jednak w znakomitej większości kompilacje, pozbawione oryginalnego spojrzenia lub nowej interpretacji dziejów. Ważniejsze z nich napisane zostały przez Siccarda z Cremony (zm. 1215), Helinanda z Froidmont (zm. po 1229), Rogera z Wendover (zm. 1236), Alberyka z Troisfontaines (zm. ok. 1252) i Alberta ze Stade (zm. w drugiej poł. XII w.). Na koniec wspomnieć należy napisane w połowie XIII wieku *Speculum maius* Wincentego z Beauvais, które ze względu na zakres objętej tematyki zajmuje szczególne miejsce w piśmiennictwie wieków średnich; o Wincentym będzie jeszcze mowa przy omawianiu genezy *Kroniki Marcina Polaka*.

Kroniki uniwersalne pod względem treści, czyli zainteresowań dziejopisa, oraz sposobu przedstawienia zgromadzonego materiału dają się podzielić na trzy zasadnicze typy: chronologiczny, narracyjny i encyklopedyczny. Anna-Dorothee von den Brincken, autorka jedynej, jak dotąd, monografii dziejów gatunku, obejmującej czasy do około 1150 roku²², określa je, biorąc za podstawę nazewnictwo stosowane przez samych kronikarzy, jako: *series temporum*, *mare historiarum* i *imago mundi*. Pierwszy z wymienionych typów²³ obejmuje prace o charakterze chronologicznym. Główny nacisk położony jest w nich na kolejność następujących po sobie wydarzeń. Do tego typu zaliczane są kroniki bliskie zamysłom Euzebiusza, Izydora i Bedy, wśród późniejszych autorów wymienić

²² Por. wyżej przyp. 13.

²³ Określenie *series temporum* autorka zaczerpnęła z *Etimologiae* Izydora z Sewilli, gdzie użyte jest jako wyjaśnienie terminu *chronica*. Por. także eadem, *Zu Herkunft und Gestalt der Martins-Chroniken*, DAEM 37:1981, s. 699-701.

można Mariana Szkota i Marcina Polaka. *Mare historiarum*, które imię wzięło od dzieła Joannesa de Columna (zm. 1340), to odmiana o charakterze refleksyjnym. W kronikach uniwersalnych zaliczanych do tego typu refleksja historiozoficzna łączy się z naukami moralnymi. Autorzy przyjmowali więc anegdotyczną metodę wykładu, operując egzemplami i nie zawsze dbając o powiązanie chronologiczne. Za najlepszy przykład posłużyć może *Historia de duabus civitatibus* Ottona z Freising. Trzeci z typów: *Imago mundi* (nazwa przyjęta za tytułem kroniki Honoriusza z Autun) stara się łączyć wiedzę historyczną z informacjami z innych dziedzin, głównie geografii. Przykładami mogą być *Liber floridus* Lamberta z St. Omer lub krótsza kronika Izydora z Sewilli.

Założenia Kroniki Marcina

Jakie były bezpośrednie bodźce, które skłoniły Marcina do spisania *Chronicon pontificum et imperatorum*? Zachowała się legenda, że kronika ta powstała na polecenie papieża Klemensa IV (opiera się ona na adnotacji w jednym z kodeksów francuskich²⁴). Aczkolwiek trudno kategorycznie wykluczyć inspirację papieską²⁵, jednak właściwej genezy tego dzieła szukać należy gdzie indziej.

Kronika Marcina wyrosła z tradycji historiograficznej kronik uniwersalnych oraz wymogów pracy intelektualnej swych czasów. W latach czterdziestych XIII wieku powstała największa kronika uniwersalna średniowiecza – *Speculum historiale* francuskiego dominikanina, Wincentego z Beauvais. Dzieło to stanowi ostatnią część *Speculum maius* – przedsięwzięcia encyklopedycznego, które zdumiewa swym rozmachem. Wincenty zebrał w jednym dziele całość współczesnej wiedzy. W rezultacie powstała monstrualnych rozmiarów kompilacja o objętości trzykrotnie większej od Biblii. Ogrom *Speculum maius* powodował, że mimo istniejącego na nie zapotrzebowania większość zainteresowanych była pozbawiona doń dostępu, chociażby ze względu na koszt sporządzenia odpisu. Już sam Wincenty dostrzegał potrzebę opracowania skrótów na podstawie swej encyklopedii. Marcin podjął się napisania dzieła, które by tej potrzebie uczyniło

²⁴ Por. L. Weiland, wstęp do edycji krytycznej *Kroniki Marcina*, MGH SS XXII, s. 381 (w przyp. 49 błąd drukarski: zamiast Quetif, Echard, *Scriptores...* p. 363 powinno być p. 364). Wspomniany przez Weilanda kodeks „Sangermanus 520” nie daje się zidentyfikować z żadnym z wymienianych w zestawieniach A.-D. von den Brincken.

²⁵ Papież ten znany jest jako mecenas nauki. Przykładem jego działań na rzecz wspierania uczonych była opieka roztoczona nad Rogerem Baconem.

zadość. Zabrał się do pracy według wskazówek metodycznych zawartych w *De tribus maximis circumstantiis gestorum* Hugona ze Św. Wiktora, w myśl których przyswajanie historii należy oprzeć na przyswojeniu pamięciowym najważniejszych dat, miejsc i osób²⁶. Celem Marcina nie był jednak wykład historii; chciał on skompilować pomoc encyklopedyczną na wzór Wincentego z możliwie największej ilości źródeł, a mimo to skomprimować ją do rozmiarów dostępnych intelektualnie i materialnie szerszym kręgom czytelników. Zamyśl jego dzieła dobrze ilustruje zmiany, jakie zaszły w metodzie pracy intelektualnej przez sto lat od śmierci Hugona. Podczas gdy *De tribus maximis circumstantiis gestorum* to praca kładąca nacisk na ćwiczenie pamięci, to już we wstępie do *Speculum Maius*, napisanego przecież trzydzieści lat przed *Kroniką Marcina*, Wincenty z Beauvais stwierdza, że ilość książek jest tak wielka, a życie tak krótkie, pamięć ludzka zaś tak ułomna, iż nie sposób przyswoić wszystkiego co zostało napisane²⁷. Zebrane w omawianym okresie summy wiedzy miały umożliwić orientację w piśmiennictwie na dany temat²⁸. Ten sam cel przyświeca Marcinowi, tyle że pragnie on maksymalnie skomprimować wiadomości do niezbędnych danych (nie jest w tym z resztą do końca konsekwentny). Adresatów swej pracy określa w przedmowie, gdzie stwierdza, że wypada, aby teologowie i prawnicy znali „tempora summorum pontificum ac imperatorum, nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum”.

Kronika Marcina różni się więc od swych wielkich poprzedniczek z gatunku kronik uniwersalnych tym, że jej celem nie jest *z i n t e r p r e t o w a n i e* procesu historycznego. Marcin nie interesuje się terminem początku świata i nie stara się określić czasu jego końca, nie występuje u niego podział na wieki ludzkości, cztery monarchie światowe zaś pełnią rolę li tylko porządkową. Jego kronika ma być wyłącznie pomocą encyklopedyczną.

Kronika Marcina, w ostatecznej wersji (redakcji C), składa się z następujących części:

1. księgi wprowadzającej, złożonej z przedmowy, w której autor przedstawia siebie oraz swoje dzieło²⁹ oraz „Dziejów Czterech Królestw” (Babilonii,

²⁶ Patrz wyżej s. 34.

²⁷ Wincenty z Beauvais, *Apologia totius operis* - przedmowa autorska do *Speculum maius*, wyd. przez A.-D. von den Brincken jako aneks do artykułu *Geschichtsschreibung bei Vincenz von Beauvais*, DAEM, 34:1978, s. 465.

²⁸ Por. E. R. Smits, *Vincent of Beauvais: a note on the background of the „Speculum”*, s. 1-2.

²⁹ Przedmowa występuje w rękopisach w dwóch zasadniczych redakcjach. Dokładnej ich analizy porównawczej dokonała A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung...*, Teil 1,

Kartaginy, Macedonii i Rzymu³⁰), czyli wykładu historii powszechnej od Stworzenia Świata po narodziny Chrystusa, a także krótkiego opisu zabytków rzymskich i wyszczególnienia hierarchii kardynałów. Kończy tę część wyliczenie źródeł wykorzystanych przez autora,

2. pontyfikatów papieży,

3. panowań cesarzy.

Części drugą i trzecią Marcin rozplanował w równoległych ciągach. „Dzieje Czterech Królestw” dołączone zostały przez autora do ostatniej redakcji dzieła, stąd w niektórych przekazach kroniki nie ma ich w ogóle.

Chronologia części drugiej i trzeciej opiera się na erze dionizjańskiej, tzn. wszystkie wydarzenia określone są w latach, jakie upłynęły od Narodzenia Chrystusa. Inaczej jest z częścią pierwszą. Wykład historii Czterech Królestw Powszechnych zaczyna się od rekapitulacji wyliczeń Orozjusza co do roku narodzenia Chrystusa według systemu *ab orbe condito*³¹. Następnie kronikarz rozpoczyna swą opowieść, którą porządkuje licząc lata w tym samym systemie, korelując z sędziami i królami Izraela. Założenie Rzymu, które przypada na rok 4484 a. o. c., stanowi moment zwrotny w chronologii Marcina, odąd aż po Narodzenie Chrystusa daty liczone są *ab urbe condita*.

Według wyjaśnionych w przedmowie założeń autora, jego praca miała być pomocą encyklopedyczną dla scholarzy i dzięki swemu rozplanowaniu graficznemu służyć im łatwo dostępną i zwięzłą informacją chronologiczno-faktograficzną. Owo rozplanowanie graficzne polegało na ułożeniu materiału według schematu: strony *verso* – pontyfikaty papieży, strony *recto* – panowania cesarzy. Każda strona podzielona była na pięćdziesiąt linijek odpowiadających pięćdziesięciu latom. Opis każdego pontyfikatu bądź panowania podaje zwięzłe dane biograficzne władcy, najważniejsze wydarzenia, odnotowuje współcześnie żyjące osobistości, ważniejsze zmiany w liturgii, prawie kanonicznym i ewentualne anegdoty. Ważne dla kronikarza było także miejsce pochówku, zwłaszcza papieży.

Tak pomyślana i wykonana tablica synchronistyczna zajmowała do czasów naszego kronikarza, dwadzieścia sześć rozkładówek. Jej układ był nienaruszalny – kopista musiał przepisać dokładnie tyle wyrazów w wierszu, ile było we

DAEM 41:1985, s. 461-464.

³⁰ Skład i kolejność zaczerpnięta z kroniki Orozjusza; dobór królestw uzasadniony jest korelacją z czterema kierunkami geograficznymi.

³¹ Wśród kronik uniwersalnych spotyka się na ogół dwa sposoby liczenia daty narodzin Chrystusa: wg. *Septuaginty* i Hieronima (rok 5198) oraz wg. *Wulgaty* i Bedy (rok 3952).

wzorze. Rozplanowanie takie przyjmowało również milczące założenie, że nie trafi się rok, w którym nastąpi więcej niż jedna zmiana na tronie papieskim. Tymczasem rok 1276 przeszedł do historii pod nazwą „roku trzech papieży”. Marcin musiał więc sam złamać narzucone sobie rygory. Miało to dla późniejszych dziejów kroniki o tyle poważne konsekwencje, że większość jego kontynuatorów zrezygnowała z układu tabelarycznego, co przy kolejnych odpisach z odpisów stanowiło zachętę do zarzucenia synchronizowania w ogóle.

Kronika Marcina, podobnie jak inne kroniki średniowieczne, zawierała sporo treści, które dziś określilibyśmy jako sensacyjne. Oprócz całkowicie bajecznych przekazów, takich jak np. o feniksie, znajdują się również skandalizujące, i do nich zaliczyć należy legendę o papieżu Joannie. W czasach reformacji została ona wykorzystana do licznych ataków na papieństwo. Wystąpienia protestantów pobudzały katolików do polemiki³². Sięgnięto wówczas do rękopisów Marcina i zorientowano się, że w niektórych przekazach *Kroniki* legenda o papieżu nie występuje. Na początku wyciągnięto powierzchowny wniosek, że anegdota owa jest złośliwą interpolacją³³, niektórych jednak erudytów, szczególnie tej miary co Lambecjusz, który dysponował ośmioma odpisami, zaczęły zastanawiać także inne różnice między przekazami. Różnice te w dodatku wykazywały regularności. Stąd, poprzez porównania, wkrótce ustalono, że spod pióra samego autora musiały wyjść co najmniej dwie redakcje *Kroniki*³⁴. W latach dwudziestych ubiegłego stulecia spostrzeżenia te potwierdził Georg Heinrich Pertz³⁵. W niespełna pół wieku później Ludwig Weiland, przygotowując edycję krytyczną *Kroniki Marcina* dla *Monumenta Germaniae*

³² Por. J. J. Doellinger, *Die Papstfabeln des Mittelalters*, München 1863, a także Julian Krzyżanowski, *Powieść o Joannie papieżu*, „Reformacja w Polsce” 1939, s. 91-105.

³³ Nieprawdziwą tę informację powtarza J. Krzyżanowski, op. cit., s. 98. Faktycznie legendę tę zamieścił w swej *Kronice* sam Marcin, tyle, że w trzeciej redakcji. Już sam jednak fakt umieszczenia tej anegdoty dopiero w ostatniej wersji dowodzi, że Marcin nie był jej autorem, lecz jedynie przekazywał zasłyszane treści. Zaprzeczyc się mimo wszystko nie da, iż postać Joanny potraktował jak najbardziej poważnie. W artykule swym Krzyżanowski wyjaśnia w przekonujący sposób genezę legendy, sięgając do średniowiecznych wędrownych wątków literackich. Generalnie rzecz biorąc, bogata literatura dotycząca legendy o papieżu Joannie zaprawiona jest, nawet w najnowszych czasach, pasją polemiczną. Do podgrzania atmosfery przyczyniło się mocno wydanie na przełomie XIX i XX w. francuskiego, później zaś angielskiego tłumaczenia powieści greckiego pisarza Emmanuela Roidisa pt. *Papież Joanna* (przekład polski: Warszawa 1961).

³⁴ Por. P. Lambecius, *Commentariorum...*, t. II, s. 860-873; Quetif, Echard, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. I, s. 361-370.

³⁵ *Italianische Reise vom November 1821 bis August 1823*, „Archiv...” 5:1824, s. 183-195.

Historica, sprecyzował te obserwacje i podparł szerszą analizą źródłową³⁶.

Weiland w trakcie swych poszukiwań wyselekcjonował dwanaście rękopisów, które uznał za najbliższe autorskim³⁷. Porównanie ich między sobą wykazało, że rozbijają się nie na dwie, lecz na trzy grupy, które określił jako redakcje A, B i C. Redakcję A reprezentuje kodeks kapituły praskiej G.IV/2, przez Weilanda uznany za egzemplarz roboczy samego kronikarza, przesłany w darze macierzystemu konwentowi (o czym informuje list Hiacynta)³⁸. Kodeks ten spisany został czterema lub pięcioma rękami. Wydawca stwierdził, że każdej z poszczególnych rąk można przyporządkować korzystanie z określonych źródeł. Pozwoliło mu to na wyciągnięcie interesujących wniosków co do procesu powstawania kroniki. Tekst rękopisu praskiego, czyli redakcja A, jest znacznie krótszy od dwóch pozostałych i wykazuje wyraźne pokrewieństwo z wydaniem drukowanym Ioannesa Fabriciusa Caesara (Kolonia 1616). Redakcja A zapowiada w przedmowie doprowadzenie narracji do pontyfikatu Klemensa IV, co zgadza się ze stanem faktycznym. Weiland twierdzi, że dzieło to, choć ukończone już po śmierci rzeczonego papieża (zm. 29 listopada 1268), musiało być rozpoczęte jeszcze za jego życia, gdyż wiadomość o jego śmierci jest wpisana inną ręką niż reszta biogramu. Część pierwsza kroniki, w porównaniu z późniejszymi redakcjami, jest bardzo zwięzła, składa się jedynie z wyliczenia kardynałów i wykorzystanych przez kompilatora źródeł. Biogramy papieży i cesarzy są również dużo krótsze.

Redakcja B, która według Weilanda powstała jeszcze przed intronizacją Grzegorza X, choć później niż redakcja A, posiada taki sam wstęp jak wersja wcześniejsza. Poważnemu rozszerzeniu uległa w niej natomiast większość biogramów.

Redakcja C już na pierwszy rzut oka różni się objętością od swych poprzedniczek. Wstęp zapowiada, że biogramy sięgną czasów Jana XXI.

³⁶ *Martini Oppaviensis Chronicon Pontificum et Imperatorum*, wyd. L. Weiland, MGH SS, XXII, 1872, s. 377-475; oraz idem, *Zur Ausgabe der Chronik Martins von Troppau*, „Archiv” 12:1874, s. 1-79.

³⁷ Były to rpsy: Praga, Archiv Pražského hradu, fond Kapitulní archiv, G.IV/2 (dawniej G 77); Paryż, Bibliothèque Nationale, Lat. 5019; Monachium, Staatsbibliothek, Cim. 2691; Drezno, Sächs. Landesbibliothek, Ms. J. 53; Praga, Státní knihovna ČR, codex Teplensis monasterii, 6; Paryż, Bibliothèque Nationale, Lat. 6396; ibidem, Lat. 5020; Praga, Archiv Pražského hradu, fond Kapitulní archiv, G.IV/1 (dawniej G 78); Berlin, codex bibl. regiae Mss. Lat. 4° Nr 70; ibidem, Mss. Lat. 4° Nr 291; ibidem, Mss. Lat. 4° Nr 119; Hanower, Landesbibliothek, XIII, 765; jako podstawa edycji został wykorzystany także tekst drukowany wydania kolońskiego z 1616 roku.

³⁸ Por. niżej rozdział II, pkt. 5.

Podczas gdy redakcje A i B składają się z jednostronicowego wstępu oraz części papieskiej i części cesarskiej, redakcja C liczy już trzy pełne księgi. Dodana została w niej pierwsza część, w której obok nowych, wyszczególnionych wyżej elementów, przeredagowany i rozszerzony został także wstęp, zapowiadający obecnie doprowadzenie narracji do Jana XXI. Niektóre biogramy zostały rozszerzone o dalsze informacje, na końcu pontyfikatów zaś, na skutek konieczności zmieszczenia trzech papieży w 1276 roku, został złamany system „jedna linijka = jeden rok”. Do katalogu papieży, między Leonem IV a Benedyktem III, wprowadzona została legenda o papieżu Joannie, która później wzbudziła tyle emocji. Redakcja ta została ukończona po 20 maja 1277, kiedy to zmarł Jan XXI.

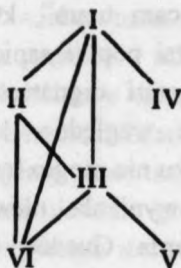
Dalsze uściślenia w kwestii datacji powstawania kolejnych redakcji wniósł B. Sepp³⁹. Dokładne oględziny kodeksów, które posłużyły za podstawę edycji Weilanda, pozwoliły mu wprowadzić do powyższego schematu pewne korekty. Sepp odkrył pomyłkę w odczytaniu imienia papieża we wstępie podstawowego kodeksu grupy B. Dokonał więc przegrupowania przekazów zakwalifikowanych przez Weilanda do tej grupy i zaproponował następującą poprawkę: w redakcji B przedmowa obiecuje doprowadzenie narracji do Grzegorza X, skąd wniosek, że redakcja ta została ukończona po wyborze tego papieża (1 września 1271), a przed jego śmiercią (10 stycznia 1276).

Z dotychczasowych badań nad powstaniem *Kroniki Marcina* wynika, że dzieło to w pierwotnym kształcie ukończone zostało w latach 1268-1271 (redakcja A). Marcin udostępnił je do odpisywania, lecz nie przestał go doskonalić. Między wrześniem 1271 a styczniem 1276 ukończył drugą redakcję (B), i również pozwolił ją odpisywać. Na roku 1277 urywa się narracja wersji C. Marcin zmarł po 22 czerwca 1278, a przed 23 grudnia 1279; podstawowe rękopisy wersji C, według ustaleń Weilanda, przerywają tok opowiadania dosłownie w pół zdania. Wygląda na to, że śmierć wytrąciła naszemu kronikarzowi pióro z ręki.

Od czasów badań Weilanda i Seppa wiedza na temat powstawania *Kroniki Marcina* w zasadzie nie posunęła się naprzód. W ostatnich latach prace nad tymi zagadnieniami podjęła Anna-Dorothee von den Brincken. W opublikowanych dotychczas artykułach systematycznie porządkuje zachowany materiał źródłowy, konsekwentnie starając się odszukać rękopisy najbardziej zbliżone do autorskich. Dążąc do rekonstrukcji pierwotnego wyglądu tablicy synchronistycznej Marcina,

³⁹ B. Sepp, *Wann wurde die zweite Ausgabe der Chronik des Martin von Troppau veroeffentlicht?* NA 23:1898, s. 239-243.

podzieliła przejrane przez siebie przekazy, pochodzące z terenów niemalże całej Europy, na sześć klas. Za kryteria systematyzacji przyjęła zmiany w układzie graficznym⁴⁰. Pozwoliło jej to wyselekcjonować rękopisy najbardziej zbliżone do archetypu⁴¹. Autorka ustaliła następujący schemat dynamiki form graficznych kroniki:

Rys. 1. Schemat dynamiki form graficznych *Kroniki Marcina Polaka* (Źródło: A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung...*, Teil 1, DAEM 41:1985, s. 472).

A.-D. von den Brincken trakcie swych dociekań ustaliła także, iż najwięcej odpisów bliskich oryginałowi znajduje się w zbiorach włoskich i angielskich. Z jej ustaleń wynika, że apogeum popularności *Kronika Marcina* osiągnęła w XIV wieku. W XV stuleciu popularność Marcina wyraźnie się zmniejszyła – autorka zjawisko to tłumaczy niemalże całkowitym zatraceniem przez odpisy rozplanowania tabelarycznego.

Kronika papieży i cesarzy osiągnęła w średniowieczu popularność wręcz zawrotną. Po dziś dzień, mimo późóg, wojen i naturalnego procesu niszczenia,

⁴⁰ Klasa I: sztywny układ tabelaryczny - pięćdziesiąt linijek na każdej stronie, na stronach *verso* - papieże, na stronach *recto* - cesarze. Klasa II: układ tabelaryczny bez przestrzegania schematu pięćdziesięciu linijek na każdej stronie, zachowanie synchronizacji następuje poprzez rozpoczynanie każdej pary *verso-recto* tym samym rokiem (taki system został przyjęty w wydaniu kolońskim 1616. Klasa III: synchronizacja zarzucona, jedyny jej relikw stanowi zachowanie papieży na stronach *verso*, cesarzy zaś na stronach *recto*. Klasa IV: zarzucona synchronizacja i układ równoległy, tzn. tekst przepisywany był w sposób ciągły (strona *verso* oryginału - kolejna *recto*, strona *verso*, kolejna *recto* itd.) Klasa V: zarzucona synchronizacja i układ równoległy, w nieregularnych ilościach przepisywano trochę z „papieży”, trochę z „cesarzy”. Klasa VI: „Papieże” i „Cesarze” to dwie odrębne, następujące po sobie księgi (jak w wydaniu Weiland).

⁴¹ A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung...*, Teil 1, s. 461-464.

zachowało się przeszło czterysta jej rękopisów⁴². Jednym z dowodów na jej błyskawiczne rozprzestrzenianie się jest wyżej wzmiankowany list Hiacynta. Napisany został najprawdopodobniej między 1 stycznia 1275 a 16 października 1277⁴³, czyli zaledwie kilka lat po ukończeniu pierwszej redakcji. Dziękując Marcinowi za pomyślne załatwienie spraw macierzystego konwentu w kurii papieskiej, Hiacynt donosi, że prepozyt Piotr, który przywiózł owe wieści z Rzymu, także „tradidit nobis chronicam tuam”, której „sonus iam exiit in omnem terram; mirantur in ea universi populi sapientiam tuam et collaudant Deum, quoniam mirabilia in te operari dignatus est”⁴⁴. Nawet jeżeli się zgodzimy, że sformułowanie to ze względów kurtuazyjnych było nieco przesadzone, w żadnym jednak wypadku nie mogło być bezpodstawne.

Popularność *Kroniki Marcina* wynikała niewątpliwie z jej walorów użytkowych. Według ustaleń Bernarda Guenée *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcina Polaka, *Historia scholastica* Piotra Comestora oraz *Speculum historiale* Wincentego z Beauvais regularnie pojawiały się w niemal każdym późnośredniowiecznym księgozbiorze. Powodzenie dzieła Marcina wiązało się także z faktem, że weszło ono w skład zespołu podstawowych pomocy akademickich, i z rolą, jaką odgrywało w kształceniu teologów⁴⁵.

Miarą popularności kroniki jest także fakt, że imię Marcina stało się synonimem kronikarza. To właśnie z powodu sukcesu *Kroniki papieży i cesarzy* Szymon Starowolski nazwał nieznanego z imienia autora pierwszej polskiej kroniki *Marcinem* Gallusem. Zapotrzebowanie na odpisy omawianego dzieła od początku musiało być duże, a ponieważ była to książka użytkowa, nie traktowano jej z pietyzmem, lecz stosownie do potrzeb i upodobań kontynuowano, uzupełniano, komentowano i przerabiano. Z powodu zarzucenia przez samego autora układu tabelarycznego w końcowych partiach redakcji C, kontynuacje też pisano nie przestrzegając rygorów ścisłego synchronizowania. Mnożenie się, przy kolejnych odpisach, uzupełnień w tekście właściwym

⁴² Zestawienia publikują: A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung...*, DAEM, Teil 1, 41:1985, s. 501-531, Teil 2, 45:1989, s. 571-591 oraz T. Kaeppli, *Scriptores...*, t. III, s. 118-123.

⁴³ V. Koudelka, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, AFP, 25:1955, s. 94-95, przyp. 9.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiévale*, s. 107, 364. Opinia ta niewątpliwie jest trafna w stosunku do pierwszych dwóch z wymienianych dzieł. Co do *Speculum historiale* rację przyznać należy raczej J. B. Voorbij'owi, który w trakcie dyskusji z autorem niniejszej pracy wyraził wątpliwości, czy nieliczne zachowane przekazy dzieła Wincentego nie przeczą przypadkiem tezie uczonego francuskiego.

spowodowało konieczność zarzucenia układu tabelarycznego w ogóle. Nie był to jednak jedyny powód zarzucania schematu odautorskiego. Zachowały się odpisy pochodzące już z drugiej połowy XIII wieku, w których nie ma nawet śladu układu tabelarycznego. Sugeruje to, że już od najwcześniejszych lat dzieło Marcina traktowano zarówno jako pomoc encyklopedyczną, jak i książkę do czytania⁴⁶. Egzemplarze zachowujące pierwotny układ stają się z upływem czasu coraz rzadsze, tak że z XV wieku znane są tylko dwa⁴⁷. Co więcej, niektórzy kopiści⁴⁸, a staje się to coraz częstsze w miarę jak oddalamy się od Marcinowego oryginału, nie tylko uzupełniali swe egzemplarze, lecz także usuwali niektóre partie autentycznego tekstu Marcina. Zdarza się więc (przypadki takie wcale nie należą do rzadkości!), że stajemy przed utworem, który nosi tytuł *Martini Poloni Chronicon*, z oryginałem zaś niewiele go już łączy. Znakomitym przykładem tego zjawiska jest tzw. *Kompilacja antwerpska*⁴⁹. Wykształciła się także inna forma przeróbek – liczne grono dziejopisów kreśliło na podstawie *Chronicon pontificum et imperatorum* swe własne kompilacje. Wszystkie tego rodzaju kroniki otrzymywały nazwę *Chronica Martiniana*. Z kronikami tymi wiąże się dosyć poważny problem badawczy: co jeszcze jest *Kroniką Marcina*, a co już nią nie jest? Dla uniknięcia wieloznaczności w dalszych rozważaniach nazwy „Kronika Marcina Polaka” oraz „*Chronicon pontificum et imperatorum*” zarezerwowane będą jedynie dla tekstów zgodnych z oryginałem Marcina, jak go odtworzył Ludwig Weiland. Zgodnych, oczywiście, w granicach rozsądku; trudno przecież kwalifikować tekst jako innego autorstwa tylko dlatego, że zarzucony został układ tabelaryczny bądź wtrącone drobne fragmenty tekstu obcego. Natomiast wszelkie przeróbki itp. nazywane będą kronikami martyniańskimi.

⁴⁶ Por. rps. Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn. 1309.

⁴⁷ A.-D. von den Brincken, *In una pagina ponendo pontifices in alia pagina imperatores. Das Kopieren der Tabellarischen Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau OP (†1278)*, „Revue d'Histoire des Textes”, Vol. XVIII, 1988, s. 125.

⁴⁸ Kopista jest tu pojęciem umownym, chodzi mi tutaj bardziej o kopistę-użytkownika niż o zawodowego skrybę, który niewielką przywiązywał wagę do treści przepisywanego dla zarobku utworu.

⁴⁹ Por. niżej s. 54 oraz rodz. III, przyp. 58.

II. MARCIN POLAK

Źródła do biografii

Przekazy dotyczące Marcina, pochodzące z XIII wieku, są nieliczne i wnoszą bardzo niewiele szczegółów biograficznych, narosłe zaś wokół osoby kronikarza spory, chociaż dziś już dalekie od zaciekleści jaką budziły jeszcze w początkach ubiegłego stulecia, nadal co jakiś czas odżywają. Spróbujmy więc raz jeszcze zebrać wszystkie wzmianki źródłowe zapisane za życia i wkrótce po śmierci kronikarza, by czytelnik zainteresowany postacią Marcina i kontrowersjami wzbudzanymi przez jego kronikę miał możliwość skonfrontować argumenty stron z ich podstawą źródłową.

Wiadomości o życiu i działalności kronikarza dostarczają następujące źródła:

1. *Chronicon pontificum et imperatorum*; autor przedstawia się w pierwszym zdaniu jako „frater Martinus de ordine predicatorum, penitentiarius et capellanus domini pape”¹. W siedmiu spośród zachowanych rękopisów występuje dodatkowy szczegół „de regno Boemie oriundus, patria Oppaviensis”².

¹ *Martini Oppaviensis Chronicon Pontificum et Imperatorum*, wyd. L. Weiland, MGH SS, XXII, s. 377.

² Por. L. Weiland, wstęp do edycji krytycznej (MGH SS XXII, s. 337). Są to kodeksy: Wiedeń, ÖNB 402, 3414 oraz 3390, Paryż, Bibliothèque Nationale 6396, Ołomuniec, Kapit. 412, oraz po jednym rękopisie z Gratz i Garmingen, których obecnego miejsca przechowywania nie udało się zlokalizować. Co się dotyczy rękopisu z Garmingen, Lambecius podaje (*Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Cesarea Vindobonensi...*, s. 870), że wiadomość o nim znalazł zapisaną ręką Richarda Streiniusa na marginesie drukowanego wydania *Kroniki Marcina* (Antwerpia 1574). Najstarszy z wyżej wymienionych rękopisów (Wiedeń 402), pochodzi z

2. List Hiacynta, dominikanina z praskiego konwentu św. Klemensa do Marcina, datowany przez V. Koudelkę na okres między 1 stycznia 1275 a 16 października 1277³. Oryginał lub odpis tego listu znalazł w początkach XVIII wieku Gelazy Dobner w archiwum dominikanów ze Św. Klemensa w Pradze. Opublikował go w *Wenceslai Hagek Annales Bohemorum*⁴. Za Dobnerem list ten był przedrukowywany przez J. M. Ossolińskiego⁵, J. Korytkowskiego⁶, oraz V. Koudelkę⁷. Żaden z badaczy przedmiotu nie kwestionował dotychczas autentyczności tego listu, chociaż od czasów Dobnera nikt z zainteresowanych Marcinem nie miał go w ręku. W liście tym Hiacynt dziękuje Marcinowi za pomyślne załatwienie spraw klasztoru św. Klemensa w kurii rzymskiej. Przy okazji dowiadujemy się, że Marcin trafił do praskiego konwentu dominikanów jako dziecko, tam złożył śluby zakonne i został wyświęcony na kapłana. Hiacynt powiadamia także adresata, że otrzymał egzemplarz jego sławnej kroniki, przesłany za pośrednictwem prepozyta wyszehradzkiego Piotra.

3. Dokument wystawiony przez penitencjarza papieskiego Marcina dla prepozyta bożogrobców w Denkendorf (*Viterbii*, 1 maja 1261)⁸; treścią dokumentu jest rozstrzygnięcie problemu dyscyplinarnego.

4. Dokument wystawiony przez penitencjarza papieskiego Marcina dla Heinricha von Vinstingen, arcybiskupa-elektę trewirskiego (*apud Urbem Veterem*, 27 stycznia 1262), w sprawie posługiwania się tytułem arcybiskupim itd. przed otrzymaniem paliusza⁹.

5. List Marcina, penitencjarza papieskiego do Ehrenfrieda, lektora konwentu dominikańskiego w Erfurcie. Koudelka ustalił, że list ten musiał zostać napisany przed rokiem 1263¹⁰. List zawiera odpowiedź na zgłoszoną wątpliwość z zakresu prawa kanonicznego¹¹.

przełomu XIII i XIV wieku, Paryż 6396 - z XIV, Wiedeń 3414 i 3390, oraz rękopis z Ołomuńca są XV-wieczne. Rękopisy te, poza charakterystyczną wzmianką o opawskim pochodzeniu Marcina, przy porównaniu innych cech wymienionych w spisie A.-D. von den Brincken (*Studien zur Überlieferung...*), zdają się być blisko spokrewnione.

³ *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, AFP 25:1925, s. 95.

⁴ Pragae 1765, t. III, s. 11.

⁵ *Wiadomości o pisarzach polskich*, s. 329-30 oraz w niemieckim przekładzie tego artykułu opublikowanym w „Archiv...”, 4:1822, s. 67.

⁶ *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. I, s. 444.

⁷ Op. cit., s. 94-95.

⁸ *Württembergisches Urkundenbuch*, VI, 1894, s. 17-18, nr. 1625.

⁹ E. Martene, U. Durand, *Veterum scriptorum amplissima collectio*, IV, Parisiis 1729, kol. 471-72.

¹⁰ V. Koudelka, op. cit., s. 95-96.

¹¹ Odpis tego listu przechowywany jest w Bibliotece Uniwersyteckiej w Erlangen, 367, fol.

6. Wiadomość o kazaniu wygłoszonym 11 czerwca 1268 w imieniu papieża Klemensa IV przez penitencjarza Marcina do krzyżowców udających się na wschód¹².

7. List papieża Klemensa IV do króla Sycylii Karola I Andegaweńskiego z 14 października 1268¹³. W liście tym Marcin jest wzmiankowany w kontekście spraw załatwianych między monarchami.

8. Bulla papieża Jana XXI dla Rolanda z Radomska (*Viterbii*, 28 września 1276)¹⁴, w której papież przyznaje Rolandowi „de Radonczh” (wg. wydawców *Bullarium Poloniae*: „de Radenzch”) prebendę w kolegiacie w Łęczycy. W bulli tej Roland określony jest jako „nepos” Marcina.

9. Bulla papieża Jana XXI dla magistra Gosława (*Viterbii*, 9 listopada 1276)¹⁵. W bulli tej Marcin wymieniony jest jako wstawiający się za Gosławem.

10. Bulla papieża Jana XXI dla Welisława z Czech (*Viterbii*, 23 listopada 1276)¹⁶. Marcin występuje w tej bulli jako wstawiający się za Welisławem.

11. Bulla papieża Mikołaja III, powołująca Marcina na arcybiskupstwo gnieźnieńskie (*Viterbii*, 22 czerwca 1278)¹⁷.

12. Bulla papieża Marcina IV dla Filipa biskupa firmańskiego, legata stolicy apostolskiej; z bulli dowiadujemy się o śmierci arcybiskupa gnieźnieńskiego Marcina (*Rome, apud S. Petrum*, 23 grudnia 1279)¹⁸.

13. Bulla papieża Marcina IV dla Henryka de Brem OFM, w sprawie następstwa na stolicy gnieźnieńskiej po śmierci arcybiskupa Marcina (*apud Urbem Veterem*, 7 maja 1281)¹⁹.

93^v; inny wariant tego listu zachowany tamże, Clm 2951, fol. 71^v. Tekst ogłosił Koudelka, op. cit., s. 95-96.

¹² Źródło znane ze wzmianki w formularzu Marinusa z Eboli, por. F. Schillmann, *Die Formularsammlung des Marinus von Eboli*, I, s. 334, nr. 2796.

¹³ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, t. II, nr 626, s. 243.

¹⁴ *Bullarium Poloniae* nr 811. Tekst wydany [w:] *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. III, nr 101, s. 58-59.

¹⁵ *Bullarium Poloniae* nr 812. Tekst wydany [w:] *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. III, nr 102, s. 59.

¹⁶ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, wyd. J. Emler, Pragae 1882, t. II, nr 1051, s. 439.

¹⁷ *Bullarium Poloniae* nr. 816. Tekst wydany [w:] A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, t. I, nr 159, oraz *Codex Maioris Poloniae*, I, nr 480-81.

¹⁸ *Bullarium Poloniae* nr. 823. Tekst wydany w *Bullarium Ordinis Praedicatorum*, I, s. 568, nr 16, A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, nr 161, oraz *Codex Maioris Poloniae*, I, nr 490.

¹⁹ *Bullarium Poloniae* nr. 830. Tekst wydany [w:] *Bullarium Ordinis Fratrum Minorum*, I, s. 479, nr 15 oraz s. 532, *Bullarium OFM Epitomae*, nr. 1508, *Scriptores rerum Silesiacarum*,

14. Bulla papieża Marcina IV, powołująca Jakuba Świnkę na arcybiskupstwo gnieźnieńskie po śmierci arcybiskupa Marcina (*apud Urbem Veterem*, 10 kwietnia 1283)²⁰.

Autorzy biogramów Marcina Polaka powołują się również na świadectwo współcześnie spisanych *Annales Colmarienses Maiores*²¹, *Rocznika Traski*²² oraz *Historia Ecclesiastica* Ptolemeusza z Lukki²³. Powyższe wyliczenie zamyka wszystkie znane nam źródła do życiorysu Marcina (współczesne lub spisane przez ludzi, którzy mogli znać kronikarza osobiście).

Rekonstrukcja życiorysu

W świetle wyżej zestawionych źródeł kolejne życia Marcina dają się zrekonstruować tylko w najogólniejszych zarysach. Większość badaczy wypowiada się za przyjęciem tezy, że Marcin rzeczywiście pochodził z Opawy na Śląsku, na pograniczu polsko-czeskim. Pochodzenie etniczne Marcina stanowiło wielokrotnie przedmiot zażartych sporów. Ponieważ kwestia czy był on Czechem czy Polakiem zdaje się nadal animować umysły historyków, podkreślić w tym miejscu należy z całą odpowiedzialnością, że przy obecnym stanie źródeł rozsądzić jej ostatecznie nie sposób. Ostatnia w tej dyskusji zabrała

t. II, wyd. G. A. Stenzel, s. 481-83, A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, t. I, nr 162, *Codex Maioris Poloniae*, I, nr 502.

²⁰ *Bullarium Poloniae* nr 838. Tekst wydany [w:] *Bullarium Ordinis Fratrum Minorum*, III, s. 509-10, nr 54, A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae...*, t. I, nr. 164, *Codex Maioris Poloniae*, I, nr 524.

²¹ MGH SS XVII, s. 203.

²² MPH II, s. 844. Rocznik ten zachował się w dwóch przekazach, w kodeksie Zamoyskich (BN BOZ Cim 28, k. 74^v-89^v) oraz kodeksie Sędziwoja z Czechla (BCz 1310, s. 327-349). Rękopis Zamoyskich spisany został w latach 1380-1392, kodeks Sędziwoja zaś w pierwszej połowie XV wieku. Rocznik ten jest kompilacją wielowarstwową. Interesujący nas fragment należy do zapisek z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIII w., które uchodzą za spisane współcześnie z odnotowywanymi wydarzeniami (por. K. Ożóg, *Studium o „Roczniku Traski”*, „Studia Historyczne” 23:1980, s. 527).

²³ *Rerum Italicarum Scripores*, t. XI, s. 752. Ptolemeusz (nazywany również w literaturze Bartłomiejem lub Tolomeo), zm. w 1327 r., w latach siedemdziesiątych XIII wieku pobierał nauki w kurii papieskiej u Tomasza z Akwinu, mógł się więc zetknąć z Marcinem osobiście, z pewnością znał ludzi, którzy pamiętali Marcina. Oprócz Ptolemeusza, niektórzy badacze powołują się również na Bernarda Guidonis (zm. 1331). Należy jednak pamiętać, że *Catalogus pontificum Romanorum* Bernarda (Marcin wspomniany na s. 606) jest w dużej mierze oparty na dziele Ptolemeusza, poza tym Bernard większość swego życia spędził we Francji.

głos K. Grodziska-Ożóg²⁴. Sugestywnie przedstawione argumenty za polskością kronikarza przytoczone przez autorkę nie mają jednak waloru dowodu. Jest to jedynie dobrze umotywowana hipoteza. Przeprowadzona poniżej dyskusja dotycząca kodeksu BUWr sygn. IV F 191²⁵ potwierdza trop praski w życiorysie Marcina, nie jest to jednak żaden argument do dyskusji nad jego pochodzeniem etnicznym. Jeżeli więc w rozprawie niniejszej używany jest przydomek "Polak" to dlatego, iż polskość kronikarza w świetle dotychczasowych dyskusji jest co najmniej równie prawdopodobna, co wątpliwa. Nie wolno jednak zapominać, że określenie to jest mianem tradycyjnym, a nie naukowo potwierdzonym faktem. Poza tym z całym naciskiem podkreślić należy, iż twórczość Marcina nie jest partykularną własnością któregośkolwiek z narodów, lecz dziedzictwem europejskim *par excellence*.

Karolina Grodziska-Ożóg wnioskuje, że Marcin urodził się przed 1220 rokiem²⁶. Jako kilkuletni chłopiec został oddany do założonego w 1222 r. klasztoru św. Klemensa w Pradze, gdzie z czasem przywdział habit i przyjął święcenia kapłańskie. W macierzystym klasztorze musiał więc otrzymać przygotowanie w zakresie podstawowych wiadomości *trivium* i *quadrivium*. Następnie, widać to wyraźnie z jego pism i kariery w kurii, kontynuował naukę, najprawdopodobniej w dominikańskim *studium generale*, ewentualnie na którymś z uniwersytetów. Niektórzy autorzy uważają, że z treści *Kroniki* wynika, iż Marcin dobrze orientował się w geografii południowej Francji – tam, wobec powyższego, lokalizują jego studia. W grę wchodziłyby więc *studia generalia* w Montpellier i Tuluzie (zał. 1248). Z innych ośrodków wymienić należy Paryż, gdzie *studium generale* funkcjonowało już na przełomie drugiego i trzeciego dziesięciolecia XIII w., Bolonię i Kolonię (oba od 1248). Związki dominikanów z prowincji polskiej z wszystkimi tymi uczelniami są dobrze udokumentowane²⁷.

Przed 1261 r., zapewne wysłany przez macierzysty dom zakonny, Marcin przybył do kurii papieskiej w Viterbo, gdzie objął obowiązki penitencjarza.

²⁴ Marcin Polak i jego twórczość, „Nasza Przeszłość” 58:1982, s. 169-201. W artykule tym systematycznie zrekapitulowana jest także starsza literatura, zrekonstruowany życiorys i opisana twórczość Marcina. Autorka rozprawia się również ostatecznie z krytykowaną już wcześniej hipotezą J. Umińskiego o tożsamości Marcina Polaka i Marcina z Sandomierza (J. Umiński, *Pochodzenie i kariera Marcina Polaka*).

²⁵ Por. niżej s. 110.

²⁶ K. Grodziska-Ożóg, op. cit., s. 184.

²⁷ Por. A. Walz OP, *Compendium Ordinis Fratrum Praedicatorum*, Romae 1948, s. 218-226. Ustalenie miejsca studiów na podstawie matrykuł uniwersyteckich jest niemożliwe, ze względu na wielką popularność imienia "Marcin".

Marcin jest autorem prac, z treści których wiemy, że oprócz kaznodziejstwa, co stanowiło podstawowe zajęcie każdego dominikanina, był również biegły w prawie kanonicznym oraz historii (która w owych czasach była traktowana jako dyscyplina pomocnicza retoryki). Oprócz tego, z racji piastowania przez niego obowiązków penitencjarza papieskiego (był jednym z tzw. penitencjarzy mniejszych), wynika, że musiał mieć przygotowanie stopnia wyższego z teologii. Mamy więc do czynienia z umysłowością gruntownie wykształconą w sztukach wyzwolonych, teologii i prawie kanonicznym, wybitnym kaznodzieją, oraz człowiekiem władającym biegle łaciną w mowie i piśmie, językiem włoskim, a także, cokolwiek byśmy sądzili o jego pochodzeniu – czeskim. Niewykluczone także, iż znał niemiecki oraz polski!

Marcin zawdzięczał bardzo wiele nie tylko atmosferze intelektualnej XIII wieku, z jej dążeniem do ogarnięcia i usystematyzowania całości wiedzy, w nurt której swymi pismami czynnie się włączył, lecz także osobistym kontaktom z elitą ówczesnej nauki. Przebywając w kurii papieskiej w latach sześćdziesiątych XIII wieku, piastując tam urzędy, zetknął się z Hugonem de Sancto Caro (zm. 1264) kardynałem wielkim penitencjarzem, twórcą konkordancji biblijnej, postać którego uznał za dostatecznie ważną, by poświęcić jej cały akapit na kartach swojej kroniki. W połowie XIII w. dwór papieski był żywym ogniskiem wiedzy. Papieże doceniali rolę nauki, chętnie zapraszali uczonych i roztaczali nad nimi opiekę. Klemens IV posunął się nawet do osłaniania Rogera Bacona przed jego przełożonymi zakonnymi, którzy mieli wątpliwości co do zgodności przekonań uczzonego z doktryną kościelną²⁸. Jan XXI zanim został papieżem zyskał sławę jako mistrz paryski Piotr Hiszpan; jego *Summulae logicales* stały się oficjalnym podręcznikiem logiki do końca średniowiecza. Jako następca św. Piotra nadal żywo interesował się sprawami nauki i odegrał poważną rolę w potępieniu awerroistów w 1277 r. W środowisku kurii zabłysnęły osobowości miary Tomasza z Akwinu, Wilhelma z Moerbeke i Witelona, z których każdy pozostawił po sobie trwały ślad w dziejach nauki. Spotkania z ludźmi tej miary niewątpliwie wywarły na Marcinie głęboki wpływ. Oba główne jego dzieła, *Kronika* oraz *Margarita decreti*, są klasycznymi wytworami encyklopedyzmu średniowiecznego.

Praca naukowa nie stanowiła jednak głównego zajęcia Marcina. Przede wszystkim był urzędnikiem kurialnym, rozstrzygającym przedstawiane mu sprawy i podróżującym z poselstwami papieskimi. Śladami tych zajęć są dokumenty wymienione w punktach 3-7; zwyczajem epoki, Marcin wyjednywał także przywileje dla swych bliskich i znajomych (pkt. 8-10).

²⁸ Por. Wł. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. I, s. 267.

Od 1276 roku Marcin występuje w źródłach także z tytułem kapelana papieskiego. W czerwcu 1278 zostaje wyświęcony w Rzymie na arcybiskupa gnieźnieńskiego. Umiera w Bolonii, w drodze na swoją stolicę. Datę jego śmierci możemy określić jedynie w przybliżeniu. Przypada ona po 22 czerwca 1278 (data wystawienia bulli powołującej Marcina na arcybiskupstwo gnieźnieńskie) a przed 23 grudnia 1279 (pierwszą ściśle datowaną wiadomością, że już nie żyje). Większość badaczy wypowiada się za 1278 rokiem, zgodnie z wiadomościami przekazanymi przez *Annales Colmarienses Maiores* oraz *Rocznik Traski*.

Twórczość Marcina

Kronika papieży i cesarzy oprócz licznych odpisów doczekała się również sześciu wydań drukowanych. Po raz pierwszy wyszła spod prasy drukarskiej w 1559 roku w słynnej drukarni protestanckiej Jana Oporina w Bazylei²⁹. Edycję przygotował do druku Jan Herold; dzieło Marcina Polaka zostało tam wydane łącznie z kroniką Mariana Szkota. Dwa rękopisy, które posłużyły Heroldowi za podstawę wydania, były bardzo zepsute, gdyż wydanie to bardzo odbiega od tego, co dziś uważa się za wersję autorską. Wydanie to przyczyniło się jedynie do podsycenia polemiki między protestantami a katolikami.

W 1574 roku w Antwerpii ukazało się drugie wydanie *Kroniki Marcina*. Wydrukował je Krzysztof Plantijn, przygotował zaś Suffridus Petri³⁰ na podstawie dwóch rękopisów, różnych od tych, które posłużyły za podstawę poprzedniego wydania. Rękopisy te reprezentowały dość specyficzną postać *Kroniki Marcina* – redakcję C gruntownie przerobioną i przeredagowaną. Pewne ustępy oryginalnego dzieła zostały z niej wycofane, dodana została natomiast duża ilość materiałów zaczerpniętych ze *Speculum historiale* Wincentego z

²⁹ Mariani Scoti monachi Fuldensis historici probatissimi Chronica; adjecimus Martini Poloni Archiepiscopi Cosentini ejusdem argumenti historiam, cujus inter Pontificios scriptores a multis jam annis ob singularis fidei opinionem magnus fuit usus, atque frequens memoria. Basileae expensis Oporini 1559. Druk ten w zbiorach polskich należy do rzadkości. Jedyny egzemplarz jaki udało się odnaleźć autorowi niniejszego studium znajduje się w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (sygn. Cim. 28 III). W Bibliotece Jagiellońskiej, jak zaświadcza katalogi, był druga kopia, zaginęła jednak jeszcze przed II wojną światową.

³⁰ Martini Poloni, archiepiscopi Consentini, ac summi pontificis poenitentiarj, chronicon expeditissimum, ad fidem veterum manuscriptorum codicum emendatum et auctum: opera Suffridi Petri Leouardiensis Frisij V. I. C. Wymienione w *Nowym Korbutie* (t. 2, s. 504) wydanie antwerpskie z 1674 to błąd powstały, zapewne, przez błędne przepisanie daty 1574.

Beauvais oraz, być może, z innych źródeł. Powstała w ten sposób nowa kompilacja, która wyraźnie różni się od dzieła Marcina, a z jego pierwotną, tabelaryczną postacią ma już całkiem niewiele wspólnego. Sami średniowieczni kopiści zresztą dostrzegali odrębność tej kroniki od *Chronicon pontificum et imperatorum*. Znalazło to wyraz w podtytule spotykanym w niektórych kodeksach, np. BN 3004 lub BGd PAN Ms Mar F 249. Podtytuł ten brzmiał: „Incipit cronica Martiniana pulchris addicionibus adornata”. Istnieje cała tradycja rękopisów tego utworu. Kompilacja ta, nazwijmy ją od miejsca wydania drukiem „antwerpską”, zasługuje na odrębne studium, nie wiemy bowiem, skąd się wywodzi oraz w jakim powstała środowisku. Ponieważ reprezentowana jest także pośród rękopisów zachowanych w Polsce (BGd PAN Ms Mar F 249 i Ms Mar F 253, BJ 179/51, BN 8052), powrócimy jeszcze do niej w dalszej części pracy³¹. Wydanie antwerpskie jest bardzo licznie reprezentowane w kolekcjach polskich, znajduje się praktycznie w każdym większym zbiorze starodruków. Szerokie rozpowszechnienie tej książki skutecznie się przyczyniło do zagmatwania obrazu rzeczywistej treści *Kroniki Marcina*.

Trzecie wydanie *Kroniki Marcina* ukazało się w roku 1616 w Kolonii³². Tekst przygotował do druku Ioannes Fabricius, na podstawie nieznanego nam dziś rękopisu, o tyle ciekawego, że bardzo bliskiego zawartością kodeksowi G IV/2 kapituły praskiej – domniemanemu egzemplarzowi roboczemu samego Marcina. Wydanie to, przez Weilanda nazwane zostało redakcją A*. Było ono dwukrotnie przedrukowywane w 1685³³ i w 1702³⁴ roku w Strasburgu, w ramach wydawnictwa *Scriptores rerum Germanicarum*³⁵.

³¹ Por. roz. III, przyp. 58.

³² Martini Poloni archiepiscopi Consentini, ac summi pontificis poenitentarii chronicon e vetustissimo manuscripto et ipsi scriptori paene coetaneo, summa fide et diligentia expressum. Quo cum reliquis, quae hactenus prodierunt, editionibus collato, quid spurium etc. suppositum, facile intelligetur, ut ad lectorem praefatio latius indicabit. Coloniae Agripinae excudebat Gerhardus Gravenbruch, 1616.

³³ Aeneae Silvii episcopi Senensis postea Pii pape II Historia rerum Friderici tertii imperatoris ex manuscripto optimae notae, nunc primum edita, cum specimine annotationum Joannis Henrici Boederi, v. cl. in eandem accesserunt diplomata et documenta varia, rebus Friderici III illustrandis ut de figurae, imagines, nummi, subijuncti sunt praeterea alii ad Germanicam Historiam pertinentes scriptores nonnulli rariores, quorum nomina paginis proxime sequentibus consignantur; ita ut vicem voluminis rerum germanicarum novi praestare hoc opus possit. Cum praefatione, de instituto hujus editionis: etc Indice duplici, diplomatum altero, altero vero praecipuarum rerum etc verborum. Argentorati, Typis et sumptibus Josiae Staedelii, et Joh. Friderici Spoor, 1685.

³⁴ Strasburg 1702

³⁵ Co się dotyczy stosunku kodeksu G IV/2 do wydania kolońskiego por. niżej s. 115.

Wiek XIX przyniósł nową falę zainteresowań Marcinem i jego kroniką, traktowaną już jako zabytek dziejopisarstwa średniowiecznego. W roku 1859 Filip Klimeš, przekonany, że odnalazł najstarszy rękopis *Kroniki Marcina*, kodeks klasztoru w Tepli³⁶, ogłosił jego zawartość drukiem³⁷. Wydanie to, w którym aparat krytyczny ogranicza się do porównania z tekstem wydrukowanym w Kolonii w 1616 roku, nie podparte głębszymi badaniami nad innymi rękopisami kroniki, nie zaspokoilo potrzeb badaczy. Niespełna dekadę później, prace nad krytyczną edycją tej kroniki podjął Ludwig Weiland. Wyniki jego dociekań zostały opublikowane w 1872 roku i po dziś dzień, chociaż wymogi stawiane obecnie tego typu wydaniom są znacznie wyższe, nadal stanowią podstawę wiedzy o *Kronice Marcina*³⁸. Od kilku lat nad rekonstrukcją pierwotnego tekstu *Kroniki papieży i cesarzy* pracuje Anna-Dorothee von den Brincken z Kolonii.

Popularność *Chronicon pontificum et imperatorum* nie ograniczyła się wyłącznie do odpisów i wydań drukowanych. Już w średniowieczu dzieło to było tłumaczone na języki narodowe. W ten sposób dysponujemy tłumaczeniami-przeróbkami w języku angielskim³⁹, armeńskim⁴⁰, francuskim⁴¹, greckim⁴², kastylijskim⁴³, niemieckim⁴⁴, perskim⁴⁵ i włoskim⁴⁶. Przekład czeski Benedykta z Hořowic, wydany drukiem w 1488 roku w Pradze, nie jest tłumaczeniem dokonany bezpośrednio z tekstu Marcina, lecz z kroniki Jakuba Twingera z Königshofen, czyli niemieckiego przekładu *Kroniki Marcina*⁴⁷.

³⁶ Rękopis ten obecnie przechowywany jest w Pradze, Státní knihovna ČR, codex Teplensis monasterii, 6.

³⁷ Martinus Polonus. *Codex Saec. XIII Teplenus, collatus cum codice Nicolai Hane, edito per Joannem Caesar, Coloniae Agripinae, 1616 ... a P. Philippo Klimeš, Pragae 1859*

³⁸ Martini Oppaviensis *Chronicon Pontificum et Imperatorum*, ed. L. Weiland, MGH SS, XXII, Hannoverae 1872, s. 377-475.

³⁹ Cambridge, Magdalene College, Pepysian 2014 (wiadomość za T. Kaeppli, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. III, s. 123).

⁴⁰ Por. M. A. van den Oudenrijn, *Linguae Haicanae scriptores*, Bern 1960.

⁴¹ Por. Champion Pierre, *Cronique Martiniane. Edition critique d'une interpolation originale pour le règne de Charles VII restituée à Jean Le Clerc*, Paris 1907 oraz T. Kaeppli, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. III, s. 123, który wylicza szereg rękopisów.

⁴² Por. L. Weiland, wstęp do wydania *Kroniki Marcina Polaka*, MGH SS, t. XXII, s. 395.

⁴³ Por. Kaeppli, op. cit., s. 123.

⁴⁴ Por. San-Marte (A. Schultz), *Das Martinus Polonus Chronik der Kaiser und Paepste, in deutscher Uebersetzung aus der aeltesten Handschrift des 14. Jahrhunderts zum ersten Male hg.*, [w:] Ludwig Herig, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 23:1858, s. 337-403, 24:1858, s. 27-84, 25:1859, s. 259-310.

⁴⁵ Por. K. Jahn, *Die Frankengeschichte des Rasid ad-Din*, Wien 1977.

⁴⁶ Por. Kaeppli, op. cit., s. 123.

⁴⁷ *Knihopis ceskoslovenských tisku*, t. I, Praha 1925, nr 22, s. 30-31.

Niewiele mniejszą popularnością niż *Kronika* cieszyła się druga praca Marcina – *Margarita decreti seu tabula Martiniana* (w literaturze polskojęzycznej określana czasami jako *Perła dekretu*).⁴⁸ Jest to słownik encyklopedyczny podstawowych pojęć z dziedziny prawa kanonicznego. Thomas Kaeppli wylicza przeszło 120 zachowanych rękopisów tego dzieła⁴⁹, *Repertorium bibliographicum* zaś aż 22 wydania drukowane⁵⁰.

Stosunkowo najmniej znane są kazania Marcina – *Sermones de tempore et de sanctis*. Kaeppli informuje o dziewiętnastu zachowanych rękopisach kazań oraz o czterech wydaniach inkunabułowych⁵¹. Oba wyżej wymienione pisma Marcina nie doczekały się jak dotąd ani monografii, ani wydań krytycznych.

Poza wymienionymi pismami w literaturze spotyka się informacje o innych dziełach Marcina, które faktycznie stanowią albo wyodrębnione części *Kroniki*, *Perły dekretu* lub *Kazań*, albo odnoszą się do dzieł mylnie przypisywanych Marcinowi, lub też niezachowanych⁵².

⁴⁸ Co się tyczy tego dzieła, por. artykuł A. Bernal Palacios, *Las Obras Canonicas de Martin de Troppau*, AFP 61:1991, s. 89-126.

⁴⁹ *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, t. III, Roma 1980, s. 115-118.

⁵⁰ Nry 10834-56.

⁵¹ Kaeppli, op. cit., s. 115.

⁵² Por. K. Grodziska-Ożóg, op. cit., s. 191-201.

III. RĘKOPISY KRONIKI MARCINA

Rękopisy zachowane

W zbiorach polskich zachowały się dwadzieścia dwa średniowieczne odpisy *Kroniki Marcina Polaka*. Znajdują się one w:

- Bibliotece Czartoryskich w Krakowie (1309; 1575; 1583; 2033; 2317),
- Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (104; 304; Akc. 179/51),
- Archiwum Kapituły Krakowskiej (219),
- Bibliotece Gdańskiej PAN (Ms. Mar. F. 249; Ms. Mar. F. 253),
- Bibliotece Kórnickiej PAN (130, 131),
- Bibliotece Narodowej w Warszawie (3004; 8052; BOZ Cim 9),
- Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (9501/I),
- Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego (I.F.218; II.F.64; IV.F.175; IV.F.191; R 445).

Spśród licznie zachowanych rękopisów omawianej kroniki w bibliotekach zagranicznych dla niniejszych rozważań istotny jest kodeks Classis X 188 (3628) przechowywany w Bibliotece Św. Marka w Wenecji. Kodeks ten należał niegdyś do Mikołaja Tempelfelda. W literaturze wspominany jest także rękopis R 102 (przedtem 779) wiedeńskiego Haus-, Hof- und Staatsarchiv gdzie *Kronice Marcina Polaka* towarzyszy *Rocznik śląski kompilowany*, skąd można by przypuszczać, iż kodeks ten pochodzi za Śląska. Jednak autopsja tego kodeksu, przeprowadzona przez autora niniejszej pracy, potwierdziła tezy M. Błażowskiego¹ głoszące, że powstanie i funkcjonowanie tego kodeksu wiązać

¹ *Annales Silesiaci compilati* opr. M. Błażowski, MPH t. III, s. 657-669.

należy z kościołem trydenckim. Dlatego też manuskrypt ten nie będzie brany pod uwagę w dalszych rozważaniach. W niniejszym rozdziale dokonany zostanie systematyczny przegląd wszystkich rękopisów, które zostały odszukane w trakcie kwerendy źródłowej. Przegląd ten zamknie wyliczenie rękopisów zaginionych w czasach najnowszych, których opisy zachowały się w literaturze.

W poniższym przeglądzie znalazły się także rękopisy tzw. *Kompilacji antwerpskiej*, chociaż, jak zostało to podkreślone wcześniej, jest to odrębny utwór, powstały na bazie *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcina Polaka oraz *Speculum historiale* Wincentego z Beauvais. Wielowiekowe łączenie go w historiografię z właściwym dziełem Marcina powoduje, że omówienie tych przekazów wspólnie z odpisami *Kroniki papieży i cesarzy* wydaje się uzasadnione, chociażby celem podkreślenia ich odrębności.

Redagując poniższe opisy autor miał na względzie przede wszystkim strukturę *Kroniki Marcina Polaka*. Niektóre spośród omawianych kodeksów posiadają obszerne, nowoczesne opisy kodykologiczne, rękopis wilanowski nr 2 ma nawet dosyć pokaźną literaturę. W takich przypadkach sporządzanie opisów raz jeszcze wydawało się zbędne. Dlatego też przyjęty został model streszczenia najważniejszych punktów charakteryzujących rękopis, z odnośnikami do pełnych drukowanych opisów. Za każdym jednak razem punktem wyjścia analizy była autopsja kodeksu. W przypadku kiedy rękopis nie doczekał się dotychczas drukowanego opisu katalogowego, przedstawiony zostaje szerszy wgląd w jego strukturę, dzieje i zawartość, by wszystkie dalsze rozważania opierały się na mniej więcej jednakowej podstawie.

1. Biblioteka Czarторыskich, rps 1309

W zbiorach Biblioteki Czarторыskich znajduje się pięć odpisów *Kroniki Marcina*. Rękopis 1309 to najstarszy z przekazów *Chronicon pontificum et imperatorum* zachowanych w Polsce. Jest to kodeks pergaminowy *in folio* w skórzanej oprawie, zdobionej tłoczeniami i złoceniami, ufundowanej przez króla Stanisława Augusta², przekonane zapewne, że to jeden z najstarszych

² Taką samą oprawę ma szereg innych cennych rękopisów, m.in. kodeksy: tzw. *Szamotulskiego* albo *heilsberski* (BN 8006) zawierający *Kronikę Galla*, BN 3001 z przekazem *Kroniki wielkiej* (tzw. Stanisława Augusta) i BN 3378, zawierający *De bello Ferariensi* Jana Spazarini.

zachowanych odpisów Marcina na świecie³. W swojej obecnej postaci składa się on z 40 kart grubego, północnego pergaminu o wymiarach 26 x 18 cm.

Rękopis ten powstał prawdopodobnie we Francji u schyłku XIII wieku. Jego średniowieczne koleje losu pozostają dla nas tajemnicą, wiemy jedynie, iż w XVII wieku zabrany został z „biblioteki królów hiszpańskich” i przewieziony do Belgii. Do Polski przybył w pierwszej połowie XVIII wieku za sprawą J. A. Załuskiego⁴.

Załuski posiadał w swych zbiorach trzy kodeksy Marcina, z których dwa (obecnie omawiany 1309 Biblioteki Czartoryskich oraz rękopis 3004 Biblioteki Narodowej) szczęśliwie ominęły pożogi naszej historii najnowszej. Po śmierci Załuskiego jego biblioteka przeszła na własność narodu, a po upadku powstania kościuszkowskiego, w ramach represji, została wywieziona do Petersburga. Los ten nie spotkał jednak rękopisu 1309. W 1798 roku znajdował się on już w zbiorach poryckich Tadeusza Czackiego (być może trafił on do Porycka wraz z innymi materiałami historycznymi przekazanymi Czackiemu przez króla Stanisława Augusta w związku ze zobowiązaniem podjętym przez Czackiego, że będzie kontynuował prace Naruszewicza nad historią Polski⁵). Pobyt kodeksu 1309 w zbiorach tego wielkiego bibliofila zaświadcza jego własnoręczne uwagi na kartach ochronnych oraz zachowane spisy biblioteki poryckiej⁶. W 1815 roku, wraz z innymi pamiątkami zgromadzonymi przez Czackiego, rękopis ten został zakupiony przez Adama Jerzego Czartoryskiego.

Tekst *Chronicon pontificum et imperatorum* spisany jest w dwóch kolumnach. Kopista przepisał kronikę w układzie dwudzielnym (część I jest połączona z II). Incipity poszczególnych części są następujące:

s. 1-2 część I

Quoniam scire tempora summorum pontificum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Item ex cronicis fratris

³ Przekonaniu o wyjątkowej starożytności rękopisu BCz 1309 dał wyraz również T. Czacki w uwagach jakie dołączył na kartach ochronnych.

⁴ Por. J. Soszyński, *The oldest manuscript of the Chronicle of Martinus Polonus in Polish collections* [w:] *Beiträge der polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, hrsg. J. Pirożyński, O. Dobijanka-Witeczakowa, J. Garewicz, J. B. Korolec, Kraków 1994, s. 191-196.

⁵ Por. przedmowę Łukasza Gołębiowskiego do „Reiestru Biblioteki Poryckiej” (BCz 2916, t. I) oraz M. Plezia, *Z zamierzeń edytorskich Tadeusza Czackiego*, St. Żr. 8:1963, s. 152-154.

⁶ Rękopis ten jest wymieniony w dwóch spisach biblioteki poryckiej: BCz rps 1185, s. 3 oraz rps 2916, t. I, s. 867.

Vincentij Beluacensis et aliqua ex decreto et ex passionibus sanctorum.

s. 2-38 część II

Anno XLII° Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <procuratori suo propter hoc in tristitia existenti per uisum apparuit ipsum de expeditione et die expeditionis certificando.

s. 39-79 część III

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octauianus imperauit annis XIII> ... <Rex etiam Nauarre qui infirmus de Africa uenerat in Sicilia est defunctus.

Przekaz ten należy do Weilandowskiej kategorii B i w zasadzie nie ma istotniejszych uzupełnień lub interpolacji, które w jakikolwiek sposób by go wyróżniały.

2. Biblioteka Czartoryskich, rps 1575

Kodeks 1575 zachował oprawę średniowieczną. Stanowią ją deski obciągnięte skórą, dziś już mocno zniszczoną. Przednia okładka jest oderwana od bloku książki, tylna zachowała dwa metalowe okucia ze śladami po skórzanych paskach, służących do zapinania książki oraz ślad po okuciu na środku górnej krawędzi. Blok książki ma wymiary 20 x 14 cm. Rękopis został spaginowany już w Bibliotece Czartoryskich. Numery wpisane są ołówkiem, w prawym górnym rogu każdej strony *recto*. Kodeks tworzy dwanaście papierowych składek⁷. Analiza ich budowy, a także kustoszy oraz układu filigranów dowodzi, że obecna struktura tomu jest różna od pierwotnej. W chwili spisania rękopis ten również dzielił się na dwanaście składek, aczkolwiek o innej budowie, znacznie bardziej regularnej, mimo iż niejednorodnej⁸.

Niestety nic nie wiemy na temat dziejów tego rękopisu przed włączeniem go do zbiorów puławskich⁹.

⁷ Struktura składek: I⁶⁺⁶ (s. 1-24); II⁹⁺⁹ (s. 25-60); III³⁺³ (s. 61-72); IV⁹⁺⁹ (s. 73-108); V³⁺³ (s. 109-120); VI⁹⁺⁹ (s. 121-156); VII³⁺³ (s. 157-168); VIII⁹⁺⁹ (s. 169-204); IX³⁺³ (s. 205-216); X⁹⁺⁹ (s. 217-252); XI³⁺³ (s. 253-264); XII⁹⁺⁶ (s. 265-294).

⁸ Pierwotna struktura składek wyglądała następująco (według dzisiejszej paginacji): I⁷⁺⁷ (s. 1-26; nie zachowała się pierwsza karta); II⁸⁺⁸ (s. 27-54; nie zachowały się dwie ostatnie karty, zostały wycięte co stanowi wyrwę w tekście); III-XII⁶⁺⁶ (s. 55-294).

⁹ Istnieje możliwość, że rękopis ten wszedł do Biblioteki Czartoryskich wraz ze zbiorami poręckimi, bowiem na dolnym marginesie s. 1 nosi on sygnaturę „N. 3”. Ze spisu biblioteki

Zawartość tego kodeksu przedstawia się następująco:

1. s. 1-161 Martinus Polonus, *Chronicon*...

s. 1-45 część I

Qvoniam scire tempora summorum pontificum cum [sic!] Romanorum ac imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ...

<Item aliqua ex Tijto Liuio et aliqua ex decreto et passionibus sanctorum.

s. 45-161 część II

Anno XLII Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Betlehem Iuda> ... <subito cum camera noua quam pro se uictis [sic!] expirauit et ibidem in ecclesia sancti Laurentij sepultus existit.

2. s. 162-172 *Epistola presbiteri Iohannis*

Presbiter Iohannes potencia Domini nostri Ihesu Christi rex regum et dominus dominancium universe terre Emanueli Romeon gubernatori> ... <et potestatem nostram vel omnes est causa salutis et ditandi ad me venite. Et reliqua.

Wyd. G. Oppert, *Der Presbyter Iohannes in Sage und Geschichte*, Berlin 1870, s. 167-179.

3. s. 175-283 Martinus Polonus, *Chronicon*... (część III)

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octouianus [sic!] Augustus imperauit annis XIII> ... <Rex eciam Nauarre qui infirmus de Affrica processerat in Siciliam veniens est defunctus.

Papier użyty w tym kodeksie datować należy na pierwszą dekadę XV wieku¹⁰. Chociaż pismo *Listu księdza Jana* jest nieco mniejsze i bardziej zwarte

poryckiej pióra Czackiego (BCz 1185, s. 3) wiemy, że posiadał on dwa egzemplarze *Kroniki Marcina*, z których drugi oznaczony był numerem 3. Szkopuł tkwi w tym, że Gołębiowski w spisany już po śmierci Czackiego „Reiestrze Biblioteki Poryckiej” wymienia tylko rps 1309 (BCz rps 2916, t. I, s. 867), a na dodatek wcześniej wspomniany spis autorstwa Czackiego wymienia nr 3 jako księgę formatu *in folio*, podczas gdy kodeks 1575 z pewnością nie jest i nigdy nie był foliantem.

¹⁰ Datacja papieru niniejszego rękopisu napotkała na obiektywne trudności. Kodeks ten jest formatu *in quarto* co powoduje, że wszystkie znaki wodne występują na linii złamania bifoliów, a na dodatek został bardzo ciasno zszyty. Udało się odrysować tylko jeden filigran (wieża, podobna do Briquet, *Les filigranes*... nr 4014), datowany na lata 1405-1412; bardzo cenną wskazówką jest podanie przez Briqueta w opisie tego znaku, że papier z tym filigranem notowany był w Świdnicy na Śląsku w 1408 roku. Stwierdzić się daje obecność jeszcze drugiego filigranu, głowy wołu z prętem między rogami, jednak skopiowanie tego znaku okazało się niewykonalne ze względu na niebezpieczeństwo uszkodzenia zycia książki.

niż *Kroniki Marcina*, to jednak kształt liter wskazuje, że cały rękopis spisany został przez jednego kopistę. Kodeks 1575 nie zawiera żadnych średnio-wiecznych not proveniencyjnych, trudno więc ustalić kręgi, w jakich powstał i funkcjonował. Jedyne, choć niesłychanie wątpliwą wskazówką, może być przywołanie przez kopistę św. Tomasza w zdaniu dopisanym po zakończeniu przepisywania całości dzieła (s. 283: "Sit laus Deo et sancto Thome"). Być może rękopis ten wywodzi się z kręgów dominikańskich.

Kodeks ten jednak z całą pewnością powstał i funkcjonował na ziemiach polskich. Dowodzi tego fragment na stronie 135. Przy wzmiance o kanonizacji Stanisława ze Szczepanowa oryginalne brzmienie *Kroniki Marcina* zostało poprawione w sposób świadczący o tym, że historia tego męczennika była kopiście dobrze znana. Oprócz tego emendacja kopisty została przez któregoś z czytelników jeszcze bardziej uszczegółowiona.

KRONIKA MARCINA

RĘKOPIS BCz 1575

(wg MGH SS t. XXII)

"Innocencius IV ... Canonizauit eciam
eciam sanctum Stanislaum
Asisii Cracouiensem episcopum, qui
ab iniquo principe fuerat interfectus."

"Innocencius IV ... Canonizauit
sanctum Stanislaum
Cracouiensem episcopum Asisii, qui
ab iniquo rege* fuerat interfectus."

* **boleslao** [na marginesie]

Kronika Marcina spisana jest w jednej kolumnie; z układu tabelarycznego nie zostało już ani śladu, tekst przepisany jest w dwóch blokach, przedzielony *Listem księdza Jana*. Przekaz ten należy do kategorii C.

3. Biblioteka Czartoryskich, rps 1583

Trzeci z rękopisów *Kroniki Marcina* z Biblioteki Czartoryskich zachował się w XVI-wiecznej oprawie, zrobionej z cienkiej tektury oklejonej pergaminem, pierwotnie białym, dziś już pożółkłym, zszarzałym i poplamionym. Obie okładki są wkleśnięte pośrodku na skutek kurczenia się pergaminu i rozchodzą się na zewnątrz krawędziami, tak że książka ma tendencje do samoczynnego otwierania się na kształt wachlarza. Okładki noszą ślady nacięć z przodu i z tyłu po paskach

służących do związki książki. Na przedniej wyklejce znajduje się ekslibris Stanisława Zamoyskiego z 1804 roku. Ekslibris ten nalepiony został dla zmylenia władz zaborczych w czasie perypetii Biblioteki Czartoryskich po powstaniu listopadowym¹¹, dlatego wcześniejszych dziejów tego kodeksu nie należy wiązać z Biblioteką Ordynacji Zamojskiej. U dołu strony tytułowej widnieje notatka „Hunc titulum in lustratione bibliothecae inscripsit Paulus a Melno Melnowski die 10 Augusti anno 1637” pisana tą samą ręką co tytuł.

Omawiany kodeks spisany został jedną ręką około połowy XIV wieku¹². Rękopis składa się ze 164 pergaminowych kart. Jego bardzo regularna, kwaternionowa budowa¹³ jest zaburzona tylko w jednym miejscu, mianowicie na jedenastej składce, czyli tam, gdzie kończy się katalog papieży. Potwierdza to system kustoszy, który od składki dwunastej zaczyna numerowanie ponownie od jedynek. W czasach nowożytnych karty zostały spaginowane od 1 do 266. Dzisiejsze wymiary księgi (25 x 18,5 cm) nie odpowiadają średniowiecznym, ponieważ blok został przycięty w trakcie oprawy.

Rękopis ten zawiera odpis *Kroniki Marcina Polaka* w układzie, w którym część pierwsza przechodzi bezpośrednio w drugą. Razem stanowią całość wyodrębnioną od części trzeciej. *Kronika Marcina Polaka* (z kontynuacją do 1320 r.) to jedyny utwór zawarty w tym kodeksie. Incipity i eksplicyty poszczególnych części przedstawiają się następująco:

s. 2-41 część I

Quoniam scire tempora summorum pontificum et imperatorum Romanorum necnon et aliorum contemporaneorum> ... <Consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice Ihesu Christo.

s. 41-144 część II

Anno XLII Octouiani [sic] Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <sexto die post casum sacramentis omnibus ecclesiasticis perceptis exspirauit et ibidem in ecclesia sancti Laurentij est sepultus.

s. 144-167 kontynuacja części II do 1320

Nicolaus nacione Romanus de Ursinorum domo electus in die sancte Katerine sedit annis II mensibus VIII diebus XXVIII> ... <Anno Domini M CCC XX kalendis maij papa canonizauit beatum Thomam de Aquino

¹¹ Informacja ta pochodzi od p. dra A. Homeckiego.

¹² Datację przeprowadzono na podstawie porównań z albumami kodeksów datowanych.

¹³ I-X⁴⁺⁴ (s. 1-160); XI²⁺² (s. 161-168); XII-XVII⁴⁺⁴ (s. 169-266).

quondam Hercefordensem [sic] episcopum Ordinis Predicatorum uita et sciencia quam plurimum laudabilem et eum sanctorum confessorum cathalogo sociauit.

s. 169-266 część III

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Cristi Octouianus [sic!] Augustus imperauit annis XIII> ... <Nam post deposicionem eius papa Innocencius III qui eum deposuerat procurauit per principes Alemannie electores plures eligi ad imperium scilicet lantgrauum Thuringie et comitem Hollandie Wilhelmu successiue, qui antequam ad imperialem benedictionem peruenissent uite... [tekst się urywa]

Odpis *Kroniki Marcina* należy do kategorii C.

Trudno przesądzić gdzie rękopis ten został sporządzony, jego obecność w Polsce w pierwszej połowie XVII wieku pozwala jednak zakładać, że funkcjonował na ziemiach polskich przed końcem XV w. Podpisanego na karcie tytułowej Pawła Mełnowskiego nie udało się odszukać w słownikach biograficznych ani herbarzach, niemniej posiadamy nieco wiadomości na temat rodziny z której się wywodził. Mełnowscy, później piszący się Mełdzyńskimi, to osiedlona za czasów krzyżackich niemiecka rodzina von Alden, spolszczona w XVI wieku. Nazwisko wzięła od dzierzonych na prawie rycerskim dóbr Mełno (= Melden, spolszczone na Mełden), w ziemi chełmińskiej. W pierwszej połowie XVII wieku dobra Mełno należały do biskupa Szymona Rudnińskiego, który je odstąpił staroście kowalewskiemu Janowi Plemięckiemu¹⁴.

4. Biblioteka Czartoryskich, rps 2033

Ostatnie dwa przekazy *Kroniki Marcina Polaka* pochodzące ze zbiorów Biblioteki Czartoryskich (sygnatury 2033 i 2317) to dziewiętnastowieczne importy bibliofilskie¹⁵. Ponieważ jednak nie mają nawet niewystarczających już dziś opisów Korzeniowskiego i Kutrzeby, warto więc poświęcić im kilka słów.

Rękopis 2033 to kodeks papierowy o wymiarach 21,5 x 14,5 cm, oprawny

¹⁴ Por. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 6, s. 254-255; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. X, s. 313.

¹⁵ Kodeksy te nie posiadają jeszcze pełnych opisów kodykologicznych, aczkolwiek w druku jest tom trzeci katalogu Biblioteki Czartoryskich (*Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Sygnatury 2001-2300*, opr. Janusz Nowak i in.), w którym znajduje się skrócony opis kodeksu 2033.

w półskórek. Oprawa jest nowożytna, a obecne wymiary bloku książki nie odpowiadają pierwotnym. Kodeks składa się ze 130 kart, spaginowanych od 1 do 260. Budowa tego rękopisu jest bardzo regularna, składa się nań jedenaście seksternionów, z których jedynie w ostatnim brakuje końcowych dwóch kart. Nie jest to jednak ubytek znaczący; były to zapewne karty puste, spisy papieży i cesarzy bowiem kończą się wcześniej. Każda ze składek opatrzona jest kustoszem (litery minuskulne od *a* do *l*), wewnątrz zaś składek bifolia numerowane są minuskułnymi cyframi rzymskimi od *i* do *vi*. Końcowe strony składek zaopatrzone są także w reklamanty¹⁶.

Kodeks spisany został w połowie lat siedemdziesiątych XV wieku jedną ręką, w jednej kolumnie; poszczególne rozdziały rozpoczynają się od prostych inicjałów malowanych minią. Tekst jest oszczędnie rubrykowany. Zawartość rękopisu przedstawia się następująco:

1. s. 1-256 Martinus Polonus, *Chronicon...* z kontynuacją do 1342 r.

s. 1-35 część I

Qvoniā scire tempora summorum Romanorum pontificum ac imperatorum et aliorum patrum contemporaneorum> ... <Consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice scilicet Domino Deo nostro Ihesu Christo.

s. 35-210 część II i III

Anno XLII Octauiani Augusti natus est filius Dei in Bethleem Iude> ... <VI die post casum sacramentis [s. 210:] omnibus ecclesiasticis preceptis expirauit ibidem in ecclesia beati Laurentij sepultus extitit.

s. 210-256 kontynuacja do roku 1342

Nicolaus III nacione Romanus de domo Ursinorum> ... <Et dominus Jacobus presbiter cardinalis tituli sancte Prisce magister in theologia Ordinis Cisterciensis in papatum est electus elegitque vocari Benedictus XII.

2. s. 257-260 indeks alfabetyczny papieży i cesarzy

Przekaz *Kroniki Marcina Polaka* należy do redakcji C.

U dołu strony 256 znajduje się kolofon następującej treści: "Huc usque

¹⁶ Przy omówieniu układu kart należy zwrócić uwagę na interesujący przypadek - już po oprawieniu rękopisu średniowieczny intrologator bądź właściciel książki, ewentualnie uważny czytelnik, dostrzegł błąd w kolejności kart i wprowadził notatki wyjaśniające to zaburzenie na dolnym marginesie stron 68 i 72 (prawidłowa kolejność ss: 68, 71, 72, 69, 70, 73). Co ciekawsze, odpowiadające karty z drugiej strony składki (ss. 49-50 i 51-52), nie są przemieszane.

transumptus est liber iste anno domini M CCCC° LXXV. In Kemper apud sorores Ordinis 3ij sancti Francisci conuentus sancte Anne matris Marie Virginis gloriose benedictae matris Dei. Deo gracias." Wspomniany dom tercjarerek znajdował się w Quimper w Bretanii. Rękopis 2033 do zbiorów Czartoryskich dołączony został w XIX wieku, zakupiony zapewne we Francji.

5. Biblioteka Czartoryskich, rps 2317

Kodeks 2317 oprawny jest w skórę zdobną złotymi tłoczeniami; oprawa nosi wszelkie cechy typowych dla XVIII wieku. Z przodu i z tyłu wszyto po jednej papierowej karcie ochronnej, z których przednia została wykorzystana na kartę tytułową. Blok książki składa się z 55 kart pergaminowych o wymiarach 25 x 17 cm, w pięciu składkach¹⁷. Kodeks ten zachowuje pierwotną budowę, o czym zaświadcza reklamanty na dolnych marginesach ostatnich stron każdej ze składek (poza ostatnią). Paginacja od 1 do 109 nadana została już w Bibliotece Czartoryskich.

Rękopis ten powstał w pierwszej połowie XIV wieku zapewne we Francji¹⁸. Pieczętka własnościowa tuszem „Z ARCHIWUM X WDY AD. J. CZARTORYSKIEGO” przystawiona u dołu przedniej karty ochronnej i powtórzona na dolnym marginesie s. 1, pozwala mniemać, iż został zakupiony przez Adama Jerzego Czartoryskiego we Francji w pierwszej połowie XIX wieku.

Kronika Marcina przepisana została przez jednego kopistę, w jednej kolumnie. Zdobiona jest na przemian czerwonymi i niebieskimi inicjałkami oraz skromną rubrykacją. Jej układ wewnętrzny nie zachowuje charakteru tabelarycznego i jest następujący:

1. s. 1-109 Martinus Polonus, *Chronicon...* z kontynuacją do 1284 r.

s. 1-17 część I

Qvonia[m] scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt, incipiendo a summo pontifice Ihesu Christo.

s. 17-61 część II

¹⁷ Składki: I⁶⁺⁶ (s. 1-24), II⁵⁺⁵ (s. 25-44), III-IV⁶⁺⁶ (s. 45-92), V⁵⁺⁴ (s. 93-109 + 1nlb).

¹⁸ Za takim określeniem proveniencji i datacji tego rękopisu przemawiają porównania z albumami rękopisów datowanych.

Anno 42 Octauiani Augusti nascitur Ihesus Christus filius Dei> ... <6 die post casum omnibus preceptis ecclesiasticis sacramentis expirauit, ac ibidem sepelitur in ecclesia sancti Laurenti.

s. 61-62 kontynuacja do ok. 1284 r.

Nicolaus 3us natione Romanus de domo Ursinorum> ... <per dominum Martinum ordinans studiose misit stipendia et ad suscepta negocia prosequenda eos uiriliter animauit.

s. 62-109 część III

Post natiuitatem Christi Octauianus imperauit annis 14> ... <Rex Nauarre de Affrica infirmus veniens mortuus est in Sycillia.

Tekst kroniki należy do klasy C. Do katalogu papieży dołączona jest kontynuacja obejmująca lata 1277 – ok. 1285, zbliżona treścią do kontynuacji wydanej przez Weilanda łącznie z edycją właściwego tekstu Marcina¹⁹.

6. Biblioteka Jagiellońska, rps 104 (Jana Elgota)

W Bibliotece Jagiellońskiej znajdują się trzy średniowieczne przekazy *Kroniki Marcina Polaka*. Dwa z nich ma szczególną wagę dla badań nad polskimi rękopisami tego dzieła, bowiem kodeksy 104 i 304 pozostają w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej od XV wieku, a na dodatek jesteśmy w stanie uchwycić dosyć precyzyjnie czas i okoliczności ich powstania.

Rękopis 104 posiada wyczerpujący, nowoczesny opis²⁰. Ograniczymy się zatem do przypomnienia za Marią Kowalczyk, że jest to kodeks papierowo-pergaminowy o wymiarach 29,5 x 21 cm, składający się z 204 kart w dwudziestu czterech składkach, spisany w 1429 r. w Krakowie. Zachowane na marginesach notatki, sporządzone ręką Jana Elgota (zm. 1452), profesora Akademii Krakowskiej, pozwalają sądzić, że kodeks należał do jego księgozbioru.

Zawartość kodeksu przedstawia się następująco:

1. k. 1^v notatki o treści geograficznej
2. k. 2^r-63^r Martinus Polonus, *Chronicon*...
- k. 2^r-12^r część I

¹⁹ *Continuatio pontifi zum Romana*, MGH SS XXII, s. 475-482.

²⁰ *Catalogus BJ*, t. I, s. 93-96.

Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum necnon aliorum ipsorum contemporaneorum> ... <Item aliqua ex Tito Liuiio et aliqua ex decreto et passionibus sanctorum.

k. 12^r-37^r część II

Anno igitur sexagesimo Octauiani Augusti natus est Dominus Ihesus Christus filius Dei in Bethlehem Iude> ... <VP die post casum, sacramentis ecclesiasticis omnibus susceptis exspirauit. Et ibidem in ecclesia beati Laurencij sepelitur. Nicolaus nacione Romanus sedit annis...

k. 37^r wykaz papieży od Marcina IV (1281-1285) do wyboru Sykstusa IV (1471)
Summi pontifices hic conscripti sunt in numero CC minus VIII> ... <Sixtus quartus electus die sancti Sixti anno Christi 1471.

k. 37^v-63^r część III

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octauianus Augustus imperauit annis XIII> ... <Super quo iterum penitens rex Bohemie rebellauit et cum collecto exercitu cum Rudolffo congređitur vincitur et vita regno priuatur.

3. k. 68^r-219^v Odo de Morimond, *Analectica numerorum*

4. k. 220^r-283^v Helwicus Germar Theutonicus (Ps. Thomas de Aquino), *De dilectione Dei et proximi*

Odpis *Kroniki Marcina* należy do kategorii C, spisany jest w dwóch kolumnach, jedną ręką.

7. Biblioteka Jagiellońska, rps 304 (Jana Dąbrowki)

Rękopis 304 również posiada nowoczesny opis, pióra Mariana Zwiercana²¹. Kodeks ten składa się z 325 kart papierowych, o wymiarach 31 x 22 cm, ujętych w dwadzieścia sześć składek. Zwiercan ustalił, że cały kodeks powstał w latach 1434-1436, *Kronika Marcina* zaś, jak zaświadcza to kolofon na k. 278^r ("Explicit cronica Romanorum Anno domini MCCCC tricesimo sexto") przepisana została w 1436 roku. Rękopis ten był własnością krakowskiego profesora Jana Dąbrowki. Jest to więc już drugi odpis *Marcina* funkcjonujący w środowisku Akademii Krakowskiej w pierwszej połowie XV wieku.

Oto zawartość tego kodeksu:

²¹ *Catalogus BJ*, t. I, s. 357-379.

1. k. 1^r-143^v *Biblia Latina* (fragmenty z przedmową i glossą)
2. k. 150^r-182^v Marcus Tullius Cicero, *De officiis*, I - III
3. k. 186^r-220^v Gulielmus de Lavicea (Lancea), *Via vel diaeta salutis*
4. k. 223^r-246^r Hieronimus Ioannes Silvanus de Praga, *Linea salutis heremitarum*
5. k. 246^r-246^v *Historia de Lazaro fratre Mariae et Marthae*
6. k. 247^r-278^v Martinus Polonus, *Chronicon...*
- k. 247^r-252^r część I
Qvoniā scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Consequenter procedendum est ad pontifices quibus deserviunt. Incipiendo a primo summo pontifice videlicet Ihesu Christo. Amen.
- k. 252^v-277^v (na kartach verso) + 278^r część II
Anno XLII Octauiani natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <Nicolaus III natione Romanus sedit anno Domini M CC LXXVII...
- k. 253^r-278^r (na kartach recto) + 278^v część III
[P]ost natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octauianus Augustus imperauit annis XIII> ... <Rex eciam Nauarre qui infirmus de Affrica processerat in Syciliā veniens est defunctus.
7. k. 278^v-282^v *De septem philosophis albo Historia septem sapientum*
8. k. 299^r-319^v *Lumen anime minus albo Speculum animae*
9. k. 320^r-322^v dwie modlitwy
10. k. I^r-I^v, II^r-III^v Aelius Donatus, *Ars minor* (fragmenty)

Przekaz BJ 304 należy do Weilandowskiej kategorii C. Jako jedyny spośród polskich rękopisów *Kroniki Marcina* zachowuje on odautorski układ tabelarczy. Jego obecność w kolekcji należącej do Jana Dąbrówki wiąże się z zainteresowaniami historycznymi tego profesora oraz jego pracami nad komentarzem do *Kroniki mistrza Wincentego*²².

²² Co się tyczy wykorzystania *Kroniki Marcina* w komentarzu Dąbrówki por.: Marian Zwiercan, *Komentarz Jana Dąbrówki do kroniki mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, s. 101, 105, 116, 123, 131-132.

8. Biblioteka Jagiellońska, rps Akc.179/51 (dzikowski)

Trzeci z tekstów przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej, uchodzących za przekaz *Kroniki Marcina Polaka*, trafił tam po drugiej wojnie światowej wraz ze zbiorami biblioteki Tarnowskich z Dzikowa. Nie jest to jednak właściwa *Kronika Marcina* lecz tzw. *Kompilacja antwerpska*. Ponieważ drukowany katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej nie sięgnął jeszcze akcesji, kodeks ten nie ma nowoczesnego, drukowanego opisu. Oto zawartość kodeksu dzikowskiego:

1. k. 1^r-142^v tzw. *Kompilacja antwerpska*

Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Idem papa apud Auinion moritur et in ecclesia Beate Virginis sepelitur.

2. k. 143^r-151^v spis papieży od św. Piotra do Bonifacego IX3. k. 154^r-163^v *Declaratio dubiorum regulae S. P. Francisci*4. k. 164^r-172^r *Regulae cancellariae Romanae*5. k. 172^v indeks alfabetyczny do *Kompilacji antwerpskiej*6. k. 173^r trzy krótkie rymy okolicznościowe, upamiętniające wielką wojnę 1409-107. k. 174^r-181^r dokumenty dotyczące stosunków polsko-krzyżackich8. k. 181^v *Titulus Soldani regis.*

Kodeks składa się z 181 kart w siedemnastu składkach, dwunastu papierowo-pergaminowych (na których znajduje się kronika martyniańska), oraz pięciu papierowych²³. Blok książki mierzy 22,5 x 18 cm. Rękopis oprawny jest w tekturę obciągniętą brązową skórą, dziś już mocno zniszczoną. Oprawa ta sporządzona została w połowie XVIII wieku. Na przedniej okładce wytłoczone są litery „CPM”.

Najdawniejsze losy kodeksu Akc. 179/51 otacza mgła tajemnicy. Poza tym, że rękopis ten jest polskiego pochodzenia – zaświadcza to jego treść – trudno powiedzieć cokolwiek więcej. Przed rokiem 1951 rękopis ten znajdował się w zbiorach Biblioteki Dzikowskiej, należącej do rodziny Tarnowskich. Dzieje tej

²³ Składki: I-V⁶⁺⁶ (k. 1-60); VI⁶⁺⁴ (k. 61-70); VII-XII⁶⁺⁶ (k. 71-142); XIII⁶⁺⁵ (k. 143-153); XIV²⁺² (k. 154-157); XV⁴⁺² (k. 158-163); XVI⁶⁺⁴ (k. 164-173); XVII⁶⁺² (k. 174-181); bifolia pergaminowe: 1, 13-24, 25-36, 37-48, 49-60, 61-70, 71-82, 83-94, 95-106, 107-118, 119-130, 131-142.

księżnicy nie zostały jak dotąd opracowane. Założycielem Biblioteki Dzikowskiej był Jan Feliks Tarnowski (1777-1842), który nabywał swe zbiory w Polsce i zagranicą, pojedynczo jak i całymi partiami²⁴. W takiej sytuacji trudno stwierdzić, kto był właścicielem kodeksu Akc. 179/51 przed Tarnowskimi, być może, kluczem do tej zagadki są litery „CPM” wytłoczone na przedniej okładce.

W rękopisie dają się wyróżnić dwie ręce. Bardziej interesuje nas pierwsza z nich, odpowiedzialna za spisanie kroniki powszechnej i spisu papieży (k. 1^r-151^v). Na podstawie ostatniego biogramu wymienionego spisu, dotyczącego papieża Bonifacego IX (k. 151^v) można się pokusić o zadatowanie spisania tych dwóch tekstów. Notatka ta wymienia datę intronizacji (1389), lecz nie wspomina jeszcze o śmierci tego papieża (1404), na datę której zostawiono specjalne miejsce. W trakcie relacjonowania najważniejszych wydarzeń pontyfikatu wspomniana jest kanonizacja św. Brygidy (1391) oraz podana jest data intronizacji antypapieża Benedykta XIII (1394); w ten sposób można uściślić datację tej części kodeksu na czasy wkrótce po roku 1394. Druga z rąk kodeksu dzikowskiego daje się zadatować na podstawie kopiowanych dokumentów na czasy bezpośrednio po roku 1420²⁵. Brak jakichkolwiek danych pozwalających ustalić miejsce powstania kodeksu lub jego właściciela. Jedynie we wtrąconej uwadze o koronacji królewskiej Łokietka i dołączonym komentarzu, że utrata korony nastąpiła na skutek umęczenia św. Stanisława, mamy potwierdzenie, że kodeks ten spisany został w Polsce.

9. Archiwum Kapituły Krakowskiej, rps 219

Rękopis ten, pozostający od drugiej połowy XV wieku w posiadaniu biblioteki kapituły krakowskiej oprawiony został w półskórek już w czasach nowożytnych. Materiał pisarski tego kodeksu jest mieszany: papier i pergamin. W budowie składek zastosowana została często spotykana wśród czternastowiecznych rękopisów technika polegająca na używaniu bifoliów pergaminowych na zewnętrzne i wewnętrzne karty poszytów, podczas gdy wewnętrzne są papierowe. Kodeks zbudowany jest z dziewięciu składek o

²⁴ Por.: J. Długosz, *Jan Feliks Tarnowski*, hasło [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, s. 897.

²⁵ Obydwie datacje potwierdza analiza filigranów przeprowadzona przez J. Zathę (por. materiały do opisów kodykologicznych rękopisów dzikowskich w Zakładzie Rękopisów BJ). Ponowna analiza filigranów chwilowo nie jest możliwa, gdyż rękopis ten jest w złym stanie konserwatorskim.

regularnej strukturze²⁶. Pod względem tematycznym rękopis dzieli się na dwie części: pierwsza obejmuje prace traktujące o historii, druga – pomoce biblistyczne.

W dotychczasowej literaturze przedmiotu kronika uniwersalna zawarta w omawianym kodeksie traktowana była jako kompilacja na podstawie *Kroniki Marcina Polaka*²⁷. Dokładna analiza tekstu prowadzi jednak do odmiennych wniosków. Mamy tu do czynienia nie z samodzielnym tworem literackim o charakterze kompilacyjnym lecz z dwoma zabytkami kronikarskimi: początkowym fragmentem autentycznej *Kroniki Marcina Polaka* i pełnym tekstem bliżej nie znanej kroniki martyniańskiej. Oto szczegółowe rozpiśanie treści kodeksu:

1. s. 3-54 Martinus Polonus, *Chronicon*...

s. 3-28 część I

Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum necnon et aliorum patrum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontificem [sic!] quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice videlicet Ihesu Cristo.

s. 28-54 fragmenty części II i III

Anno XLII° Octauiani Augusti natus est Christus primus et summus pontifex> ... <Marcellinus natus Rome ex patre Proiecto sedit annis VII mensibus X diebus XXV. Hic de regione Capritauro...

2. s. 54-153 kronika uniwersalna oparta na *Kronice Marcina Polaka*

Deus summe bonitatis opifex uolens amplitudinem potencie sue longe lateque uocatum fieri> ... <huic Petrus Hyspanus qui dictus est Johannes qui in Viterbio percusus a testudine preceptis omnibus sacramentis expirauit. Huic successit Nicolaus.

3. s. 155-174 Alexander de Villa Dei, *Summarium Bibliae* (Gen. – Apoc.)

Sex opera dierum et creatio celi et terre> ... <Surgunt. Sponsus. Venio iam.
Wyd. Wenecja 1498

4. s. 174 *Versus continens ordinem veteris et novi testamenti*

Genesis. Exodus. Leviticus> ... <Petri. Joannis. Apocalipsis.

5. s. 175 zestawienia dotyczące listów apostołskich oraz wiersz mnemotechniczny pouczający o czworakim sensie Biblii

²⁶ Struktura składek: I-VI⁶⁺⁶ (s. 3-146), VII²⁺² (s. 147-154), VIII⁶⁺⁶ (s. 155-178), IX⁶⁺⁴ (s. 179-198). W ostatniej składce usunięte są dwie karty między obecnymi 193/194 a 195/196.

²⁷ Por. M. Hornowska, H. Zdzitowiecka-Jasieńska, *Zbiory rękopiśmienne...* s. 200.

6. s. 175-192 *Concordantie Ewangeliarum*

Decem sunt canones ewangeliorum> ... <Agnos commitit in se librum Joha finit

Fragment *Kroniki Marcina* pochodzi z redakcji C, należy do kategorii odpisów o nie wydzielonych poszczególnych częściach i całkowicie zarzuconym układzie tabelarycznym i równoległym. Wstęp przechodzi płynnie w dzieje papieży przemieszane z dziejami cesarzy. Odpis ten aż roi się od błędów. Już współcześni dostrzegali, że w tym przekazie coś się nie zgadza. Jeden z XV-wiecznych czytelników zadał sobie sporo trudu, by nanieść poprawki i uzupełnienia (robił je najprawdopodobniej na podstawie kodeksu BJ 104). Zorientował się także, iż odpis ten wielokrotnie w pół zdania przechodzi od papieży do cesarzy i *vice versa*²⁸. Wy tłumaczenie tego zadziwiającego zjawiska jest bardzo proste. Odpis ten, a raczej któryś z jego poprzedników, powstał w sposób całkowicie mechaniczny, a że był kopiowany w sposób ciągły z egzemplarza tabelarycznego w efekcie stworzone zostało dzieło zupełnie pozbawione spójności²⁹. Kopista AKK 219 prawdopodobnie zorientował się w całkowitym braku wartości przepisywanej kroniki bowiem na stronie 54, bez żadnego specjalnego odgraniczenia przerwał przepisywanie *Kroniki Marcina Polaka* na pontyfikacie Marcellinusa i rozpoczął przepisywanie bliżej niezidentyfikowanej kroniki martyniańskiej. Kronika ta jest wyraźnie niemieckocentryczna, obejmuje czasy od Stworzenia Świata po lata siedemdziesiąte trzynastego wieku. Jej treść zajmuje się przede wszystkim dziejami cesarzy. Końcowe strony są niemal dosłownie przepisane z *Kroniki Marcina*, nic więc dziwnego, że obie sąsiadujące kroniki uniwersalne dotychczas uchodziły za jedną całość – dzieło Marcina Polaka. Nie udało się odszukać incipitu tej drugiej kroniki w katalogach i bliżej ją zidentyfikować, dokładny zaś rozbiór treści tego utworu wykracza poza ramy niniejszego studium.

Druga część kodeksu zawiera pomoce biblistyczne. Sprawia ona wrażenie znacznie mniej staranne niż pierwsza. Ponieważ oprawa pochodzi z czasów

²⁸ A.-D. von den Brincken zakwalifikowała ten rękopis do klasy V, co w świetle powyższych obserwacji uznać należy za pomyłkę, gdyż kopie tego rodzaju określane są jako klasa IV.

²⁹ Wyglądało to w ten sposób, że w egzemplarzu na stronach *verso* byli papieże na stronach *recto* zaś cesarze. Kopista przepisywał natomiast w sposób ciągły, a że ilość linijek na stronie wychodziła mu inna niż w oryginale, więc przejścia od papieży do cesarzy następują w kopii w najdziwniejszych miejscach. Ewidentnie skryba albo nie rozumiał, albo nie dbał o treść przepisywanego utworu.

najnowszych trudno stwierdzić, kiedy obie części zostały połączone. Na pewno nie powstały razem jako całość. Pierwsza część spisana została jedną ręką w dwóch kolumnach.

W datowaniu powstania tego kodeksu pomagają znaki wodne, których udało się wyróżnić dziesięć. Spośród trzech filigranów przypadających na pomoce biblistyczne dwa (głowy jelenie) są w typie odnotowanych u Piekosińskiego pod nrami 183-188³⁰, datowane na drugą połowę lat osiemdziesiątych i lata dziewięćdziesiąte XIV wieku. W papierze składającym się na część historiograficzną udało się wyodrębnić sześć znaków wodnych, z których trzy są w typie sklasyfikowanych przez Piekosińskiego jako „potworne głowy głoworoźców” (nry 235-237) i również datowane na lata dziewięćdziesiąte XIV wieku. Czwarty (dwa pierścienie z prętem przekreślonym ukośnie) jest niemal identyczny z nrem 758 Piekosińskiego, który datowany jest na lata 1391/1393, piąty zaś (odmiana głowy wołu) jest podobny do nru 174 (1393 rok). Pozostałe trzy znaki okazały się ze względu na zapisanie karty oraz sposób zszycia księgi, zbyt trudne do zidentyfikowania. Analiza znaków wodnych, choć niepełna, dosyć wyraźnie jednak wskazuje na lata dziewięćdziesiąte XIV wieku jako na czas powstania obu części tego rękopisu.

Brak bliższych wskazówek, gdzie powstał omawiany kodeks. Spisany został najprawdopodobniej w Polsce, nosi bowiem charakterystyczne lekcje wspólne z innymi, polskimi rękopisami. Z całą pewnością w XV wieku znajdował się w Krakowie. Do zbiorów biblioteki kapitulnej trafił jako legat Jakuba Snyeszka³¹, który w latach siedemdziesiątych XV stulecia miał prebendę przy kaplicy Trójcy Świętej.

10. Biblioteka Gdańska PAN, rps Ms Mar F 249

Biblioteka Gdańska PAN posiada w swych zbiorach dwa przekazy tzw. *Kompilacji antwerpskiej*. Obydwa pochodzą z księgozbioru kościoła Mariackiego w Gdańsku. Początki tej biblioteki sięgają przełomu XIV i XV wieku i wiążą się z osobą Andrzeja ze Słomowa (Andreas Slommow) proboszcza

³⁰ F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne...*

³¹ U góry s. 1, czarnym atramentem, ręką z epoki, zanotowano: "Liber continens cronicam Martinianam pro ecclesia Cracouiensis legatus per dominum Jacobum Snyeszek prebendarium capelle sancte Trinitatis".

kościół Mariackiego w latach 1398-1438³². Światły ten kapłan w pełni doceniał wagę posiadania księgozbioru dla pracy duszpasterskiej i od początków sprawowania swego urzędu zadbał o gromadzenie dzieł, przede wszystkim, teologicznych. W drugiej połowie XV wieku wielkie zasługi dla rozwoju księgozbioru położyli wikary Heinrich Calow (zm. 1486) i proboszcz Nikolaus Swichtenberg (zm. 1518). Wraz z nadejściem reformacji biblioteka Mariacka rychło utraciła swe znaczenie, a jej średniowieczne zbiory wkrótce uległy wręcz zapomnieniu. Odkrył je u schyłku XVIII wieku zasłużony numizmatyk i bibliofil gdański, Karol Beniamin Lengnich (1743-1795), bratanek historyka Gotfryda Lengnicha. W 1912 roku historyczne zbiory biblioteki kościoła Mariackiego zostały przekazane w formie depozytu do Gdańskiej Biblioteki Miejskiej, gdzie interesujące nas kodeksy otrzymały sygnatury Ms Mar F 249 oraz Ms Mar F 253. Całość depozytu mariackiego została skatalogowana przez O. Günthera³³. Opisy Günthera, choć nieco już odbiegają od wymogów stawianych nowoczesnemu katalogowi rękopisów średniowiecznych, są gruntowne, a ich wielką zaletą jest głęboka znajomość archiwaliów gdańskich i historii Pomorza, na każdym kroku wykazywana przez autora.

Pierwszy z wymienionych rękopisów jest krótszy i staranniejszy. Jego oprawa jest typowa dla biblioteki kościoła Mariackiego. Wykonana została z desek obciążniętych brązową skórą, z klamrą na pasku skórzanym spinającą blok księgi. Do dolnych krawędzi okładek przymocowano żelazne nóżki umożliwiające samodzielne stanie tomu pionowo. Na wyklejki użyto makulaturę – karty zapisane drobną kursywą gotycką. Blok książki składa się z 184 kart w czternastu składkach³⁴, wzmacnianych kartami pergaminowymi³⁵; mierzy 29 x 21,5 cm.

Rękopis składa się z czterech wyraźnie odrębnych części, spisanych jako całości i później wspólnie oprawionych³⁶. Kompilacja antwerpska obejmuje

³² Co się tyczy dziejów biblioteki Mariackiej por. O. Günther, *Aus der Geschichte und dem Inhalt der Bibliothek der Danziger Marienkirche*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins” 20:1921; idem, *Mittelalterliches aus den Handschriften der Marienkirche in Danzig*; idem, *Die Handschriften...* s. 1-68, oraz *Historia Gdańska*, t. I, s. 621.

³³ O. Günther, *Die Handschriften...*, Danzig 1921.

³⁴ Składki: I⁶⁺⁶ (k. 1-12), II⁶⁺⁷ (k. 13-24; między kartami 18 a 19 znajduje się wszyta karta pierwotnie nieliczbowana, obecnie nosi numer 18 1/2), III⁷⁺⁷ (k. 25-38), IV⁶⁺⁶ (k. 39-50), V-VII⁷⁺⁷ (k. 51-92), VIII-IX⁶⁺⁶ (k. 93-116), X-XI⁷⁺⁷ (k. 117-144), XII⁶⁺⁷ (k. 145-157), XIII⁷⁺⁶ (k. 158-183).

³⁵ Karty pergaminowe: 1, 6, 7, 12, 18, 18°, 19, 31, 32, 44, 45, 57, 58, 71, 72, 85, 86, 123, 124, 137, 138, 145, 151, 157, 158, 164, 170, 171, 177, 183.

³⁶ Części te dokładnie odpowiadają poszczególnym utworom w spisie treści i obejmują

pierwsze siedem składek, z których każda oznaczona jest kustoszem. Pośrodku górnych marginesów poszczególnych stron widnieje XV-wieczna paginacja (od 1 do 168, dzisiejsze karty 1^r-84^v). Kodeks zawiera następujące pisma³⁷:

1. k. 1^r-84^v tzw. *Kompilacja antwerpska*

Incipit cronica Martiniana pulchris addicionibus adornata. Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum nostrorum contemporaneorum> ... <Anno domini 1320 III kalendas maij hic papa canonizauit sanctum Thomam episcopum Erfordensem theologie et decretorum doctorem cuius meritis Deus multa miracula operatus est. nil plus inveni. anno domini 1400 feria 2ª Invocauit.

2. k. 93^r-116^v Johannes de Hildesheim, *Historia trium regum*

3. k. 117^r-144^v Thomas de Aquino, *Liber de humanitate Christi*

4. k. 145^r-181^r *Super officio misse glossa et sermo*

5. k. 181^r-183^v krótkie notatki różnych XV-wiecznych rąk z cytatai z pism św. Bernarda, Augustyna i Cypriana

Dzięki kolofonom całość rękopisu daje się precyzyjnie datować na lata 1398-1400. Tekst samej kroniki spisany został w dwóch kolumnach, jedną ręką. Kopista podaje w kolofonie datę ukończenia pracy: 8 marca 1400 r. Przekaz ten wykazuje pewne podobieństwa z nieco młodszym, bo pochodzącym z trzeciej dekady XV wieku, zachowanym w Bibliotece Narodowej rękopisem 3004, XVIII-wiecznym importem z Niderlandów³⁸.

11. Biblioteka Gdańska PAN, rps Ms Mar F 253

Rękopis Ms Mar F 253 spisany został ok. 1421 roku. Poświadcza to kolofon na k. 197 oraz analiza znaków wodnych użytego papieru. Kodeks składa się z 256 kart o wymiarach 29 x 21 cm., zgrupowanych w dwudziestu jeden składek, przeważnie seksternionach³⁹. Oto zawartość tego rękopisu⁴⁰:

składki: I-VII, VIII-IX, X-XI, XII-XIV.

³⁷ O. Günther, *Die Handschriften...* s. 280-281.

³⁸ Por. niżej rps nr 14.

³⁹ Składki: I-IX⁶⁺⁶ (k. 1-108), X⁷⁺⁷ (k. 109-122), XI-XIX⁶⁺⁶ (k. 123-230), XX-XXI⁷⁺⁶ (k. 231-256).

⁴⁰ O. Günther, *Die Handschriften...* s. 296-303.

1. k. 1^r-38^v *Naturalia puncta cum auctoritatibus doctorum*
2. k. 39^r-76^r *Themata sermonum secundum alphabetum*
3. k. 76^v-83^r Robertus Holkot, *Moralitates*
4. k. 85^r-121^v *Gesta Romanorum*
5. k. 123^r-157^v Johannes de Hildesheim, *Gesta sanctorum trium regum*
6. k. 159^r-169^r Jacobus de Seraponte, *Tractatus de modo sermocinandi*
7. k. 169^v-170^v *Sermo de S. Katherina*
8. k. 171^r-181^v *Decem precepta*
9. k. 183^r-197^r tzw. *Kompilacja antwerpska (fragmenty)*
*Qvonia scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum
necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Et duravit
Macedonie regnum usque ad annum Philemetoris aliter Philopatoris
Ptolomei XII et destructum fuit per Romanos qui cepit regnare anno a
mundi inicio III^oM^oDCCXLIII^o etc. Explicit cronica sed non ex toto per
manus Nicolay Kurzswank. Anno domini M^o CCCC^o XXI in civitate
Culmen.*
10. k. 197^r uwagi na temat Modlitwy Pańskiej
11. k. 197^v recepty na uzyskiwanie różnych kolorów
12. k. 198^r-201^r *Virtutes herbarum*
13. k. 201^v-208^r Henricus Saltereiensis, *De purgatorio S. Patricii*
14. k. 208^r-208^v *De paradiso voluptatis*
15. k. 209^r-210^r *De secundo philosopho*
16. k. 210^r-211^r *Colores predicatorum*
17. k. 211^r *Consilia circa hominem moriturum*
18. k. 211^v-220^r cytaty z różnych dzieł teologicznych
19. k. 221^r-222^v *De contemptu mundi*
20. k. 223^r-230^v *De fine mundi*
21. k. 231^r *Vivi fratres servi Dei*
22. k. 232^r-234^r tablice i uwagi na temat kalendarza
23. k. 234^v-235^r *Virtutes ex audicione misse*
24. k. 235^v-237^v Hugo de Sancto Victore, *De laudibus karitatis*
25. k. 238^r-238^v *De septem dormientibus*
26. k. 239^r-243^v *De vita christiana*
27. k. 244^r-245^v *De captivitate Jerusalem*
28. k. 246^r-254^v Nicolaus de Lyra, *Contra Iudeos*
29. k. 254^v-255^r cytaty z różnych dzieł teologicznych

Omawiany rękopis zachował średniowieczną oprawę. Na górnym marginesie przedniej karty ochronnej znajduje się własnoręczny podpis właściciela kodeksu, wspomnianego wyżej Heinricha Calowa. Podpisy Calowa figurują także na trzech innych kodeksach biblioteki mariackiej: F 133, F 275 i Q 9. Ręką Calowa było także spisane wyszczególnienie zawartości kodeksu przyklejone od środka do przedniej okładki. W rękopisach F 133 i Q 9 spisy treści autorstwa Calowa znajdują się bezpośrednio pod lub nad jego podpisem. Takie spisy można także znaleźć w przeszło pięćdziesięciu innych kodeksach biblioteki mariackiej, które chociaż znajdowały się w kościele NPM pod opieką Calowa, jednak nigdy nie stanowiły prywatnej własności tego duchownego. Calow zmarł w 1486 roku; swe własne książki przed śmiercią zapisał bibliotece, którą przez tyle lat troskliwie się opiekował.

Kodeks Ms Mar F 253 spisany został w pierwszej ćwierci XV wieku, tzw. *Kompilacja antwerpska* ma w kolofonie datę 1421 oraz podpis skryby Mikołaja Kurzswank. Kolofon podaje także Chełmno jako miejsce wykonania kopii. Miasto to, w drugiej połowie XIV wieku cieszyło się dostatecznie wysokim prestiżem naukowym, by na skutek starań wielkiego mistrza krzyżackiego Konrada Zöllnera papież Urban VI bullą z dnia 19 lutego 1386 roku⁴¹ wydał zgodę na utworzenie *studium universale* w Chełmnie. Niestety te ambitne zamierzenia pozostały na papierze i do faktycznego utworzenia akademii w Chełmnie nie doszło⁴².

12. Biblioteka Kórnicka PAN, rps 130

W Bibliotece Kórnickiej zachowały się dwa kodeksy zawierające odpisy *Kroniki Marcina*. W obu przypadkach możemy jedynie domniamać gdzie i kiedy powstały, ewentualnie kiedy przybyły do Polski. Pierwszy oznaczony sygnaturą 130, to najstarszy z zachowanych rękopisów Marcina, co do którego istnieją podstawy do przypuszczeń, że do Polski trafił jeszcze w czasach średniowiecznych, aczkolwiek powstał najprawdopodobniej w Czechach.

Jerzy Zathey stwierdził, że pismo tego kodeksu jest typowe dla schyłku XIII wieku, wyraził również przypuszczenie, iż manuskrypt ten mógł zostać spisany

⁴¹ *Urkundenbuch des Bisthums Culm*, bearbeitet von C.P. Woelky, t. I-II, Danzig 1885-1887, nr 369.

⁴² Por. Z. Nowak, *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmie w XIV i XV w.*, „Zapiski Historyczne” 31:1966, s. 547-576, gdzie omówiona także wcześniejsza literatura.

dla księcia czeskiego Wacława, koronowanego w 1297 na króla Czech, a w 1300 roku – Polski⁴³. Opinii tej nie podziela Pavel Spunar. W piśmie tego kodeksu dostrzega wpływy włoskie i uważa je za pochodzące z początków XIV wieku. Uważa ponadto, iż kodeks ten jest zdecydowanie za mało staranny i wystawny, by można go uznać za królewski⁴⁴. Bez względu na to, czy pismo tego rękopisu zakwalifikujemy jako pochodzące ze schyłku XIII wieku czy początków XIV, zgodzić się należy, że argumenty za proveniencją czeską (obecność herbów Czech i Moraw na dole pierwszej karty) są przekonujące⁴⁵. Pozostaje sprawą otwartą kiedy rękopis ten trafił do Polski.

Oprócz odpisu *Kroniki Marcina* kodeks zawiera także fragment *Historia scholastica* Piotra Comestora. Urywek ten, doszyty prawdopodobnie później, stanowi ostatnią składkę tomu. Sam odpis *Chronicon pontificum et imperatorum* nie jest wolny od uzupełnień. Całość kodeksu prezentuje się następująco:

I. k. 1^r-61^v Martinus Polonus, *Chronicon*...

k. 1^r-11^v część I

Qvonia[m] scire tempora summorum pontificum ac imperatorum nec non et aliorum patrum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice uidelicet Ihesu Christo.

k. 12^r-56^r część II

[A]nno XLII° Octouiani [sic!] Augusti natus est Christus filius Dei in Betheleem> ... <VI° die post casum sacramentis omnibus ecclesiasticis preceptis expirauit et ibidem in ecclesia sancti Laurentii sepultus existit.

k. 12^v-57^v część III

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octouianus Augustus imperauit annis XIII> ... <Rex etiam Nauarre qui infirmus de Affrica processerat in Syciliam ueniens est defunctus.

⁴³ J. Zathę, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej* s. 322-325.

⁴⁴ Sugestie te wyraził podczas konsultacji, których był uprzejmy mi udzielić, za co niniejszym raz jeszcze dziękuję.

⁴⁵ J. Zathę (op. cit., s. 324) informuje również, że tekst *Kroniki Marcina* zgodny jest z przekazem zawartym w kodeksie 995 (wg numeracji katalogu A. Patery i A. Podlahy, *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní Pražské*, w niniejszej pracy rękopis ten jest określany jako kodeks G IV/2) Biblioteki Kapituły Praskiej. Informacja ta musi się opierać na nieporozumieniu, bowiem jak było to już podkreślone wcześniej, kodeks G IV/2 stanowi wzorcowy egzemplarz redakcji A, natomiast przekaz w omawianym rękopisie kórnickim należy do redakcji C, co już samo przez się zdecydowanie go odróżnia, chociażby przez dodanie całej księgi pierwszej poświęconej dziejom Czterech Królestw.

2. k. 56^r, 57^r, 58^r, 59^r-60^v *Continuatio pontificum Romana*
Nicolaus III^{us} natione Romanus de domo Ursinorum electus fuit anno Domini M^o CC^o LXXVIII° ... *<eos animose confouendo prestitit stipendia et animauit ad suscepta negotia sollicite prosequenda.*
 Wyd.: L. Weiland, MGH SS XXII, s. 476-482.
3. k. 60^v-61^v notatki dot. kolejnych papieży (Mikołaj IV – Klemens VI)
Nicholaus papa III^{us} nacione Marthianus de ciuitate Esculana ... *<Dictus etiam papa Clemens quinquagesimum instituit decreto iubileum.*
4. k. 62^r-69^v Petrus Comestor, *Historia scholastica* (fragment)
 ... *pistorem vero suspendit* ... *<sed certum numerum posuit* ...

Całość *Kroniki Marcina* spisana jest w jednej kolumnie, części druga i trzecia zachowują układ równoległy oryginału z tą różnicą, że dzieje cesarzy zajmują strony *verso*, dzieje papieży zaś strony *recto*.

Rękopis ten pod wieloma względami jest wyjątkiem wśród omawianych w niniejszej pracy. Pierwszą osobliwością jest szydercza historyjka obrazkowa dołączona w XVI wieku, przedstawiająca treść legendy o papieżu Joannie. Jak już zostało wcześniej nadmienione, legenda ta przekazana przez Marcina, w dobie reformacji stała się wygodnym narzędziem ataków propagandowych na papieństwo. W omawianym kodeksie historia ta zajmuje wyklejki oryginalnej, średniowiecznej oprawy. Drugą osobliwością tego odpisu jest fakt, że przedstawia on kolejność wykładu autora – wbrew zapowiedzi w przedmowie dzieje cesarzy omawia na stronach *verso*, papieży zaś na *recto*. Podobne zjawisko daje się zaobserwować w nieco młodszym rękopisie IV F 175 Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Odpis w kodeksie BK PAN 130 nie zachowuje układu tabelarycznego i uzupełniony jest przez tzw. *Kontynuację rzymską*. Rękopis ten należy także do grupy, w której imię pierwszego cesarza pisane jest „Octovianus” – grafia ta niewątpliwie zdradza wpływy języka włoskiego, potwierdzając jednocześnie paleograficzne spostrzeżenia Pavla Spunara.

Przekaz *Kroniki Marcina* zalicza się do redakcji C. Na skutek usunięcia jednej składki (między obecnymi kartami 36 a 37) w tekście kroniki powstała luka. Ponieważ brak jakichkolwiek danych na temat średniowiecznych dziejów tego rękopisu, a zawiera on uzupełnienie (tzw. *Kontynuację rzymską*) spotykane w innych kodeksach polskich (BUWr IF 218, BMarc X.188) przekaz ten zostanie wzięty pod uwagę w trakcie dalszych kroków badawczych, w nadziei, że szczegółowe rozpatrzenie jego zawartości w porównaniu z innymi przekazami rozstrzygnie kwestię jego pokrewieństwa z polską tradycją rękopiśmienną.

13. Biblioteka Kórnicka PAN, rps 131

Drugi z rękopisów *Kroniki Marcina* zachowanych w Bibliotece Kórnickiej, podobnie jak poprzedni, posiada dokładny opis autorstwa Jerzego Zatheya⁴⁶. Składa się z dwu fragmentów połączonych najprawdopodobniej przypadkowo w trakcie oprawy w XIX wieku. Pierwsza część, zawierająca fragmenty łacińskiego przekładu dzieła Marco Polo, spisana jest na papierze datowanym na lata 1420-1438, druga, na którą się składa siedem kart z końcowych fragmentów *Kroniki Marcina*, została spisana na papierze z ok. 1425 roku⁴⁷. Wymiary kodeksu wynoszą 20,5 x 27,5 cm. Oto jego zawartość:

1. k. 1^r-43^v Marco Polo, *De condicionibus et consuetudinibus orientalium regionum* (fragmenty)

Librum prudentis honorabilis et fidelis viri domini Marcipauli de Veneciis de condicionibus et consuetudinibus orientalium regionum ab eo in wlgari fideliter editum et conscriptum compillor ego frater Franciscus Pipinus de Bononia Ordinis Predicatorum> ... <falkones peregrini in copia magna quo inde postmodum ad diversas regiones et prouincias deferuntur.

2. k. 47^r-49^v Martinus Polonus, *Chronicon*... (fragmenty)

... multis et captiuatis cum magnis precibus pape vix captiui fuerunt restituti. Mediolanum a dicte [sic!] Frederico destruitur mense marcij anno Domini M^oC^oLXII^o> ... <Iste Adrianus fuit nepos Innocencij IIII et ab ipso in cardinalem sancti Adriani promotus a sancto Clemente IIII legatus...

Odpis *Kroniki Marcina* należy do Weilandowskiej klasy C. Nie jest on jednak wolny od wtretów i przemieszkań. Jerzy Zathey sugeruje w komentarzu do swego opisu, że fragmenty te mogą pochodzić z *Kroniki Franciszka Pipina*⁴⁸, który przejął całe partie *Kroniki Marcina*. Porównanie odnośnych fragmentów potwierdza opinię tego historyka. Niewątpiliwie jakieś pokrewieństwo tych tekstów zachodzi, nie jest ono jednak bezpośrednie.

Podobnie jak w przypadku rękopisu 130 podstawowym pytaniem, na które trudno udzielić odpowiedzi jest kwestia, gdzie powstały zachowane fragmenty

⁴⁶ *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, s. 325-326.

⁴⁷ Datacja papieru cytowana za opisem J. Zatheya. A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung*... Teil 2, DAEM 45:1989, s. 583, datuje ten kodeks na XIV wiek. Analiza znaków wodnych wydaje się jednak argumentem decydującym.

⁴⁸ *Ibidem*.

Kroniki Marcina. Za jego polskością przemawia nieco staranniejsze niż w przypadku innych świętych przepisanie urywków dotyczących kanonizacji Stanisława ze Szczepanowa oraz Jadwigi śląskiej. Imiona tych świętych i nazwy geograficzne *Cracovia* i *Polonia* napisane są poprawnie. Jedynie w przypadku nazwy Śląska występuje błąd w odmianie – Henryk Brodaty określony jest jako *dux Slesio*. Nie są to jednak mocne argumenty, dlatego też kwestia proveniencji tego rękopisu pozostaje otwarta.

14. Biblioteka Narodowa, rps 3004

Kodeks 3004 należał niegdyś do zbiorów Biblioteki Załuskich. Spisany został w Niderlandach w pierwszej ćwierci XV wieku, prawdopodobnie w domu zakonnym tercjarek św. Franciszka, zwanym Oude Hof w Weesp⁴⁹. W XV wieku był własnością spowiednika tego konwentu⁵⁰. Jego dzieje są powtórnie uchwytnie źródłowo na przełomie XVII i XVIII wieku, kiedy wchodzi w skład kolekcji Goswina Wilembroecka, kolekcjonera holenderskiego, właściciela sporej biblioteki⁵¹. W 1737 roku zbiory Wilembroecka trafiają na aukcję, w trakcie której omawiany kodeks zostaje zakupiony przez J. A. Załuskiego za pośrednictwem agenta, antykwariusza toruńskiego Samuela Janssona Moellera⁵². Od tej pory rękopis ten dzieli losy Biblioteki Załuskich. Po powstaniu

⁴⁹ Weesp należy do południowo-wschodnich przedmieść Amsterdamu. Co się tyczy samego Oude Hof i zbiorów po nim pozostałych por. P. Dalm. van Heel O.F.M., *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel*, [w:] *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, Utrecht 1939, s. 219-221 oraz O. Vlessing, *De Collectie Weesp*, „Tussen Vecht en Eem” 12:1982, s. 113-130.

⁵⁰ Poświadczają to noty własnościowe na k. 2^v - „Liber antiquus conuentionis sororum in Weesp” i na k. 200^r - „Liber confessoris sororum antiqui conuentionis in Weesp”. Podobnej treści nota proveniencyjna, wpisana tą samą ręką, znajduje się na kartach rękopisu Gud. Lat. 4406 należącego do zbiorów Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel.

⁵¹ W Bibliotece Narodowej w Warszawie zachował się katalog aukcyjny jego zbiorów (*Bibliotheca Uilenbroukiana sive catalogus librorum quos collegit vir eximius D. Gosuinus Uilenbroeck, Amstelaedami 1729*, t. I-II). Z informacji uzyskanych dzięki uprzejmości dra A. Th. Bouwmana z Biblioteki Uniwersyteckiej w Lejdzie wiemy, że zachowało się także kilka listów Wilembroecka, które jednak nie dotyczą omawianego kodeksu. Bibliofil ten nie zapisał się niczym szczególniejszym w dziejach kultury holenderskiej i nie figuruje nawet w holenderskich słownikach biograficznych. W zbiorach BN znajduje się jeszcze inny rps nabyty przez Załuskiego ze zbiorów Wilembroecka - sygn. 3378.

⁵² Por. listy Moellera do Załuskiego z 1729 r. (Korespondencja Józefa Jędrzeja Załuskiego, rok 1729, BN rps. 3229) które zostały autorowi niniejszej pracy wskazane przez śp. panią Krystynę Muszyńską z Biblioteki Narodowej.

kościuszkowski wywieziony zostaje do Petersburga, gdzie w Cesarskiej Bibliotece Publicznej nadana mu zostaje sygnatura „Lat. Q. IV. no. 25.” W latach dwudziestych naszego wieku wraz z innymi rewindykatami wraca do Polski i wchodzi w skład zbiorów Biblioteki Narodowej. Rękopis ten szczęśliwie unika zagłady w 1944 roku, znalazłszy się wśród kilkudziesięciu książek wywiezionych wcześniej przez Niemców. Odkryty w 1945 roku, powrócił do zbiorów Biblioteki Narodowej.

Kodeks 3004 to księga papierowa o wymiarach 21,5 x 14,5 cm, zawierająca tekst tzw. *Kompilacji antwerpskiej*. Oprawny jest w tekturę obciągniętą czarną skórą; obecna oprawa pochodzi z XVII wieku i jest już wspomniana w wyżej wymienionym katalogu aukcyjnym z 1729 roku. Budowa kodeksu jest regularna, seksternionowa, zaburzona jedynie w przypadku dwóch ostatnich składek⁵³.

Zawartość rękopisu przedstawia się następująco:

1. k. 2^v-3^r średniowieczny spis treści kodeksu

2. k. 4^r-198^r tzw. *Kompilacja antwerpska*

Cronica Martiniana pulchris addicionibus ornata. Qvoniam scire tempora summorum pontificum romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Paulo post apparuit secunda cometa in parte orientali sed minor quam alia videbatur.

Omawiany przekaz *Kompilacji antwerpskiej* wykazuje pewne pokrewieństwo z kodeksem Ms. Mar. F. 249 biblioteki kościoła mariackiego w Gdańsku, co zostało już wcześniej zasygnalizowane⁵⁴.

15. Biblioteka Narodowa, rps 8052 (wilanowski)

Najbardziej znany spośród kodeksów zawierających odpisy *Kroniki Marcina Polaka* i najczęściej przywoływany w literaturze jest rękopis wilanowski nr 2, obecnie przechowywany w Bibliotece Narodowej pod sygnaturą 8052.

⁵³ I¹⁺¹ (k. 2-3), II-XVI⁶⁺⁶ (k. 4-183), XVII⁴⁺⁴ (k. 184-191), XVIII⁴⁺³ (k. 192-198), XIX¹⁺¹ (k. 199-200). Składki I i XIX to bifolia pergaminowe, które niegdyś służyły za wyklejki i karty ochronne rękopisu. Składki XVII i XVIII pierwotnie powstały jako kwaterniony. Ostatnia karta składki XVIII została usunięta w czasach nowożytnych, nie wpłynęło to jednak na kompletność kroniki.

⁵⁴ Por. wyżej s. 76.

Kodeks wilanowski powstał na skutek zszycia trzech, pierwotnie odrębnych całości (w dalszych rozważaniach będą one nazywane: A, B i C). Pierwsza (A), według najnowszej foliacji obejmująca karty 2-223 (składki I-XVII), to kronika uniwersalna o kompilacyjnym charakterze. Oprócz niej na część A składają się przekazy *De archiepiscopis Coloniensis*, *Itinerarium in Terram Sanctam* Wilhelma z Boldensele oraz słynnego *Listu księdza Jana*. W części B (k. 224-294; składki XVIII-XXIII) spotykamy dzieło Jakuba z Vitry, *Historia Hierosolimitana* oraz opis Ziemi Świętej niezidentyfikowanego autora, ostatnia zaś część, oznaczona sygłem C (k. 295-413; składki XXIV-XXXIII), zawiera tzw. *Kronikę wielką*.

Zewnętrzną postać kodeksowi nadano w XVIII, ewentualnie na przełomie XVIII i XIX wieku w Bibliotece Wilanowskiej. Oprawiony jest w tekturę obciągniętą brązową skórą. Blok książki ma wymiary 31,5 x 21 cm. Kodeks zbudowany jest z 412 kart w trzydziestu trzech składkach, przeważnie seksternionach⁵⁵. Części B i C zachowały po dziś dzień pierwotną budowę, jedynie składki pierwszej części są silnie zaburzone dużą ilością stron doszytych.

Zawartość kodeksu wilanowskiego przedstawia się następująco⁵⁶:

Część A

1. k. 2^r notatka zawierająca omówienie treści części A i B

2. k. 4^r-200^r kronika uniwersalna

Quoniam scire tempora svmmorum pontificum Romanorum ac Imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <aliquando vero pro rege thirranum ad vindictam reproborum et ad exercitum electorum.

Fragment zawarty na k. 194-200 wydany został pt. *Martini Continuatio Coloniensis* [w:] *Chronica regia Coloniensis*, „Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum”, s. 345-369, Hannoverae 1880.

3. k. 200^r-209^r *De archiepiscopis Coloniensis*

4. k. 209^r-221^v Guilielmus de Boldensele, *Itinerarium in Terram Sanctam*

⁵⁵ Część A: I⁶⁺⁹ (k. 2-16), II⁵⁺⁶ (k. 17-27), III⁷⁺⁹ (k. 28-43), IV¹³⁺⁷ (k. 44-63), V⁸⁺⁸ (k. 64-79), VI⁸⁺⁹ (k. 80-96), VII⁴⁺⁵ (k. 97-105), VIII⁷⁺⁷ (k. 106-119), IX³⁺² (k. 120-124), X-XII⁶⁺⁶ (k. 125-160), XIII⁶⁺⁵ (k. 161-171), XIV⁷⁺⁶ (k. 172-184), XV-XVII⁶⁺⁷ (k. 185-223), Część B: XVIII-XXIII⁶⁺⁶ (k. 224-294), Część C: XXIV-XXXII⁶⁺⁶ (k. 295-402), XXXIII⁶⁺⁵ (k. 403-413).

⁵⁶ Dysponujemy następującymi opisami tego kodeksu: Wł. Semkowicz, *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*, s. 24-26; B. Kürbisówna, *Studia nad Kroniką wielkopolską*, s. 41-43; eadem, *Roczniki wielkopolskie*, MPH seria II, t. VI, s. XXI-XXIII; J. Wiesiołowski, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej*, s. 50-52.

5. k. 222^r-223^v *Epistola presbiteri Ioannis*

Część B

6. k. 224^r-280^r *Jacobus de Vitriaco, Historia Hierosolimitana*

7. k. 280^r-293^r *Descriptio Terrae Sanctae*

Część C

8. k. 295^r-413^r *Chronica longa seu magna Polonorum*⁵⁷

Na karcie 223^v, kończącej część A, piętnastowieczna ręka wpisała następujący kolofon: „Anno Domini Millesimo CCCCLXII sede vacante ecclesie Cracoviensis post obitum reverendissimi in Christo patris domini Thome episcopi hic liber est scriptus ad impensas Michaelis abbatis sancte Crucis Montis Calui”. Analiza filigranów potwierdza informację zawartą w tym kolofonie: część A spisano około roku 1462, uzupełnienia zaś na kartach doszytych zostały wprowadzone w latach siedemdziesiątych. Wspomniany biskup krakowski to Tomasz Strzępiński, który zmarł w 1460 r., opat Michał zaś to Michał z Kleparza (zm. 1476), dostojnik kościelny i dyplomata w służbie Kazimierza Jagiellończyka, który był opatem klasztoru świętokrzyskiego w latach 1450-1476. Oprócz przytoczonego kolofonu na kartach 294^v i 413^v zachowały się noty proveniencyjne, które świadczą, że kodeks wilanowski w pierwszej połowie XVII wieku stanowił własność biblioteki klasztoru na Świętym Krzyżu.

Kronika martyniańska na kartach 4-200, to praca o skomplikowanej strukturze wewnętrznej. Jej szkielet stanowi odpis tzw. *Kompilacji antwerpskiej* przemieszanej z właściwą *Kroniką Marcina*. Te dwa podstawowe teksty poddane zostały celowej obróbce redakcyjnej. Dodano do nich zapożyczenia z innych dzieł oraz fragmenty niewątpliwie oryginalne. Całości jednak nie można traktować, jak to czyniono dotychczas, jako *Kronikę Marcina Polaka*. Jest to interesujący przykład samodzielnego zamysłu kompilatorskiego o szerokim rozmachu, zasługującego na indywidualną i pogłębioną analizę, która jednak leży poza zakresem niniejszych rozważań⁵⁸.

PozwólmY sobie w tym miejscu na krótki ekskurs celem zrekapitulowania zebranych dotychczas wiadomości na temat tzw. *Kompilacji antwerpskiej*. W zbiorach polskich dysponujemy pięcioma rękopisami tego utworu, z których trzy są pełne, dwa zaś fragmentaryczne. Wszystkie, poza jednym, pozwalają określić

⁵⁷ Układ poszczególnych części składowych *Kroniki wielkiej* jest dokładnie wyszczególniony [w:] *Roczniki wielkopolskie*, wyd. B. Kürbis, MPH Seria II, t. VI, s. XX-XXIII.

⁵⁸ Autor niniejszej pracy szykuje odrębne studium poświęcone temu kodeksowi.

swoją proveniencję. Chronologicznie najstarszy jest przekaz BJ Akc. 179/51, czyli tzw. rękopis dzikowski, bowiem spisany został między 1391 a 1404 r. Trudno natomiast powiedzieć cokolwiek więcej na temat jego proveniencji, poza lakonicznym stwierdzeniem, że powstał na ziemiach polskich. Następne w kolejności są rękopisy Biblioteki Gdańskiej PAN Ms Mar F 249 (przepisany w 1400 roku, najprawdopodobniej w Gdańsku) i fragmentaryczny Ms Mar F 253 (1421; Chełmno na Pomorzu). Dalej wymienić należy kodeks BN 3004 z pierwszej ćwierci XV wieku rodem z Weesp w Holandii (do Polski trafił w XVIII w.), a na końcu przekaz wykorzystany w kompilacji w rękopisie BN 8052.

Powstanie *Kompilacji antwerpskiej* można zadatować na drugą ćwierć XIV wieku. Wskazuje na to moment zamknięcia narracji. Pobieżny ogląd wskazywałby na Burgundię jako miejsce powstania, ale twierdzenie to traktować należy z wielką ostrożnością. Kronika ta pod koniec XIV stulecia dotarła do Gdańska, prawdopodobnie z Niderlandów. Zbieżność uwagi dopisanej przed incipitami odpisów z Weesp i z Gdańska (*Cronica Martiniana pulchris additionibus ornata*) wydaje się nieprzypadkowa.

Datacja rękopisów Akc 179/51 i Ms Mar F 249 określa zarazem *terminus post quem non* pojawienia się *Kompilacji antwerpskiej* nad Wisłą. Choć oba te rękopisy są bardzo bliskie pod względem treści, to jednak różnice w układzie dają dużo do myślenia. Wskazuje to albo, że w obiegu było sporo kopii, a proces transmisji postępował wartko, albo że utwór ten dotarł na ziemię polską co najmniej dwoma kanałami. Co do dziejów recepcji tekstu, można tylko zaryzykować twierdzenie, iż w drugiej ćwierci XV wieku trudno już było o niezdefektowaną kopię. Wskazuje na to fakt, że oba wcześniejsze odpisy są kompletne, podczas gdy dwa późniejsze są już fragmentaryczne.

16. Biblioteka Narodowa, rps BOZ Cim 9

Oprócz kodeksów wilanowskiego i 3004 w Bibliotece Narodowej przechowywany jest jeszcze jeden średniowieczny odpis *Kroniki Marcina* – pochodzi on ze zbiorów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej; nosi sygnaturę Cim. 9. Jest to kodeks pergaminowy złożony z 65 kart o wymiarach 27 x 19,5 cm, zszytych w siedmiu składkach⁵⁹.

Rękopis ten oprawny jest w półskórek o tekturowych okładkach oklejonych zielonym papierem. Wyklejki przednia (k. I) i tylna (k. IV) są wykonane z

⁵⁹ Składki: I⁶⁺⁵ (k. II-10), II-VI⁵⁺⁵ (k. 11-60), VII³⁺³ (k. 61-III).

papieru, karty ochronne (k. II i III) z pergaminu, lecz innego niż reszta książki. Tom ma jeden system foliacji (nowożytny): I-II, 1-65, III-IV. Oprawa została wykonana w XIX wieku.

Kodeks jest spisany jedną ręką. Pismo i zdobnictwo wskazują na pochodzenie z początków XIV wieku. Na karcie ochronnej II^r, XVII-wieczną (?) ręką, wpisane zostały uwagi w języku włoskim, dotyczące *Kroniki Marcina Polaka*, jej innych rękopisów i papieżycy Joanny. Przekaz omawianej kroniki, spisany w jednym ciągu, należy do redakcji C; oto zawartość kodeksu:

k. 1^r-65^v Martinus Polonus, *Chronicon*...

k. 1^r-10^v część I

Qvoniā scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum et ipsorum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice videlicet Yesu Christo.

k. 11^r-36^r część II

Anno XLII Octauiani Augusti natus est Yesus Christus filius Dei in Bethlem Iude> ... <sexta die post casum sacramentis omnibus ecclesiasticis preceptis expiravit et ibidem in ecclesia sancti Laurencij sepultus extitit.

k. 36^r-37^v kontynuacja części II do ok. 1307

Nicolaus III natione Romanus de Vrsinis anno Domini MCCLXXVII> ... <huius etiam tempore combustus est Vercelis frater Dolcinus heresiarcha pessimus cum sequacibus suis ad huc directi sunt solempnes nuncij Tartarorum.

k. 38^r-40^r puste

k. 41^r-65^v część III

Post natiuitatem domini nostri Yesu Christi Octauianus Augustus imperauit annis XII> ... <Erat eciam in libro scriptum quod tempore Ferandi regis Castelle debebat liber inuenera. Simile inuenies in Constantino sexto.

Rękopis ten najprawdopodobniej został nabyty w 1821 roku w Edynburgu przez Konstantego Zamoyskiego, który w czasie swoich studiów na tamtejszym uniwersytecie prowadził systematyczną akcję wykupu poloniców antykwarycznych⁶⁰. Kodeks ten nie będzie zatem brany pod uwagę w dalszych rozważaniach.

⁶⁰ Por. B. Horodyski, *Zarys dziejów Biblioteki Ordynacji Zamojskiej*, s. 319.

17. Biblioteka ZN im. Ossolińskich, rps 9501

W Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu również znajduje się przekaz *Kroniki Marcina Polaka*, nosi on sygnaturę 9501. Jest to kodeks pergaminowy o wymiarach 18 x 13,5 cm. Składa się ze 134 kart w dwunastu składkach⁶¹. Obecna oprawa została sporządzona w latach pięćdziesiątych bieżącego stulecia.

Kodeks ten prawdopodobnie został spisany we Włoszech, przez Polaka, zapewne studenta. Na taką genezę rękopisu wskazują notatki (o treści kulinarnej) na kartach I-II spisane po włosku, lecz tak nieudolnym językiem, pełnym polonizmów, że wyglądają na wprawki językowe Polaka, przebywającego w Italii⁶². Zawartość rękopisu przedstawia się następująco:

1. k. I^r-II^v notatki po włosku i łacinie
2. k. 1^r-131^v Martinus Polonus, *Chronicon*...
- k. 1^r-22^v część I

Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice videlicet Ihesu Christo.

- k. 23^r-131^v części II i III

Anno XLII° Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Betlehem Iude> ... <Rex etiam Nauarre qui infirmus de Affrica processerat in Sycilia ueniens est defunctus. Amen.

Kodeks ten spisany został w jednej kolumnie, w całości jedną ręką, łącznie z notatkami na kartach I-II. Przekaz *Kroniki Marcina* należy do redakcji C. Jego odczytywanie jest nieco utrudnione, bowiem kolejność końcowych kart książki została zaburzona, prawdopodobnie w trakcie oprawiania. Ich prawidłowa kolejność powinna przedstawiać się następująco: 125 – 130 – 126 – 127 – 128 – 129 – 131. Podobnie karta 39 nie znajduje się na swoim miejscu, powinna następować po oznaczonej numerem 88 a przed 89. Nie jest to jednak jedyny problem. Podobnie jak kodeks 219 Archiwum Kapituły Krakowskiej, niniejszy

⁶¹ Składki: I⁸⁺⁸ (k. I-14), II⁶⁺⁶ (k. 15-25 w tym k. 23a - brak na skutek błędu w foliacji), III⁷⁺⁸ (k. 26-40), IV⁶⁺⁶ k. 41-52, V⁸⁺⁸ (k. 53-68), VI-VII⁵⁺⁵ (k. 69-88), VIII⁴⁺⁴ (k. 89-96), IX⁵⁺⁵ (k. 97-106), X³⁺³ (k. 107-112), XI⁷⁺⁷ (k. 113-126), XII²⁺³ (k. 127-131).

⁶² Za konsultację w tej kwestii serdecznie dziękuję dr M. Ciccarini.

przepisany został w sposób mechaniczny z egzemplarza tabelarycznego lub skopiowany z wcześniejszego kopii w ten sposób powstałej. Biogramy cesarzy i papieży przeplatają się nawzajem i przerywają w zupełnie niewłaściwych miejscach, co nieświadomemu rzeczy czytelnikowi musiało całkowicie uniemożliwiać zrozumienie narracji.

Pismo i forma tego rękopisu sugerują, że datować należy go na połowę XIV wieku⁶³.

Rękopis 9501 trafił do Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wraz ze zbiorami Aleksandra Czołowskiego. Kiedy i w jakich okolicznościach przybył do Polski, nie udało się dociec, lecz teza, iż było to jeszcze w średniowieczu, wydaje się umotywowana, dlatego też przekaz ten będzie brany pod uwagę w trakcie analizy dróg rozchodzenia się rękopisów; porównanie jego treści z pozostałymi, niewątpliwie polskimi rękopisami ostatecznie rozwieje wątpliwości co do jego pokrewieństwa z innymi.

18. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rps I F 218

Rękopis I F 218 Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu to kodeks papierowy o wymiarach 29,5 x 21 cm, liczy 152 karty⁶⁴. Jego zawartość przedstawia się następująco:

1. k. 1^r-124^r Hugo de Argentina, *Compendium theologiae veritatis*

2. k. 124^r *De gaudiis caeli*

3. k. 126^r-129^r *Auctoritates patrum*

4. k. 130^r-148^r Martinus Polonus, *Chronicon...*

k. 130^r-136^v część I

Quoniam scire tempora summorum Romanorum necnon aliorum principum contemporaneorum> ... <ostenso quod sunt cardinales et etiam qui episcopi presbyteri dyaconi.

k. 136^v-148^r część II i III

Anno XLII Octouiani [sic!] Augusti natus Ihesus Christus Marie filius in Be-

⁶³ Wskazują na to porównania z albumami rękopisów datowanych. Por. *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich*, Bd. V, Fr. Unterkircher, *Die datierten Handschriften in Wien ausserhalb der Nationalbibliothek bis zum Jahre 1600*, Wien 1981, Abb. 25.

⁶⁴ Por. opis K. Kl. Jazdzewskiego [w:] *Catalogus manu scriptorum codicum...*, s. 282-283.

thlehem Iude> ... <sexto die post casum sacramentibus omnibus ecclesiasticis preceptis exspiravit et ibidem in ecclesia sancti Laurencij est sepultus.
k. 148^r kontynuacja części II do 1284

Nicolaus III nacione Romanus de domo Ursinorum> ... <Anno domini M CC LXXVIII secunda die mensis aprilis eligitur in Perusio concordia fratrum prima die qua conuenerunt ad electionem futuri pontificis celebrandam.

5. k. 148^r-148^v *Kronika polsko-śląska* (fragmenty)

K. Kl. Jażdżewski zadatował ten rękopis na lata osiemdziesiąte czternastego wieku. Nota własnościowa na k. 1^r, treści „In Newenburg pertinet liber iste”, świadczy, że kodeks ten pochodzi z biblioteki kanoników regularnych w Nowogrodzie Bobrzańskim. Augustianie osiedlili się w Nowogrodzie z woli księcia Henryka Brodatego i księżnej Jadwigi około 1217 roku. Mnisi przybyli z wrocławskiego klasztoru na wyspie Piasek, lecz po sześćdziesięciu latach konwent przeniósł się za sprawą księcia Przemysława I do Żagania. Nowogród spadł wówczas do rangi prepozytury nowego opactwa. W XVII wieku rękopis ten znajdował się już w Żaganiu⁶⁵ i do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu trafił po likwidacji klasztoru żagańskiego w początkach XIX wieku.

Omawiany odpis należy do grona przekazów redakcji C. Kontynuacja oparta jest na *Continuatio Pontificum Romana*, wydanej wspólnie z *Kroniką Marcina*.

19. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rps II F 64

Rękopis II F 64 został szczegółowo zbadany i opisany przez Jana Fijałka i Adama Vetulaniego⁶⁶. Według ich ustaleń został on spisany około roku 1463. Do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu trafił razem ze zbiorami biblioteki klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu, bibliotece augustianów żagańskich zaś legowany został przez brata Grzegorza Pistoris z Lubinia⁶⁷. Brat Grzegorz, któremu przypisać należy co najmniej inicjatywę spisania kodeksu, wstąpił do klasztoru żagańskiego w 1469 roku, w latach siedemdziesiątych posłował z ramienia opata Marcina Rinkenberga do króla Macieja Korwina w sprawie

⁶⁵ Świadczy o tym notka na przedniej wyklejce informująca o wciągnięciu do katalogu biblioteki kanoników regularnych w Żaganiu w roku 1684.

⁶⁶ *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, s. CVI-CXII.

⁶⁷ Por. A. Świerk, *Biblioteka...*, s. 61.

kontrybucji nałożonej na klasztor. Po raz ostatni Grzegorz Pistoris notowany jest w źródłach w roku 1484 jako prepozyt szpitala św. Ducha w Żaganiu⁶⁸. Kodeks ten o wymiarach 31 x 21,5 cm., jest papierowy i składa się z 325 kart w dwudziestu ośmiu składkach⁶⁹. Jego treść dotyczy zagadnień prawnych; obecność w nim *Kroniki Marcina*, jak należy sądzić – nieprzypadkowa – świadczy o faktycznej przydatności tego dzieła dla prawników, zgodnie z życzeniami autora, wyrażonymi w przedmowie.

Oto zawartość kodeksu:

1. k. 3^r-68^r *Casus summarii V librorum Decretalium*
2. k. 68^r-111^r *Casus summarii libri Sexti et Clementinarum*
3. k. 111^v-117^v Jana Andrzejowego traktat o obliczaniu stopnia pokrewieństwa i powinowactwa
4. k. 120^r-189^r *Decretum abbreviatum*
5. k. 190^r-191^v uwagi o obliczaniu stopnia pokrewieństwa i powinowactwa
6. k. 192^r-236^v *Statuta Nicolai episcopi Cracoviensis*
7. k. 237^v-248^v *Statuta Wenceslai episcopi Wratislaviensis*
8. k. 248^v-251^r *Regula sacerdotum secularium*
9. k. 251^v-270^r *Diccionarius iuris brevis iuxta alphabetum*
10. k. 270^v-273^v *Decretum subtile abbreviatum*
11. k. 275^r-279^r *Quociens solvendum matrimonium. Item de matrimonio*
12. k. 282^r-314^v Martinus Polonus, *Chronicon...*
- k. 282^r część I

[Q]voniam scire tempora sanctorum atque summorum pontificum ac imperatorum nec non et aliorum patrum eis contemporaneorum> ... <Item exronicis Vincencij Beluacensis et alia ex decreto et passionibus sanctorum.
- k. 282^v-295^v część II

Anno quadragesimo II Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <sexto die expirauit. Obijt uite anno Domini CC XX VII.
- k. 295^v-299^v kontynuacja papieży do 1403 r.

Nicolaus tercius natione Romanus de domo Ursinorum> ... <Item anno Domini 1403 in die sancti Martini dominus Wenceslaus evasit de captivitate Wycmiensi met tercius venit in Niclosburg deinde cum suis venit Pragam.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Składki: I-XVIII⁶⁺⁶ (k. 1-215), XIX⁵⁺⁵ (k. 216-225), XX-XXVII⁶⁺⁶ (k. 226-317), XXVIII⁴⁺⁴ (k. 318-325).

k. 300^r-313^v część III

[P]ost nativitate Domini nostri Ihesu Christi Octavianus Augustus imperavit annis XIII> ... <Rex autem Nauarre qui infirmus de Affrica receserat in Siciliam veniens est functus.

k. 313^v-314^v kontynuacja cesarzy do ok. 1378 r.

[P]ost deposicionem Frederici et mortem eius vacavit imperium fere annis XXVIII> ... <Eo tempore omnia regna christianorum mirabiliter turbabantur.

13. k. 315^r-317^v traktat o interdykcje14. k. 318^r-325^v statuty synodu wrocławskiego (1415)

Przekazy części II i III *Chronicon Pontificum et Imperatorum* należą do redakcji C, są jednak mocno skrócone. Natomiast część pierwsza zaczerpnięta została z redakcji B. Uzupełnienia wykazują pochodzenie czeskie.

20. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rps IV F 175

Rękopis IV F 175 składa się ze 107 kart papierowych o wymiarach 29,5 x 22,5 cm oraz pergaminowych kart ochronnych i wyklejek. Przednia wyklejka i przednia karta ochronna oraz tylna karta ochronna i tylna wyklejka stanowią odrębne bifolia; przednie nie są foliowane, tylne zaś noszą numery 108 i 109. Budowa kodeksu ma nieregularny charakter – składki mają różne ilości bifoliów⁷⁰. Analiza znaków wodnych papieru wykazuje obecność pięciu rodzajów filigranów⁷¹, na podstawie których papier datować należy na drugą połowę lat siedemdziesiątych oraz lata dziewięćdziesiąte XIV w. Kodeks ten spisany został w latach dziewięćdziesiątych XIV wieku w klasztorze kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu. Datacja powyższa opiera się na analizie papieru oraz na konstatacji, że materiały historyczne kontynuacji *Kroniki*

⁷⁰ Składki: I¹⁺¹ (wyklejka - k. ochronna I), II⁸⁺⁸ (k. 1-16), III⁶⁺⁶ (k. 17-28), IV-V⁵⁺⁵ (k. 29-48), VI-XI⁴⁺⁴ (k. 49-96), XII⁶⁺⁵ (k. 97-107), XIII¹⁺¹ (k. 108-109). Istniała także składka pomiędzy poszytami XII a XIII, był to najprawdopodobniej seksternion wzmocniony na zszyciu, jak pozostałe, paskiem pergaminowym; dziś pozostały po niej tylko kikuty wyciętych kart.

⁷¹ Filigrany: 1. podobne do Piccard VII, 772 - Perugia 1376; 2. podobne do Piccard X, 1059 - Perugia 1378; 3. podobne do Piccard XI, 1990 oraz 1991 - Rzym 1378; 4. zbliżone do Mosin 2086-2088 - Dubrovnik i Peć z lat dziewięćdziesiątych XIV w.; 5. podobne do Mosin 1889 - Kotor 1396-97. Identyfikacja papieru przeprowadzona została przez J. Gromadzkiego, za którą to koleżeńską przysługę autor składa wyrazy podziękowania.

Marcina doprowadzone są do 1388 roku. Proweniencję wrocławską poświadcza notatka wpisana średniowieczną ręką u góry przedniej karty ochronnej: „Liber monasterij Beate Marie Virginis in arena Wratislaviensis”. Do wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej trafił wraz ze zbiorami biblioteki tego klasztoru po kasacie w początkach XIX wieku.

Zawartość tego rękopisu przedstawia się następująco:

1. k. 1^r-38^r *Martirologium BVM in Arena Wratislaviae*

De arte inveniendi qualiter pronucianda sit littera, qualibus die secundum numerum superpositum singulis litteris in Martirologio et ubi singulis annis littera mutatur. Sciendum est quod quelibet littera alphabeti que in hoc Martirologio in superiori linea usque ad T litteram> ... <Et alibi plurimorum sanctorum martirum et confessorum, atque sanctarum virginum.

2. k. 39^r-96^v *Martinus Polonus, Chronicon...* z kontynuacją do ok. 1320 r.

k. 39^r-49^v część I

Qvoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Item aliqua ex Tyto Liuiio et aliqua ex decreto quedam ex passionibus sanctorum.

k. 50^r-91^r część II (na stronach recto)

Anno XLII Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethlehem Iude> ... <sexta die post casum sacramentis ecclesiasticis omnibus preceptis expirauit et ibidem in ecclesia sancti Laurencij sepultus fuit.

k. 50^v-92^v część III (na stronach verso)

Post natiuitatem Domini nostri Octauianus imperauit annis XIII> ... <et post paucos dies medicamentis sanatus ad partes rediit.

k. 92^v-96^v (na stronach verso) kontynuacja części III

[R]odolphus rex imperauit apud Theotonicos> ... <Paulo post apparuit secundus cometa in parte orientali sed minor quam alius uidebatur.

Wyd.: *Martini Poloni... chronicon...*, wyd. Suffridus Petri, Antverpiae 1574, 420-450 (część dot. cesarzy).

k. 91^r-96^r (na stronach recto), 96^v kontynuacja części II do 1320 r.

[N]icolaus III nacione Romanus de domo Vrsinorum> ... <Anno Domini M CCC XX XV kalendas maij hic papa canonizauit sanctum Thomam episcopum Herfordensem theologie et decretorum doctorem cuius meritis Deus multa miracula operatus est.

Wyd.: *Martini Poloni... chronicon...*, wyd. Suffridus Petri, Antverpiae 1574, 420-452 (część dot. papieży).

3. k. 97^r-106^v kontynuacja *Kroniki Marcina* (1320-1364)

Anno Domini M CCCXX predicto feria VI in ieiunijs IIII temporum aduentus Domini fecit ordinacionem VII cardinalium> ... <die XIX maij dominica Trinitatis coronatus fuit in regem Karolus primogenitus domini Johannis regis Francie supradicti defuncti etc.

4. k. 106^v-107^v Kontynuacja *Kroniki Marcina* (1362-1388)

Vrbanus quintus nacione Provincialis de genere militari, hic fuit abbas Marsiliensis et propter discordiam cardinalium electus anno Domini M^o CCC^o LXII°, sedit annis octo> ... <ad episcopum Magutinemsem a quo fuit receptus in suffraganum licet nullius ordinis nec gradus esset Et... [tekst się urywa]

5. k. 108^v Rocznik wrocławski większy

Anno Domini M^oCCXXX XIII kalendas aprilis obiit dux Henricus cum barba> ... <et precedenti anno fuerat sub montibus et in montibus grauissima etc.

Wyd. MPH III, wyd. August Bielowski, s. 688-690.

6. k. 109^r *Series episcoporum Wratislaviensium*

Ieronimus primus episcopus Wratislaviensis seu in Slezia> ... <Wenczeslaus dux Slezie et dominus Legnicensis XX^{us} episcopus assumptus est de ecclesia Lubucensi vbi erat episcopus.

Wyd. MPH VI, wyd. Wojciech Kętrzyński, s. 566-571.

Przekaz *Kroniki Marcina* należy do redakcji C; według klasyfikacji A.-D. von den Brincken należy on do klasy IIIb, tj. rozplanowanej w ten sposób, by na kartach *verso* znalazły się panowania cesarzy, na kartach *recto* zaś pontyfikaty. Spisany jest jedną ręką, na marginesach znajduje się sporo interesujących uwag.

Ciekawa jest w tym kodeksie także kwestia kontynuacji. Pierwszą z nich spotykać można także w kodeksie BCz 1583, spisana jest tą samą ręką co *Kronika Marcina*. Druga i trzecia, spisane innymi rękami, to zapewne wyjątki z bliżej niezidentyfikowanych kronik uniwersalnych. Nie występują w pozostałych polskich przekazach *Kroniki Marcina*.

21. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rps IV F 191

Kodeks IV F 191 trafił do wrocławskiej Biblioteki Uniwersyteckiej w początkach XIX wieku wraz z 132 innymi średniowiecznymi rękopisami z

klasztoru w Henrykowie⁷² Zawartość jego przedstawia się następująco:

1. k. 1^v-39^v *Legenda maior S. Hedvigis*

Splendoris eterni genitor lumenque indeficiens Dominus Deus omnipotens> ... <nos post presentis uite miseriam ad societatem transferat angelorum qui uiuit et regnat per omnia secula seculorum Amen.

Wyd. A. Semkowicz, MPH IV, s. 510-633.

2. k. 39^v-42^v *Legenda minor S. Hedvigis*

Dux lucis et fons luminis pater de celo Deus obtenebratum uicijs mundum illustrauit> ... <fruitur per Cristum Dominum nostrum qui tecum et cum Spirito Sancto uiuit et regnat per cuncta secula seculorum amen.

Wyd. A. Semkowicz, MPH IV, s. 634-641.

3. k. 42^v-82^v Martinus Polonus, *Chronicon...* z kontynuacją do ok. 1324 r.

k. 42^v-43^v część I

Quoniam scire tempora summorum pontificum ac imperatorum nec non et aliorum ipsorum contemporaneorum> ... <Item ex cronicis fratris Uincencij Beluacensis et aliqua ex decreto et ex passionibus sanctorum.

k. 43^v-62^r część II

Anno quadragesimo secundo Octauiani Augusti natus est Ihesus filius Dei in Bethlehem Iude> ... <Conradinus et quidam qui dicebantur Austrie et comites multi et nobiles in fuga capti per regem Karolum decollantur. Hic centesimus LXXXII^{us} papa fuit. Huc usque editor huius libri de summis pontificibus stilum suum deduxit. De reliquis uero pontificibus qui sequuntur quibus annis electi fuerunt uel quanto tempore presiderunt scire non potui ideo simpliciter secundum ordinem eorum nomina describere curauim.

k. 63^r-82^r część III

Post Natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octouianus [sic!] Augustus imperauit annis XIII> ... <Erat eciam in libro scriptum quod tempore Ferrandi regis Castelle debebat liber inueniri. Simile inuenies in Constantino sexto.

k. 82^r-82^v kontynuacja od 1250 do ok. roku 1324

Anno millesimo ducentesimo quinquagesimo Wilhelmus comes Hollandie elegitur qui imperauit annis ter> ... <in quo Lodewicus dux Bauarie Fredericum ducem Austrie superauit et captum in castro qui Truwisnicht uocatur plus quam per duos annos detinuit.

⁷² Por. C. H. Rother, *Aus Schreibstube und Bücherei...*, s. 44-45.

4. k. 83^r-141^v Jacobus de Vitriaco, *Historia Hierosolimitana*
Hoc exemplar epistole quarto anno ante gloriosum Ierhosolimitani iter a Constantinopolitano imperatore omnibus occidentalibus ecclesiis dirrectum est ... *<Hec audiuiimus et multa plura que nobis scribere nequaquam possimus sed nobis ore ad os Deo fauente loquemur.*
 Wyd.: Wyd. E. F. Moschus, *Historia Hierosolimitana Jacobi de Vitriaco*, Duaci 1597.
5. k. 142^r-151^r Burchardus de Monte Syon, *Descriptio Terre Sancte*
Dilectissimo in Christo Ihesu patri [sic!] fratri Burchardo lectori fratrum ordinis Predicatorum in Magdeburch frater Burchardus de Monte Syon cum omni deuocione oraciones in Domino Ihesu Christo ... *<Quam lampadem dicitum Martha ad honorem sepulcri sancti constituisse et Lazarus frater eius.*
 Wyd.: Burchardus de Monte Syon, *Descriptio Terre Sancte*, hg. W. A. Neumann, 1880.
6. k. 151^r-152^v Martinus Dumiensis (Pseudo-Seneka), *Formula honestae vitae*
Quatuor uirtutum species multorum sapientium sentencijs diffinite sunt ... *<quasi ad exemplar diuinum epositus acorpore quantum pates reducere festina.*
 Wyd.: *Patrologiae cursus completus*, Ser. Latina, ed. J.P. Migne, 72, 23-28.
7. k. 152^v-164^v *Visio Tungdali militis*
Uenerabili ac Deo deuote domine S Dei dono abberisse frater Marcus sibi deuotus famulus ... *<quatenus illi placeamus qui super est cunctis que ante diximus Ihesu Christo Domino nostro, cui est honor et gloria per infinita secula seculorum. Amen.*
 Wyd.: *Visio Tungdali militis*, Hrsg. O. Schade, Halle 1869.
8. k. 164^v-165^r *Rocznik cystersów henrykowskich (970-1326)*
Mesco dux Polonie qui appellatus est rex Polonorum cum esset gentilis ... *<et aliis diuersis rebus ad colla ipsorum suspensis in terram suam miserabiliter abduxerunt.*
 Wyd. A. Bielowski, MPH III, s. 699-704.
9. k. 165^v *Rocznik henrykowski (977-1268)*
Anno Domini nongentesimo LXXVII beatus Adelbertus Pragensis episcopus passus est Pruzia ... *<Anno Domini M^o CC^o I^o beata Konegundis canonizata est.*
 Wyd. A. Bielowski, MPH III, s. 705-706.

Rękopis składa się ze 165 kart pergaminowych w osiemnastu składkach⁷³. Blok książki mierzy 29,5 x 22,5 cm. Kodeks, jak dowodzi tego struktura poszytów, składa się z dwóch części, kończących się nieregularnymi składkami – pierwotnie stanowiły one zapewne odrębne całości⁷⁴. Kiedy nastąpiło ich połączenie, trudno stwierdzić, zapewne jednak dużo wcześniej niż w XVI wieku, kiedy otrzymały wspólną, twardą oprawę⁷⁵. Dzisiejsza oprawa wykonana została w XIX wieku, w jej trakcie wykorzystane zostały zachowane fragmenty oprawy renesansowej.

Co do datacji, można stwierdzić, że główny zrab rękopisu spisany został jedną ręką, która w *Roczniku cystersów henrykowskich* doprowadza narrację do roku 1317. Dalsza część tego rocznika spisana jest tą samą, zdaje się, ręką, ale mniej starannie, a ostatnie odnotowane wydarzenia miały miejsce około 1326 r. Kontynuacja katalogu cesarzy *Kroniki Marcina* natomiast zamyka się około roku 1324⁷⁶. Tak więc spisanie całości kodeksu zadatować należy na połowę lat dwudziestych XIV wieku. Stwierdzenie to poparte jest przez fakty ustalone przez badaczy zajmujących się zawartymi w tym kodeksie rocznikami henrykowskim i cystersów henrykowskich. Według ich opinii kodeks IV F 191 jest najstarszy spośród trzech znanych przekazów tych roczników⁷⁷. Dwa późniejsze, które pochodzą od omawianego rękopisu, datowane są na lata czterdzieste XIV w.⁷⁸

Historycy nie zdołali dotychczas uzgodnić poglądów co do miejsca spisania omawianego rękopisu. C. H. Rother⁷⁹ wypowiadał się za skryptorium

⁷³ Struktura składek jest następująca: I-VI⁵⁺⁵ (k. 1-60), VII⁴⁺⁵ (k. 61-69), VIII⁵⁺⁵ (k. 70-79), IX²⁺¹ (k. 80-82), X-XVII⁵⁺⁵ (k. 83-162), XVIII²⁺¹ (k. 163-165).

⁷⁴ Część pierwsza - składki I-IX, część druga - składki X-XVIII.

⁷⁵ Nie ma wątpliwości, że przez dłuższy czas kodeks ten nie miał twardej oprawy. Dowodzi tego wygląd karty 1^r, która jest pożółkła i zszarzała, gdyż służyła za okładkę rękopisu. Problematyczne jest natomiast odrębne funkcjonowanie obu części rękopisu, bowiem karta 83^r, rozpoczynająca drugą część, nie nosi śladów oddziaływania kurzu i światła. Za wczesnym połączeniem obu części przemawia także usunięcie kart niezapisanych, w XV wieku materiał pisarski nie był już aż tak cenny.

⁷⁶ Trudno się zgodzić z opinią G. A. Stenzla (*Scriptores rerum Silesiacarum*, t. I, s. 33) oraz A. Semkowicza (wstęp do *Żywotu św. Jadwigi*, MPH t. IV, s. 505), że kodeks ten został spisany w XV wieku. Na nieprawidłowość takiego datowania wskazywał już W. Korta (*Średniowieczna annalistyka*..., s. 237, przyp. 1), ponadto za XIV-wieczną datacją wypowiedzieli się A. Bielowski (wstęp do edycji *Rocznika cystersów henrykowskich*, MPH t. III, s. 699) i H. Zeissberg (*Dziejopisarstwo polskie*..., s. 156, przyp. 4).

⁷⁷ Pozostałe dwa to BUWr IV Q 92 i Berlin, Ms Germ. Q 765.

⁷⁸ Por. W. Korta, *Średniowieczna annalistyka śląska*, s. 238.

⁷⁹ C. H. Rother, *Aus Schreibstube und Bücherei*..., s. 61,

henrykowskim, L. Wetesko⁸⁰ sądzi, że kodeks ów pochodzi ze skryptorium lubiąskiego. Opinii tej nie podzielał K. Kl. Jażdżewski, który nie wymienia tego kodeksu w swej monografii opactwa lubiąskiego⁸¹, a fakt, że go znał, nie ulega wątpliwości. Pismo tego kodeksu rzeczywiście jest podobne do ręki rękopisu IV F 190, który również zawiera *Legendę śląską*. Lubiąż był jednak macierzą Henrykowa, a między obu tymi domami zachodziły tak ściśle związki, że fakt podobieństwa pisma i zdobnictwa nie jest jeszcze argumentem wystarczającym. Może oznaczać jedynie, choć nie musi, że skryba kodeksu IV F 191 pobierał nauki w Lubiążu. Stąd przy braku innych pozytywnych argumentów, do czasu kiedy skryptorium henrykowskie zostanie zbadane w taki sposób, jak uczynił to K. Kl. Jażdżewski z lubiąskim, należy przychylić się do opinii Rothera, że kodeks ten wyszedł ze skryptorium henrykowskiego.

Przynależność do księgozbioru henrykowskiego poświadczona jest przez noty proveniencyjne na przedniej wyklejce i karcie 1^r, pochodzące z czasów przejmowania przez państwo pruskie księgozbiorów sekularyzowanych klasztorów śląskich, czyli tzw. akcji Büschinga oraz przez zawartość rękopisu, mocno związaną z wymienionym klasztorem.

Przekaz *Kroniki Marcina* jest trudny do określenia w ramach kryteriów wypracowanych przez Weilanda. Najbliższy jest redakcjom A i A*, choć odbiega od nich w wielu punktach.

22. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, rps R 445

Kodeks R 445 zachował oprawę z epoki. Ma regularną budowę i składa się z 248 kart papierowych o wymiarach 21,5 x 15,5 cm, zgrupowanych w dwudziestu jeden składkach⁸².

Oto jego zawartość:

1. k. 1^r-120^v Martinus Polonus, *Chronicon...*

k. 1^r-18^r część I

⁸⁰ *Rękopisy iluminowane*, s. 134.

⁸¹ K. Kl. Jażdżewski, *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cysterskiego (1163-1642)*.

⁸² Składki: I-XVII⁶⁺⁶ (k. 1-204), XVIII⁵⁺⁵ (k. 205-214), XIX-XX⁶⁺⁶ (k. 215-238), XXI⁵⁺⁵ (k. 239-248). Składka XVIII pierwotnie była również seksternionem, ale środkowe bifolium zostało wydarte. Ponieważ cała ta składka jest niezapisana można przyjąć, że usunięcie tego bifolium nie wpłynęło na zawartość rękopisu.

Qvoniā scire tempora summorum pontificum ac imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <consequenter procedendum est ad pontifices quibus deseruiunt incipiendo a primo summo pontifice videlicet Domino Ihesu Christo.

k. 18^r-70^r część II

Anno XLII° Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <sexto die post casum sacramentibus omnibus ecclesiasticis preceptis expirauit et ibidem in ecclesia sancti Laurencij sepultus existit. Cepit anno Domini millesimo ducentesimo.

k. 70^r-72^r kontynuacja części II do roku 1334

Nicolaus quartus [sic!] nacione Romanus de domo Ursinorum> ... <Iohannes papa duodecimus [sic!] nacione Taturcensis sedit annis nouemdecim mensibus quinque diebus nouem.

k. 72^v-120^v część III

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Cristi Octavianus Augustus imperauit annis quatuordecim> ... <Erat etiam in libro scriptum quod tempore Ferrandi regis Castelle debebat liber inveniri simile inuenies in Constantino sexto etc.

2. k. 121^r-192^v *Romanorum historia*

Dorotheus imperator statuens pro lege quod filij parentes suos sustentare< ... <Que ait etiam Domine super hoc fidem meam do vobis fide data ait miles in castro meo ad aliquos dies permanes ... [tekst się urywa]⁸³

Wyd. H. Oesterley, *Gesta Romanorum*, Berlin 1872.

3. k. 215^r-232^r Burchardus de Monte Syon, *Descriptio Terre Sancte*

Dilectissimo in Christo Ihesu patri filioque fratri Purgardo lectori fratrum Predicatorum ordinis in Mersburg frater Purgardus de Monte Syon> <Item sepulcrum Marie Egipciace est in Monte Olyueti Item demuro ad murum quantum potest arcus iacere etc.

Wyd.: Burchardus de Monte Syon, *Descriptio Terre Sancte*, hg. W. A. Neumann, 1880.

⁸³ Najprawdopodobniej pierwotnie była w tym miejscu składka, której zabrakło już w momencie oprawiania kodeksu. Świadczy o tym co następuje: na ostatniej stronie każdej składki (za wyjątkiem XIII i XIV) znajdują się kustosze nadające poszytom numery od 1 do 21, wpisane XV-wieczną ręką. Pochodzą one zapewne od introligatora i zgadzają się ze stanem dzisiejszym. Większość ostatnich stron składek zaopatrzona jest także w reklamanty, pochodzące zapewne od przepisyującego. Na ostatniej stronie składki XVI również znajduje się kustosz, a pod nim daje się zauważyć nikły ślad obciętego w trakcie oprawy reklamantu, skąd wnioskować należy, że pierwotnie utwór ten przep. sany był w całości, ale jego dalsza część zaginęła już przed oprawą.

4. k. 232^r-233^r *Peregrinationes in Terram Sanctam*

[H]ee sunt peregrinationes in Terram Sanctam scilicet Nazareth vbi angelus nunciauit Christum Marie>... <demum ad natiuitatem sancti Johannis Baptiste et ad alia multa loca sancta que ibi inuenies

4. k. 233^r-242^v Jan z Holeszowa, *Expositio cantici Hospodine pomiluy ny*

Hospodine pomiluy ny> ... <Octauo nondum est quod licet ipsi iam siue predicationem suam corruptam siue porrectam reassumptam vere saluatorem significant tum adhuc ipsi sic canentes

Rękopis ten został spisany jedną ręką, pierwotnie w luźnych składkach, oprawiony zaś nieco później, choć jeszcze w XV wieku. Na podstawie znaków wodnych papier daje się datować na drugą ćwierć XV wieku⁸⁴.

Niewiele możemy powiedzieć o pochodzeniu i dziejach tego kodeksu. U dołu na karcie 1^r znajduje się następującej treści nota proveniencyjna: „Pertinet ad Bibliothecam Andreae Senftlebij Boleslaviensis”⁸⁵. Rękopis R 445 obecnie wchodzi w skład zbioru Redigerianów, ale kiedy tam się dostał i w jaki sposób, trudno stwierdzić. Na pewno znajdował się na Śląsku w pierwszej połowie XVII wieku. Przekaz ten będzie brany pod uwagę w analizie dróg rozchodzenia się *Chronicon pontificum et imperatorum*.

Przekaz *Kroniki Marcina Polaka* należy do redakcji C.

23. Biblioteca Nazionale Marciana, rps X.188 (3628)

Kodeks ten ma wymiary 31 x 21,5 cm. Zachował oprawę średniowieczną, która poddana została jednak gruntownej restauracji konserwatorskiej. Papier użyty do sporządzenia omawianego rękopisu wykazuje obecność pięciu filigranów, datujących sporządzenie omawianego kodeksu na drugą połowę XV wieku⁸⁶.

⁸⁴ Występują dwa rodzaje znaków wodnych: głowa wołu z rogami wygiętymi w kształcie litery S (końcami na zewnątrz) w dwóch nieco różniących się od siebie odmianach, podobnych do Piccard, I, 175, datowanych na lata 1417, 1424 oraz głowa wołu z rogami wygiętymi półkolistnie do środka, z prętem wystającym z głowy zakończonym sześciolistną koniczyną, w trzech odmianach, podobnych do Piccard, XII, 277, datowanych na lata 1414-1442.

⁸⁵ Andreas Senftleben (1602-1643), prawnik, erudyta i kolekcjoner śląski rodem z Bolesławca; rodzina Senftlebenów należała do patrycjatu bolesławieckiego, por. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1892.

⁸⁶ Trzy spośród nich to minimalnie różniące się odmiany tej samej głowy wołu podobnej

Zawartość tego rękopisu przedstawia się następująco⁸⁷:

1. k. 1^v średniowieczny spis treści wraz z notką własnościową
Hoc volumen comparauit Magister Nicolaus Tempelfelt de Brega Sacre theologie professor Cantor ecclesie Wratislaviensis In quo continet materie infrascripte et primo Discriptio vrbis Romane ex Cronica Martiniana...
2. k. 13^r-27^r Martinus Polonus, *Chronicon*... (część I bez zakończenia)
Quoniam scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum necnon et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Et pontificale quidem regimen incepit vrbis et orbis a Christo primum qui fuit pontifex et presencium et futurorum bonorum. Imperiale vero regimen incepit ab Octaviano qui primus fuit imperator et augustus vrbis et orbis.
3. k. 29^r-108^v *Sexte Etatis annotatio Hystorie Theologice*
4. k. 113^r-136^r Martinus Polonus, *Chronicon*... (fragment części II od Sylwestra I do Jana XXI)
Silvester natione Romanus ex patre Rufino sedit annis XXIII> ... <Subito cum camera noua quam perse Uiterbii circa pallatium construxerat solus corruit et inter ligna et lapides collisus VI° die post casum sacramentis omnibus ecclesiasticis perceptis expirauit et ibidem inn ecclesia sancti Laurencii seputus. Nicolaus III natione Romanus sedit... Martinus quartus... - Honorius quartus... Nicolaus quartus... Hic est finis de pontificibus.
5. k. 137^r-142^r Kontynuacja części II
Nicolaus tercius natione Romanus de domo Vrsinorum electus fuit anno domini M^o cc^o lxxviii> ... <prestauit stipendia et animauit ad suscepta negocia sollicite prosequenda.
Wyd.: MGH SS XXII 476-482
6. k. 142^v-143^v *Rocznik lubiąski*
7. k. 143^v-144^r Katalog biskupów wrocławskich, tzw. lubiąski
8. k. 144^r-145^r *Wiersz o pierwszych zakonnikach Lubiąża*

do notowanych w albumie Piccarda pod numerami 859 (datowanej na rok 1469) i 857-860 (lata 1457-1474). Czwarty filigran (również odmiana głowy wołu) jest w typie numerów 213 (lata 1516-1517), 218 (1495-1499) i 219 (1491). Co się tyczy piątego (odmiana głowy wołu) datowanie jest o tyle przybliżone, że w albumach udało się odszukać jedynie znak zbliżony w typie, mianowicie u Badeckiego nr 17, tabl. III (datowany na lata 1471-1486) różniący się jednak od poszukiwanego obecnością podwójnego przekreślenia prętu wystającego z pyska wołu.

⁸⁷ Autor niniejszej pracy szykuje artykuł poświęcony szczegółowemu omówieniu tego kodeksu.

9. k. 145^r-146^v *Nagrobki książąt śląskich*
10. k. 149^r-242^r Ludolf z Żagania, *Tractatus de longeuo scismate*
11. k. 243^r-263^v *Cronica Boemorum*
12. k. 268^r-336^r Eneaszy Sylwiusz Piccolomini, *Historia Bohemica*
13. k. 337^r-338^v Eneaszy Sylwiusz Piccolomini do Johanna Inderbachio
14. k. 340^r-352^r Eneaszy Sylwiusz Piccolomini do Johanna de Aich
15. k. 355^r-377^v *Civitas iusticie*
16. k. 378^r-381^v kazania: *De Abgaro rege, Institutio letanie, De quodam lusorem, De apostolis, Historia de sancto Jodoco.*

W latach sześćdziesiątych XV wieku rękopis ten należał do Mikołaja Tempelfelda z Brzegu, po śmierci którego przeszedł na własność biblioteki katedry wrocławskiej. Fragmenty przekazu *Kroniki Marcina* należą do redakcji C.

Kodeksy zaginione

Posiadamy także wiadomości o rękopisach, które zaginęły w czasach nowożytnych. Są to kodeksy R 296 z wrocławskich zbiorów redigieriańskich, Msc. Q. 6. z biblioteki książąt von Pless w Książu, trzeci z kodeksów *Kroniki Marcina Polaka* przechowywanych w Bibliotece Załuskich, kodeks BUW 6.3.2. oraz rękopis 1560 Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu. Ponadto G. Dobner przekazał wiadomość o wykorzystaniu przez siebie kodeksu *Kroniki wielkopolskiej*, w którym zawarta była także *Kronika Marcina Polaka*. Oto informacje o tych rękopisach, którymi dysponujemy:

1. Wrocław, Biblioteka Miejska, Redigieriana 296

Rękopiśmienny katalog zbiorów Redigiera spisany przez Moritza Adolfa Guttmanna w latach czterdziestych ubiegłego stulecia zawiera następującą pozycję:

R. 296, Kp 64, Nr 53, 19 .a. Martinus Strempeus vulgo Polonus Chronicon res gestas Imperatorum et Pontificum comprehendens a Chr. nato ad ann. 1277, cui ab alia manu succincta historia sequentis temporis usque ad annum 1447 addita est, Historia de Johanna Papissa hic legitur. Membr.

*paulo post annum 1447 exarat.; .b. Fragmentum Chronici Episcoporum Traiectensium et Comitum Hollandie auctore Joh. Gerbrando de Leydis. Membr., circa annum 1486 script.*⁸⁸

Rękopis ten figuruje jeszcze w *Das preussischen Handschriften-Verzeichnissen*⁸⁹ z 1858 roku. Nie sposób stwierdzić jednak czy zaginął jeszcze przed II wojną światową, czy w jej trakcie, bowiem katalog biblioteki miejskiej we Wrocławiu⁹⁰ nigdy nie był dokończony i wnioskowanie na jego podstawie o nieobecności rękopisu we Wrocławiu w roku 1914, kiedy opisane zostały sąsiadujące sygnatury, nie jest uprawnione⁹¹.

2. Książ, Biblioteka książąt von Pless, Msc. Q. 6.

Wiadomości o odpisie *Kroniki Marcina* przechowywanym na zamku w Książu (Fürstenstein) w bibliotece książąt von Pless zawdzięczamy wydawcom *Kroniki polsko-śląskiej*. Ludwik Ćwikliński opisuje ów rękopis następująco:

Stenzel jednakowoż dowiedział się po sporządzeniu wydania [Kroniki polsko-śląskiej] w I tomie Scriptorum rerum Silesiacarum o innym rękopisie śląskim i wypisał z niego odmianki na załomku swego egzemplarza kroniki [...] Arndt [...] opisuje go w swym wydaniu MGH SS XLX 554 nast.

*Kodeks fuerstensteinski jest to kodeks papierowy we większej oktavce, a napisany został we wieku XIV; pomiędzy rękopisami zamku Fuerstenstein nosi sygnaturę Msc. Q. 6. Oprócz rozmaitych traktatów teologicznych mieści także Kronikę Marcina Polaka. Od k. 130' do 145 mieści się nasza kronika [polsko-śląska].*⁹²

⁸⁸ *Katalog der Handschriften der Rehdigerana. Erste Abteilung bis No. 502 von Moritz Adolf Guttman 184...* [rps dostępny w Oddziale Rękopisów BUWr].

⁸⁹ „Archiv...” 11:1558, s. 710.

⁹⁰ *Katalog dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu*, t. I, rps BUWr Akc. 1967 KN 7 [1].

⁹¹ A.-D. von den Brincken wymienia w swym rejestrze rękopisów Marcina piętnastowieczny egzemplarz zachowany w zbiorach Museum Meermannno-Westreenianum w Hadze (Ms. 10. B. 30), w którym jako pisma towarzyszące wymienia Johanna de Beka oraz *De pontificis Traiectensis*. Lektura opisu tego kodeksu zawartego w P. J. H. Vermeeren, A. F. Dekker, *Inventaris van de Handschriften van het Museum Meermannno-Westreenianum*, rozwiewa jednak wszelkie nadzieje zidentyfikowania go z R 296.

⁹² *Kronika polska*, opracował Ludwik Ćwikliński, MPH III, s. 579.

*Das preussischen Handschriften-Verzeichnissen*⁹³ dostarcza nam nawet spis treści omawianego kodeksu:

... f. 1-26 *Vita Alexandri Magni*, f. 27-42 *Historia Appolloni De Tyro*, f. 42-130 *Martini Poloni chronicon*, f. 130-145 *Ioannis chronica Polonorum*, f. 145-157 *De 7 sacramentis tractatus*. Dann auf 5 seiten *Registrum cronice pontificale und registrum imperiale*.

Kodeks ten zaginął w czasie II wojny światowej i od tej pory nic o nim nie wiadomo, być może uległ zniszczeniu⁹⁴.

3. Warszawa, Biblioteka Załuskich

W zbiorach Biblioteki Załuskich znajdowały się trzy średniowieczne odpisy *Kroniki Marcina*. Wiadomości o nich przekazuje Janocki w *Specimen catalogi*...⁹⁵ oraz w *Janocianach*⁹⁶. Dwa spośród nich się zachowały⁹⁷ i są opisane wyżej. Trzeci, najprawdopodobniej uległ zagładzie wraz z innymi rękopisami Biblioteki Narodowej w 1944 roku.

4. Warszawa, Biblioteka Uniwersytecka, rps 6.3.2.

Wśród średniowiecznych rękopisów przechowywanych do czasów II wojny światowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie znajdował się również egzemplarz *Kroniki Marcina*. Nosił on sygnaturę 6.3.2., jego zawartość opisana została w sposób następujący:

Martini Poloni Cronica. Codex papyraceus scriptus, ut videtur saec. XIV.

⁹³ „Archiv...” 11:1558, s. 710.

⁹⁴ Wiadomość podana przez J. Dąbrowskiego (*Dawne dziejopisarstwo polskie*, s. 123), że kodeks ten przechowywany jest w BUWr pod sygnaturą R 839, jest niestety błędna. Wymieniony przez Dąbrowskiego rękopis to XVIII-wieczny odpis *Kroniki polsko-śląskiej* z tzw. rękopisu wrocławskiego tejże kroniki, pochodzącego z kościoła św. Jadwigi w Brzegu, dziś przechowywanego w BUWr, sygn. R 204.

⁹⁵ *Specimen catalogi*..., s. 1-2.

⁹⁶ *Janociana*..., s. 171.

⁹⁷ BCz 1309 oraz BN 3004.

Inc.: Cr[onica] M[artini], Quoniam scire tempora summorum pontificum» deducta per continuatores ad a. 1328. Ultima verba: Elegitane vocari benedictus Deo gratias. Sequitur index rerum. W. XIV.⁹⁸

Rękopis ten spalił się w 1944 roku.

5. Królewiec, Biblioteka Uniwersytecka, rps 1560

Wiadomość o tym rękopisie podaje L. Ćwikliński w wstępie do wydania *Kroniki polsko-śląskiej*⁹⁹. Informacje jego opierają się na autopsji. Opublikowany został także opis rzeczzonego manuskryptu pióra St. Smolki¹⁰⁰. Kodeks ten liczył 382 strony. *Kronika Marcina Polaka* zajmowała pierwsze 170 kart i występowała w towarzystwie *Kroniki polsko-śląskiej*, przy czym oba utwory spisała jedna i ta sama ręka. Ćwikliński podaje, że *Kronika Marcina* posiadała uzupełnienie od Honoriusza IV po Eugeniusza IV, zajmujące kartę 171, oraz od czasów po Fryderyku II do Wacława na k. 173. Według Ćwiklińskiego kodeks ten sporządzony został na Śląsku.

6. Rękopis tzw. hodiejowski

Wiadomość o istnieniu tego rękopisu zawdzięczamy XVIII-wiecznemu erudycie czeskiemu Gelazemu Dobnerowi. Na marginesie swych rozważań nad dziejami czeskimi wspomina on o rękopisie zawierającym *Kronikę wielkopolską* i *Kronikę Marcina*. Rękopis ten Dobner oglądał wśród manuskryptów Jana Hodiejowskiego¹⁰¹. Opisując ten rękopis Dobner zauważył, iż nie zawiera on legendy o papieżycy Joannie, zanotował też komentarz na marginesie, napisany XVI-wieczną ręką, między papieżami Leonem a Benedyktem: „Monachus hic scriba fuit, turpitudine suorū Papatū suppressit, omisit Joannam Papissam, quam habent alia Martiniana Chronica”.

⁹⁸ H. Kozerska, *Straty w zbiorze rękopisów...*, s. 33.

⁹⁹ MPH, t. III, s. 581.

¹⁰⁰ Über eine bisher unbenutzte Koenigsberger Handschrift des Chronicon Polono-Silesiacum, ZfGS 12:1874, s. 454-463.

¹⁰¹ J. F. G. Dobner, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum*, pars I, s. 7-9 i pars II, s. 6-12.

Wnioski

W powyższym rozdziale dokonany został przegląd wszystkich zachowanych rękopisów, odszukanych w trakcie kwerendy źródłowej, uzupełniony o zestawienie informacji o manuskryptach, co do których zachowały się wiadomości, że funkcjonowały na ziemiach polskich, obecnie zaś są zaginione. Z przeglądu tego wynika kilka istotnych spostrzeżeń. Przede wszystkim okazało się, że spośród rękopisów określanych przez historyków jako odpisy *Kroniki Marcina Polaka* znajdują się cztery przekazy kroniki uniwersalnej będącej późniejszą (XIV-wieczną) kompilacją, powstałą na bazie *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcina i *Speculum historiale* Wincentego z Beauvais. Rękopisy te (BJ Akc. 179/51, BGd. PAN Ms Mar F 249 i Ms Mar F 253, BN 3004), jako przekazy innego utworu tym samym muszą więc być wyeliminowane z dalszej procedury badawczej. Sprawa ma się podobnie w przypadku kodeksu BN 8052; również nie zawiera on odpisu omawianej kroniki. Jest to dużo szersza kompilacja, składająca się z wielu warstw i przejętków z różnych utworów, a także wstawek oryginalnych, wymagająca odrębnego potraktowania.

Pozostałe po tych wstępnych zabiegach rozpoznawczych osiemnaście kodeksów zawiera właściwą *Kronikę Marcina Polaka*. Badania proveniencyjne wykazują jednak, że cztery spośród nich trafiło na tereny Polski stosunkowo późno, bo w XVIII-XIX wieku, w związku z czym trudno brać je pod uwagę przy badaniach nad ruchem umysłowym w Polsce średniowiecznej. Zostały więc one również wyeliminowane z dalszego postępowania badawczego. Problem stanowi także przekaz w kodeksie BK PAN 131. Jest to zaledwie kilkustronicowy fragment, zbyt krótki, by dawał jakiegokolwiek wyobrażenie o całości, a na dodatek nie ma żadnych wskazówek co do jego proveniencji. Kłopotów przysparza także kodeks BK PAN 130. O ile dosyć pewna jest jego obca proveniencja, to przy pomocy zabiegów należących do krytyki zewnętrznej nie udało się ustalić kiedy dotarł na ziemie polskie. Ponieważ jednak nie istnieją najmniejsze nawet przesłanki przemawiające za jego późnym pojawieniem się w Polsce, w dalszym postępowaniu zostanie on warunkowo potraktowany jako „polski” w nadziei, że analiza treści pozwoli ostatecznie rozstrzygnąć tę kwestię.

Po wyeliminowaniu zatem rękopisów nie spełniających warunków spisania lub funkcjonowania na ziemiach polskich przed 1500 rokiem pozostaje czternaście przekazów, które dają się podzielić na następujące grupy:

- redakcja A* (IV F 191),
- redakcja C z zarzuconym układem tabelarycznym (BCz 1575, BCz 1583,

BJ 104, AKK 219, BK PAN 130, BK PAN 131, Oss. 9501, BUWr I F 218, BUWr II F 64, BUWr IV F 175, BUWr R 445, BMarc. X.188),

– redakcja C z zachowanym układem tabelarycznym (BJ 304).

Z przedstawionego układu wynika, że próba budowania jednego *stemma codicum* dla odpisów *Kroniki Marcina Polaka* nie ma sensu. Spróbujmy się więc odwołać do analizy poszczególnych tradycji. Zagadnieniom tym będzie poświęcony kolejny rozdział.

IV. DROGI ROZCHODZENIA SIĘ RĘKOPISÓW

W wyniku zabiegów tabelarycznych opisywanych w poprzednim rozdziale wyodrębniona i wyeliminowana została grupa rękopisów, które okazały się przekazami kroniki uniwersalnej różnej od dzieła Marcina Polaka. Następnie zdisponowane zostały rękopisy, co do których nie ma wątpliwości, że ani nie powstały, ani też nie funkcjonowały na terenach polskich przed rokiem 1500. Pozostałe przekazy, właściwie Kronikę I i II, zostały zgrupowane i zakwalifikowane jako misyjne, gdyż w ramach rękopisów II grupy znalazły się na trzy grupy: 1) redakcja A*, 2) redakcja C bez tabelki z opisem nastawianego oraz 3) redakcja C z zachowaniem układu tabelki wstępnego. Pierwsza z tych grup liczą sobie po jednym rękopisie.

W niniejszym rozdziale postaramy się wskazać najważniejsze zawiązki oraz drogi poszczególnych rękopisów (na licząc do możliwych tabeli ustalenia chronologiczne oraz drogę przekazywania się rękopisów, a także filiacji krętych rękopisów).

Redakcja A*

W trakcie swej kwerendy nad rękopisami *Kroniki Marcina Polaka* A. D. von den Brinken zakwalifikowała przekazy zawarte w kodeksie IV F 191 do kategorii A* oraz klasy 5/A. Niewątpliwie uwagę zwróciło na jego widok i treść uwagi, które poruszały wątpliwości. Takim jednak przebiegiem do tych problemów przypominarek należy kilka faktów na temat pierwotnej wersji *Chronicon pontificum et imperatorum*.

¹ A. D. von den Brinken, *Studien zur Überlieferung der Chronik Martin von Troppau*, Teil I, DARM 1 (1985), s. 176.

IV. DROGI ROZCHODZENIA SIĘ RĘKOPISÓW

W wyniku zabiegów badawczych opisanych w poprzednim rozdziale wyodrębniona i wyeliminowana została grupa czterech rękopisów, które okazały się przekazami kroniki uniwersalnej różnej od dzieła Marcina Polaka. Następnie odseparowane zostały rękopisy, co do których nie ma wątpliwości, iż ani nie powstały, ani też nie funkcjonowały na ziemiach polskich przed rokiem 1500. Pozostałe przekazy właściwej *Kroniki Marcina*, rozpoznane i zakwalifikowane jako mieszczące się w ramach zakreślonych przez temat, dzielą się na trzy grupy: 1) redakcja A*, 2) redakcja C bez zachowania układu tabelarycznego oraz 3) redakcja C z zachowaniem układu tabelarycznego. Pierwsze dwie grupy liczą zaledwie po jednym rękopisie.

W niniejszym rozdziale postaramy się odszukać wewnętrzne związki między poszczególnymi rękopisami (na ile jest to możliwe) celem ustalenia chronologii oraz dróg rozchodzenia się rękopisów, a także filiacji krążących tekstów.

Redakcja A*

W trakcie swej kwerendy nad rękopisami *Kroniki Marcina Polaka* A.-D. von den Brincken zakwalifikowała przekaz zawarty w kodeksie IV F 191 do kategorii A* oraz klasy VI¹. Niemniej szczegółowe zapoznanie się z jego treścią nasuwa szereg poważnych wątpliwości. Zanim jednak przejdziemy do tych problemów przypomnieć należy kilka faktów na temat pierwotnej wersji *Chronicon pontificum et imperatorum*.

¹ A.-D. von den Brincken, *Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Troppau*, Teil 1, DAEM 41:1985, s. 576.

Odkrycie i wydanie redakcji A oraz A* stanowi zasługę Ludwiga Weilanda. Edycję pierwszej z nich oparł on na egzemplarzu praskim (G IV/2), drugiej zaś na wydaniu kolońskim *Kroniki Marcina* (1616). Jego trójstopniowa rekonstrukcja powstawania dzieła (redakcje A, B i C) do dziś ostała się w nauce, aczkolwiek sam autor nie wyzbył się do końca wątpliwości, czy redakcja A była na pewno pierwotna².

Wydanie kolońskie (A*) jest bardzo zbliżone zawartością do redakcji A. W przedmowie, podobnie jak A, zapowiada doprowadzenie narracji do papieża Klemensa IV (1265-1268). Dzieje Czterech Królestw Powszechnych nie występują jeszcze w obu tekstach w ogóle; katalog papieży i cesarzy poprzedzony jest więc jedynie przedmową, wyliczeniem kardynałów i zestawieniem źródeł. Dostyc zastanawiające są zakończenia katalogów papieży i cesarzy. W A* część papieska kończy się na roku 1268, informując o śmierci papieża Klemensa IV oraz o ścięciu Konradyna, podczas gdy w A dodano jeszcze zdanie o kanonizacji księżnej Jadwigi śląskiej. W obu brak zwyczajowo umieszczanej przy każdym pontyfikacie informacji o długości interregnum (w kodeksie praskim zostawione jest miejsce na uzupełnienie!). Na tej podstawie Weiland wnioskował, iż obie wersje ukończone zostały przed wyborem Grzegorza X (1271). Sytuacja powtarza się przy końcu katalogu cesarzy, kiedy znowu tekst A* jest nieco krótszy od A.

Popatrzmy teraz, jak do wyżej nakreślonego obrazu pasuje rękopis IV F 191. Część wstępna nie nastęrcza problemów, natomiast już pobieżny przegląd wykazuje, że księga druga kończy się zgodnie z A*, trzecia zaś tak jak A. W takiej sytuacji rodzi się pytanie, czy zakwalifikowanie kodeksu henrykowskiego jako A* jest na pewno prawidłowe. Wątpliwości te rozstrzygnąć może jedynie szczegółowa konfrontacja tekstów rękopisów IV F 191 z G IV/2 (A) kapituły praskiej oraz z wydaniem kolońskim (A*).

Porównanie tekstów *Kroniki Marcina* w rękopisach IV F 191 i G IV/2 wykazuje następujące różnice:

Fragmenty G IV /2, których brak w IV F 191:

- 1) k. 1^v „Eo tempore Rome ... computata sub Augusto” (Jezus; A*)³;
- 2) k. 2^v „Hic Paulus secundo anno Neronis... Romam mittitur” (św. Paweł; A*);
- 3) k. 5^v „et in ecclesia sancti Petri tumulatur” (Wiktor; A*);

² Zur Ausgabe der Chronik Martins von Troppau, „Archiv” 12:1874, s. 7-8.

³ W nawiasie podana jest osobistość, której poświęcony jest biogram oraz wersja, z którą się zgadza przekaz IV F 191 w tym fragmencie.

- 4) k. 6^v „Hic constituit in urbe ... martirio coronatur” (Dionizy; wersja własna);
- 5) k. 6^v „Hic constituit super reliquias... martirio coronatur” (Felix V; A*);
- 6) k. 7^v „Huius tempore ... Sergius et Bachus” (Euzebiusz; A*);
- 7) k. 7^v „Hic in urbe Roma ... iuxta palacium Ottauiani” (Sylwester I; A*);
- 8) k. 7^v „et ut symbolum ... in ecclesia sancti Petri” (Marek; A*);
- 9) k. 8^v „Hic Siricius ... apud sanctum Petrum” (Syrycjusz; A*);
- 10) k. 10^v „Huius beati Leonis ... in Sancto Petro” (Leon I; A*);
- 11) k. 13^v „Hic etiam papa ... in ecclesia sancti Petri” (Honoriusz I; A*);
- 12) k. 14^v „Hoc tempore ... baptizatus est” (Deodat; A*);
- 13) k. 14^v „candidis et magnis marmoribus” (Donus; A*);
- 14) k. 14^v „Fuit tamen humilis ... apud Sanctum Petrum” (Benedykt II; A*);
- 15) k. 18^v „Huius tempore sanctus Cyrillus ... satisfactionem” (Mikołaj I; A*);
- 16) k. 25^v „Perusinis cardinales ... Clementis quarti” (Innocenty III; A*);
- 17) k. 26^v „Hic Clemens papa ... deuocionis uiduam” (Klemens IV; A*);
- 18) k. 2^r „Ouidius poeta ... a Tyberio mittitur” (Tyberiusz; A*);
- 19) k. 2^r „Tiberius vero ... de Christo delatum” (Tyberiusz; A*);
- 20) k. 3^r „Qui etiam propter ... in comuni locucione” (Tytus; A*);
- 21) k. 6^r „dicens ubi sunt ... esse reconditos” (Filip; wersja własna);
- 22) k. 7^r „Vastata omni ... fuerit in leva” (Aurelian; A*);
- 23) k. 10^r „Septem dormientes ... apud Ephesus” (Teodozjusz; A*);
- 24) k. 11^r „Sed Odovacer Ruthenus de extrema ... decollauit” (Leon I; A*);
- 25) k. 13^r „scilicet supra ... pauperibus erogauit” (Liberiusz; A*);
- 26) k. 20^r „Iste Lodoycus ... imperio restituitur” (Ludwik III; A*);
- 27) k. 70^r „Cui successit filius eius Otto” (Henryk I.; A*).

Fragmenty IV F 191, których brak w G IV/2:

- 1) k. 46^r „credebant enim ... in legenda virginum” (Poncjusz; B);
- 2) k. 48^r „Hic fuit catholicus ... ad concilium ueniat” (Felix II; A*);
- 3) k. 48^r „in scripturis sacris eruditissimus...reuerenter audiuit” (Damazy; A*);
- 4) k. 55^v „prout in sequentibus patebit” (Formosus; A*);
- 5) k. 56^v „Hic propter maliciam ... de consensu imperatorum” (Leon IX; B);
- 6) k. 59^r-59^v „Paschalis uero papa ... sepultus est” (Paschalis II; A*);
- 7) k. 61^r „Hic libellum Ioachim ... et dicitur liber Amalrici” (Innocenty III; A*);
- 8) k. 62^r „Moritur Perusii et in ecclesia sancti Laurencii sepelitur.” (Urban IV; A*);
- 9) k. 63^r „ubi nunc fratres minores sunt” (Oktawian August; A*);
- 10) k. 63^r „Tempore Augusti ... ciuium Romanorum nonagies trecenta M et

LXXX Ma" (Oktawian August; A*);

- 11) k. 63^v „Hic ut refert Iosephus ... et resurrectione dicit” (Tyberiusz; A*);
- 12) k. 64^r „et cum morte ... imperio Romano adiecit” (Wespazjan; A*);
- 13) k. 64^r „et licet pater eius ... omni locutione” (Tytus; wersja własna);
- 14) k. 65^r „Hic Adrianus ... in Campania” (Hadrian; A*);
- 15) k. 65^v „Hic post bellum ... tributa relaxavit” (Werus; A*);
- 16) k. 66^v „ut legitur in legenda beati Laurentii” (Filip; B);
- 17) k. 68^v „Hic legem dederat ... fecit interfici” (Walens; A*);
- 18) k. 69^r „Fuit autem Theodosius ... effusior in bonos” (Teodozjusz; A*);
- 19) k. 69^r „fitque in tota urbe ... multum utilis fuit” (Arkadiusz; A*);
- 20) k. 69^v „nam due ... sunt sedata” (Honoriusz; A*);
- 21) k. 69^v „Valentinianus autem ... fuit apellatus” (Teodozjusz II; A*);
- 22) k. 70^r „Sed Odoacer Ruthenus genere cum ... decollavit” (Leon I; B);
- 23) k. 71^r „Arator Romane ecclesie ... claret” (Justynian; A*);
- 24) k. 71^v „Huius temporibus Armeni fidem christianam receperunt” (Justyn; A*);
- 25) k. 73^r „Huius tempore coniunx ... baptizatus est” (Konstantyn IV; B);
- 26) k. 76^v „Unde nec ipse ... coronatus” (Henryk I; A*);
- 27) k. 81^r „Eodem tempore ... transfretaturus” (Fryderyk I; A*).

Pierwszy wniosek, jaki się nasuwa, to konstatacja, że poza trzema drobnymi wypadkami mamy do czynienia z odmiankami pochodzącymi wyłącznie z różnych redakcji *Kroniki Marcina Polaka* (A* oraz B). Oznacza to, że przekaz ten nie był przedmiotem autorskich uzupełnień osób trzecich, lecz jest pochodną oryginału. Następnie zauważyć należy, iż porównanie katalogu braków kodeksu IV F 191 w stosunku do redakcji A wykazuje, że za wyjątkiem dwóch nieistotnych przypadków (nry 4 i 21) mamy do czynienia nie tyle z rozbieżnościami między kodeksem henrykowskim a redakcją A, ile z różnicami między redakcjami A i A*. Sytuacja komplikuje się, gdy analizujemy fragmenty kodeksu z Henrykowa, których brak w G IV/2, natrafiamy bowiem na fragmenty zgodne z redakcją B (nry 1, 5, 16, 22, 25). Są to jednak wstawki krótkie i jest ich tylko pięć, w związku z czym można przyjąć, że zostały dopisane w którymś z ogniw pośrednich między pierwotną kopią a rękopisem henrykowskim. Podsumowując uznajemy, że kodeks IV F 191 zdecydowanie różni się od redakcji A oraz że wychwycone różnice wskazują na jego pokrewieństwo z redakcją A*. Przyjrzyjmy się teraz результатам porównania omawianego rękopisu z wydaniem kolońskim (A*).

Fragmenty kodeksu IV F 191, których brak w wydaniu kolońskim:

- 1) k. 48^r „Julius vero ... aliam sancti Valentini” (Juliusz I; A);
- 2) k. 49^r „Hic congregata synodo ... corpus beati Laurentii martyris” (Sykstus III; A);
- 3) k. 50^r-50^v „Hic Anastasium imperatorem ... apud Sanctum Petrum” (Anastazy; A);
- 4) k. 51^v „Hoc tempore ante aduentum ... in basilica sancti Petri apostoli” (Jan III; A);
- 5) k. 52^r-52^v „Hoc tempore Anastasius ... ad aquas saluas collocavit” (Honoriusz I; A);
- 6) k. 52^v „Hic omnibus benignus ... apud sanctum Petrum” (Eugeniusz I; A);
- 7) k. 52^v-53^r „Hic nuntios [sic!] suos ... apud sanctum Petrum” (Witalian; A);
- 8) k. 53^r „Hic sancte et ... apud sanctum Petrum” (Konon; A);
- 9) k. 53^r „Sergius vero ... Aurelianensis dyocesis” (Sergiusz I; A);
- 10) k. 53^v „Hic fuit eruditus ... sepultus iacet” (Jan VII; A);
- 11) k. 53^v „Hoc tempore Karolus ... omnino delevit” (Grzegorz II; A);
- 12) k. 54^r „Hic cum Roma ... a Lombardis liberaret” (Grzegorz III; A);
- 13) k. 54^r „Zacharias vero ... apud sanctum Petrum tumultatur” (Zachariasz; A);
- 14) k. 54^r „Iste fuit mitissimus ... est translatus” (Paweł I; A);
- 15) k. 54^v „et muro eam cinxit propter incursum Sarracenorum” (Leon IV; B);
- 16) k. 55^r „Hic natione Romanus” (Walentyń; A);
- 17) k. 56^v „Hic propter ... de consensu imperatorum” (Leon IX; B);
- 18) k. 61^r „Hic libellum ... liber Amalrici” (Innocenty III; B);
- 19) k. 63^r „Tempore Augusti ... nonagies trecenta M et LXXX M^a” (Oktawian August; B);
- 20) k. 64^r „Licet pater eius ... omni locucione” (Tytus; A);
- 21) k. 66^r „Hic primum fisci ... ex Affrica imperator fuit” (Sewerus; A);
- 22) k. 66^v „ut legitur in legenda beati Laurentii” (Filip; B);
- 23) k. 72^r „Hoc tempore Johannes ... claruit” (Maurycy; A);
- 24) k. 72^v-73^r „Hiis temporibus Francorum exercitus ... omnes extinxit” (Konstantyn III; A);
- 25) k. 73^r „Huius tempore coniunx ... baptizatus est” (Konstantyn IV; B);
- 26) k. 82^r „Ipsius eciam tempore ... in Constantino sexto” (Fryderyk II; A)

Fragmenty wydania kolońskiego, których brak w IV F 191:

- 1) lata 266-267 „Iste Dionisius ... vt notatur c. 13. q. 1” (Dionizy; wersja własna);

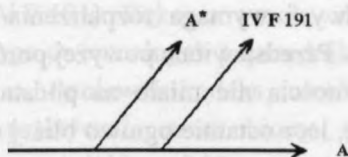
- 2) lata 334-335 „Iste etiam Constantinus ... imperialia ornamenta” (Sylwester I; wersja własna);
- 3) rok 315 „Per idem tempus ... inventa est” (Konstantyn Wielki; B);
- 4) lata 897-900 „Arnulpho filius eius ... sed potius dissipabant” (Arnulf; A).

Porównanie to zdaje się sugerować dokładnie przeciwne wnioski niż poprzednie. Okazuje się, że wszystkie fragmenty kodeksu IV F 191, których nie ma w A*, pochodzą albo z A (większość wypadków), albo z redakcji B (nry 15, 17, 18, 19, 22, 25). Tym ostatnim przypisywanie ważniejszej roli znowu wydaje się zbyt czułe. Koncentrują się one w końcu drugiej i w trzeciej księdze. Podobnie było w przypadku pierwszego porównania. Wskazuje to więc, że interpolacje z redakcji B dostały się już w momencie, kiedy utracona została postać tabelaryczna, czyli w którymś z kolejnych odpisów.

W tym miejscu należy dodać kilka słów wyjaśnień na temat rękopisu praskiego G IV/2. Od czasów Weilanda uważany jest on za roboczą kopię Marcina Polaka, choć nie ma co do tego pewności. Weiland wyodrębnił w kodeksie tym kilka różnych rąk. Rzecz charakterystyczna, ręce te nie są odpowiedzialne za duże, zwarte, kolejno po sobie następujące bloki tekstu – typowy przypadek przepisywania utworu przez kilku kopistów. W kodeksie G IV/2 sytuacja ma się inaczej. W każdym biogramie dają się wyróżnić co najmniej dwa charaktery pisma. Niemiecki uczony stwierdził ponadto, że poszczególnym rękóm można przyporządkować ekscerptowanie ciągle tych samych źródeł – oznacza to, że tekst narastał warstwami. Marcin dyktował fakty wyławiane z kolejnych swych lektur, polecając je wpisywać w odpowiednie miejsca. Ewidentnie Marcin co jakiś czas zmieniał kopistę, dzięki czemu Weiland mógł odtworzyć etapy jego pracy. Konstatacja ta uważana jest za koronną przesłankę za uznaniem kodeksu G IV/2 za roboczą kopię autora kroniki.

W trakcie porównywania tekstów omawianych kodeksów okazało się, co nie zostało uwypuklone w katalogu różnic, że fragmenty IV F 191 rodem z A, nieobecne zaś w A*, w kodeksie praskim zawsze pisane są drugą bądź trzecią ręką występującą w danym biogramie. Pozwala to postawić tezę, że przekaz IV F 191, choć treściowo bliższy A*, nie należy do tej gałęzi tradycji rękopiśmiennej, lecz wywodzi się bezpośrednio od A. Jego przodek musiał więc być odpisany od A później niż A*. Słowem, mamy do czynienia z redakcją (?) A**.

Graficznie można by przedstawić to w następujący sposób:

Rys. 2. Schemat powstawania różnych wersji redakcji A.

Proces powstania tekstów A, A* oraz przodka przekazu IV F 191 można więc zrekonstruować w następujący sposób. Gdy kodeks G IV/2 był już na tyle kompletny, że posiadał wartość użytkową dla osób trzecich, wykonany został z niego odpis. Nie sposób dokładnie powiedzieć, kiedy się to wydarzyło. Można jedynie określić *terminus ante quem* – odpis ten musiał zostać wykonany już po śmierci Klemensa IV (29 listopada 1268), a przed wyborem Grzegorza X (11 stycznia 1276). W ten sposób odgałęziła się rodzina A*. Tymczasem Marcin kontynuował swą pracę, a niedługo potem (nadal jeszcze przed wyborem Grzegorza X) pozwolił odpisać kolejny egzemplarz – przodka rękopisu henrykowskiego. Marcin znów powrócił do swej pracy nad kroniką papieży i cesarzy, ale z bliżej nieznanym nam przyczyn jeszcze przed wyborem Grzegorza X dokonał kolejnego odpisu, może dla uporządkowania materiałów (stąd nieliczne zdania redakcji A nieobecne w B), i dalsze uzupełnienia wprowadzał już w nowym kodeksie. Mijały lata, powstawały dalsze kopie oraz kopie z kopii, które spowodowały, że dzieło Marcina stało się sławne, skoro dziękując za kodeks G IV/2 brat Hiacynt pisze do Marcina: "D. Praepositus tradidit nobis chronicam tuam: illius sonus iam exiit in omnem terram; mirantur in ea universi populi sapientiam tuam..." Koudelka ustalił, że prepozyt wyszehradzki Piotr przebywał w Rzymie między styczniem 1275 a październikiem 1277 (najszerze granice czasowe)⁴. W 1275 roku, czyli cztery lata po zaprzestaniu pracy nad kodeksem G IV/2, Marcin, dysponując nowym odpisem lub nowymi odpisami swego dzieła, mógł bez przeszkód podarować swą starą kopię macierzystemu konwentowi. W taki oto pośredni sposób analiza kodeksu IV F 191 przyczynia się także do uwiarygodnienia rękopisu kapituły praskiej jako roboczej kopii Marcina oraz, zachowanego jedynie w osiemnastowiecznej kopii, listu przeora Hiacynta, a co za tym idzie, praskiego etapu biografii Marcina.

⁴ V. Koudelka, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, s. 95.

Wracając na pole realiów źródłowych, podkreślić należy, że stosunek tekstów A* do A pozostaje daleki od wyjaśnienia. Kwestia ta wykracza poza zakres niniejszej rozprawy i wymaga rozpatrzenia w kontekście wszystkich zachowanych przekazów. Przedstawione powyżej porównania oparto na wydaniu kolońskim, które z pewnością nie miało za podstawę rękopisu przepisane bezpośrednio z oryginału, lecz ostatnie ogniwo bliżej nieznanego łańcucha kopii, stąd i rezultaty tych porównań pozostają w sferze hipotez i dopiero opublikowanie zapowiadanej nowej edycji krytycznej pozwoli zweryfikować postawione wyżej tezy.

Kończąc omawianie osobliwości przekazu IV F 191, zauważyć wypada, iż zgodnie z wzorem redakcji A*, kodeks ten nie zawiera akapitu o kanonizacji św. Jadwigi. Passus ów nie został również dopisany na wstawce bądź marginesie, czego można by się spodziewać, biorąc pod uwagę miejsce sporządzenia i przechowywania tego rękopisu oraz fakt, że dwa żywoty św. Jadwigi występują na jego wcześniejszych kartach. Kodeks ten jest spisany w sposób dosyć elegancki, brak w nim marginaliów, zostawione są całe strony niezapisane (gdzie ten tak często spotykany w średniowiecznych rękopisach *horror vacui!*), a treść jego jest jednolita pod względem tematycznym – zawiera wyłącznie pisma historyczne. Wydaje się, iż kodeks IV F 191 wyłamuje się z kategorii rękopisów użytkowych, stanowił on raczej uroczystą księgę pamięci klasztoru henrykowskiego, do której czytelnicy odnosili się z należyтым szacunkiem. W atmosferę tę wczuł się także szesnastowieczny mnich dopisujący informację o założeniu opactwa henrykowskiego na końcu *Rocznika henrykowskiego* (k. 165^v), gdyż starał się pisać jak najbardziej elegancko.

Kolejne pytanie, na które trudno dać jednoznaczną odpowiedź, to kwestia, skąd przybył omawiany odpis. Czy został skopiowany na miejscu, czy też sprowadzony? Biblioteka i skryptorium klasztoru henrykowskiego nie doczekały się dotąd wyczerpujących monografii⁵, niemniej cechy zewnętrzne pisma, układu i treści wskazują na jego powstanie w Henrykowie.

Kwerenda A.-D. von den Brincken, wykazała dwa przekazy⁶ redakcji A i jedenaście⁷ A*. Rękopisy redakcji A* należą do klasy I (Uppsala C 697), IV

⁵ Artykuł C. S. Rothera, *Aus Schreibstube und Bücherei...*, ZfGS 61:1927, s. 44-85, to jedynie przegląd zagadnień związanych z tematyką rękopisów henrykowskich.

⁶ A.-D. von den Brincken, *In una pagina ponendo pontifices...*, „Revue d'Histoire des Textes”, 18:1988, s. 119-120, Praga, Archiv Pražského hradu, fond Kapituli archív G IV/2 (XIII w.), Mediolan, Biblioteca Ambrosiana, & 168 sup. (XIV w.)

⁷ Ibidem, Augsбург, Universitätsbibliothek, Öttingen-Wallerstein I, 2 Lat fol. 33 (XV w.), Boulogne-sur-mer, Bibliothèque Municipale, Ms. 141 (XIII w.), Klosterneuburg, Stiftsbibliothek

(Klosterneuburg 697, Ołomuniec 441, Salzburg M.II.143, Wiedeń 343, 364, 4576), V (Boulogne 141) oraz VI (Augsburg 2 Lat. fol. 33, Strasbourg 30, Watykan 688, Wrocław IV F 191). Rękopis wrocławski jest najstarszy z całej swojej klasy, dlatego też jego ewentualnych poprzedników trzeba szukać pośród reprezentantów innych klas. Ponieważ kodeks wrocławski spisany został w początkach XIV wieku, praktycznie rzecz biorąc w grę wchodzi jedynie pochodzenie od rękopisów wiedeńskiego 343 oraz bułońskiego. Jeżeli w świetle ustaleń A.-D. von den Brincken klasa IV, do której należy wspomniana kopia wiedeńska, była *sui generis* ślepą uliczką (badaczka sporządzając swój schemat dynamiki form graficznych *Kroniki Marcina* uznała tę klasę za tor boczny, który nie wydał dalszych⁸) to w grę wchodzić może jedynie rękopis przechowywany w Boulogne, pierwotnie rodem z St. Vaast⁹; tyle, że Weiland podaje, iż rękopis ten ma identyczne zakończenie jak wydanie kolońskie¹⁰. Wnosić stąd należy, że na obecnym etapie rozpoznania tradycji rękopiśmiennej *Kroniki Marcina* w całej Europie, rozwiązanie zagadki pochodzenia kodeksu IV F 191 jest praktycznie niewykonalne. Można jednak stwierdzić, że geograficznie większość kodeksów redakcji A* wywodzi się z ziem austriackich, bądź ich nieodległego sąsiedztwa. Wydaje się, że z tych terenów zaczerpnięto *exemplar*, z którego odpisano przekaz henrykowski. Potwierdza to krótka kontynuacja dopisana na końcu księgi trzeciej, a traktująca o sprawach niemieckich. Sprowadzenie odbyło się zapewne poprzez kontakty cysterskie. Zakon ten odegrał pierwszoplanową rolę w upowszechnieniu kultury literackiej i historycznej na Śląsku w XIII i XIV wieku. Podstawowy zrab najstarszych roczników śląskich powstał w klasztorach cysterskich¹¹. Należą do nich roczniki: *trzebnicki* (powstały ok. 1270), *kamieniecki* (druga poł. XIII wieku), *krzeszowski większy* (ok. 1306), *krzeszowski mniejszy* (1312), *lubiąski I* (1315), i *cystersów henrykowskich* (ok. 1317-1326). Omawiany tutaj kodeks IV F 191 ma również niepoślednie znaczenie dla

Ms. 697 (XV w.), Ołomuniec, Kapit. 441 (XIV w.), Salzburg, Universitätsbibliothek, M.II.143 (XV w.), Strasbourg, Bibliothèque Nationale et Universitaire, 30 (XV w.), Uppsala, Universitätsbibliothek, Ms. C. 697 (XIV w.), Watykan, Biblioteca Apostolica, Ottob. Lat. 688 (XV w.), Wiedeń, ÖNB 343 (XIII w.), 364 (XIV w.), 4576 (XV w.) oraz Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka IV F 191 (XIV w.).

⁸ Por. wyżej s. 43.

⁹ A.-D. von den Brincken, *In una pagina ponendo pontifices...*, „Revue d'Histoire des Textes”, 18:1988, s. 120, p. 43.

¹⁰ L. Weiland, *Zur Ausgabe der Chronik Martins von Troppau*, „Archiv” 12:1874, s. 7, p. 2.

¹¹ Por. W. Korta, *Średniowieczna annalistyka śląska*, s. 340, R. Heck, *Główne linie rozwoju dziejopisarstwa śląskiego*, St. Żr. 21:1977, s. 64 oraz E. Wilamowska, *Kronika polsko-śląska. Zabytek pochodzenia lubiąskiego*, St. Żr. 25:1980, s. 80-81.

annalistyki śląskiej, bowiem przekazuje dwa roczniki. *Kronika Marcina Polaka* często zresztą występowała na Śląsku w kodeksach zawierających zabytki lokalnego piśmiennictwa historycznego. Widać to wyraźnie, śledząc np. przekazy *Kroniki polsko-śląskiej*. Badacze odnaleźli dotychczas pięć jej przekazów; przynajmniej trzy spośród wymienionych kodeksów zawierały także *Chronicon pontificum et imperatorum*¹².

Zachowany XVIII-wieczny spis biblioteki henrykowskiej, dowodzi, że w opactwie tym pisma historyczne cieszyły się stałym zainteresowaniem¹³. Historiografia nie była zresztą traktowana jako dyscyplina oderwana od życia. Dla skuteczniejszej obrony posiadłości klasztoru mnisi sporządzili tzw. *Księgę henrykowską*, czyli kronikę rozwoju uposażenia opactwa, dokument o charakterze poufnym, zawierający zestaw argumentów na wypadek roszczeń majątkowych krewnych osób, które dokonały zapisów na rzecz klasztoru.

Kontakty cysterskie nie są jedyną drogą, jaką mógł przybyć wzór przekazu IV F 191. Nie wolno zapominać, że współfundatorem założonego w latach 1225-27 opactwa henrykowskiego był książę Henryk Brodaty. W późniejszych latach klasztor ten również cieszył się względami książąt śląskich. Chociaż w wyniku najazdu tatarskiego w 1241 roku poniósł poważne szkody, dzięki własnej zapobiegliwości, bliskim związkom z dworem książęcym i szczodroblivości innych darczyńców, szybko odbudował straty i do końca średniowiecza należał do najważniejszych ośrodków monastycznych Śląska. Piastów śląskich łączyły wówczas z dworem cesarskim silne związki, wystarczy wspomnieć, że syn Henryka Pobożnego, Władysław (zm. 1270) piastował godność arcybiskupa salzburskiego, a Beatrycza (zm. 1322), córka Henryka III, księcia na Głogowie i Żaganiu, była żoną Ludwika IV Bawarskiego. Kontakty te również owocowały w postaci importów kulturalnych.

¹² Wspomniane kodeksy to: 1) BUWr R 204 (oraz jego nowożytna kopia BUWr R 839); 2) tzw. królewiecki (zaginiony; por. wyżej s. 105); 3) tzw. książęski (zaginiony; por. wyżej s. 103); 4) BUWr I F 218; 5) nieznaną skądinąd kodeks wykorzystany przez Schindlera. *Kronikę Marcina Polaka* zawierały nr 2, 3 i 4. Trudno powiedzieć cokolwiek o kodeksie nr 5, bowiem znany jest tylko z literatury, jednak istnienie w nim odpisu Marcina jest całkiem prawdopodobne.

¹³ BUWr IV F 283. Por. także artykuł C. S. Rothera, *Aus Schreibstube und Bücherei...*, ZfGS 61:1927, s. 44-85.

Redakcja C bez zachowanego układu tabelarycznego

Najmłodsza i zarazem najpełniejsza z redakcji *Kroniki Marcina Polaka* przygotowana została w latach 1276-78. Jest to najczęściej spotykana redakcja na ziemiach polskich, zachowana w dziewięciu pełnych odpisach, dwu kopiach fragmentarycznych oraz jednym szczątku. Przeprowadzenie tradycyjnej analizy porównawczej celem ustalenia *stemma codicum* napotyka w przypadku tej redakcji na poważną przeszkodę, jaką stanowi obszerność tekstu i duża ilość przekazów. Ponadto już wstępne porównania wykazały poważne różnice między poszczególnymi kopiami. Wykonane próbki porównań metodą „zdanie w zdanie” skłaniają do dwóch wniosków: po pierwsze – kodeksy te są niewątpliwie spokrewnione, po wtóre zaś – pośród analizowanych czternastu rękopisów nie ma ani jednej pary, w przypadku której można by stwierdzić bezpośrednio pokrewieństwo. Należało więc znaleźć taką metodę, która umożliwiłaby wychwycenie związków między poszczególnymi przekazami mimo ogromu materiału źródłowego. Wymagania te spełnia metoda taksonomii numerycznej.

Metoda mierzenia podobieństwa między różnymi przekazami tego samego tekstu, przy pomocy statystycznego porównywania częstości występowania wybranych cech, została opracowana w latach sześćdziesiątych i od tej pory z powodzeniem stosowana przez historyków i filologów, również w Polsce¹⁴. W trakcie badań nad redakcją C *Kroniki Marcina* powtórzony został schemat postępowania zastosowany przez Katherine O'Brien O'Keeffe i Alana R. P. Journeta¹⁵ dla rozpoznania tradycji tekstowej *Aenigmata* Aldhelma oraz przez Piotra Dymmela przy ustalaniu dziejów tradycji rękopisów ksiąg X-XII *Roczników Jana Długosza*¹⁶.

Wśród podnoszonych w literaturze zalet omawianej metody najczęściej wskazuje się na obiektywizm i operowanie wyłącznie na zachowanym materiale (nie tworzone są przy okazji byty hipotetyczne, jak np. rekonstruowane ogniwa pośrednie lub archetyp), lecz jednocześnie metoda ta stosowana może być tylko do klasyfikowania rękopisów. Jest więc ona właściwą procedurą dla badacza

¹⁴ Por. P. Dymmel, „*Stemma codicum*” - tradycja i nowoczesność, [w:] *Discerne vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, vol. XLV, sectio F, Lublin 1990, s. 57-65, gdzie kwestie te omówione są bardziej szczegółowo i podana jest literatura.

¹⁵ K. O'Brien O'Keeffe i A. R. P. Journet, *Numerical Taxonomy and the Analysis of Manuscript Relationships*, „*Manuscripta*” 27:1983, s. 131-145.

¹⁶ P. Dymmel, *Tradycja rękopiśmienna Roczników Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X-XII*, Warszawa 1992.

interesującego się funkcjonowaniem tekstu. Jak zostało wyżej stwierdzone, zachowane przekazy nie wykazują bezpośrednich związków między sobą. Ponadto, na całym świecie zarejestrowano już przeszło czterysta rękopisów *Chronicon pontificum et imperatorum*, stąd próby wykreślenia *stemma codicum* w oparciu o kilkanaście kopii zachowanych w zbiorach polskich nie miałyby sensu. Tak więc punktem wyjścia analizy będzie intuicyjna teza, iż rozpatrywane przekazy faktycznie są ze sobą spokrewnione. Tezę tę trzeba najpierw zweryfikować w oparciu o badania statystyczne. Ponieważ *a priori* odrzucona została rekonstrukcja drzewa genealogicznego rękopisów, w przypadku potwierdzenia się przedstawionej hipotezy, postaramy się sklasyfikować wszystkie przekazy według wyłonionych grup, a także ustalić ramy chronologiczne ich funkcjonowania. Wszystkie te wnioski wyciągnięte zostaną na podstawie analizy obliczonych współczynników podobieństwa.

Najogólniej rzecz biorąc procedura taksonomii numerycznej sprowadza się do obliczenia i graficznego przedstawienia stopnia podobieństwa analizowanych przekazów. Współczynnik podobieństwa obliczany dla każdej pary rękopisów mieści się na skali od 0 do 1, gdzie 0 oznacza całkowity brak elementów wspólnych, 1 zaś bezwzględną zgodność porównywanych kopii. Kolejne etapy postępowania zostaną wyjaśnione poniżej na konkretnym przykładzie.

Zanim jednak przejdziemy do analizy statystycznej podkreślić należy, iż zasadnicze znaczenie dla reprezentatywności ostatecznych wyników całej procedury ma dobór cech. W naszym przypadku wybrane zostały one spośród odmianek tekstowych wyszczególnionych w aparacie krytycznym wydania Weilanda. Wszystkie cechy potraktowane zostały jako posiadające taką samą wagę, łącznie jest ich 139¹⁷. Podejście takie napotkało jednak na pewne utrudnienia wynikające z założeń dziewiętnastowiecznych edycji krytycznych. Weiland starał się zrekonstruować brzmienie tekstu pierwotnego, w związku z czym dobierał najbliższe, w jego mniemaniu, oryginałowi odpisy, a resztę pomijał, dążąc do maksymalnego oczyszczenia rekonstruowanego tekstu z późniejszych nalotów, czyli dokładnie tych elementów, wśród których poszukiwane były interesujące nas odmianki. W efekcie dla całości tekstu wybranych zostało jednak 139 cech, z których każda posiadała co najmniej dwa warianty. W trakcie dobierania ich najczęściej brane były pod uwagę różnice zachodzące między kodeksami należącymi wyłącznie do redakcji C. Katalog cech i wariantów, a także zbudowana na jego podstawie macierz kodeksów i wariantów znajdują się w Aneksie.

¹⁷ Por. niżej: Aneks, Katalog cech i wariantów oraz Macierz rękopisów i wariantów.

RĘKOPIS NR 2 3 6 9 12 13 17 18 19 20 22 23

KSIĘGA I

KSIĘGA II

KSIĘGA III

Rys. 3. Kompletność zachowanych rękopisów

Linie pionowe obrazują stan zachowania poszczególnych odpisów; księga I obejmuje przedmowę oraz dzieje Czterech Królestw, księga II – pontyfikaty papieży, księga III – panowania cesarzy. Luki w linii przerywanej oznaczają brak odpowiedniej partii w danym egzemplarzu (schemat nie jest proporcjonalny).

Pierwsza kwestia, którą należało rozstrzygnąć przed przystąpieniem do liczenia podobieństwa, to ustalenie zakresu wykonywanych porównań. Jak wiadomo *Kronika Marcina Polaka* składa się z trzech ksiąg. Porównanie jednorazowe całości wszystkich tekstów bez podziału wewnętrznego nie mogło być brane pod uwagę, bowiem część odpisów jest niekompletna. Oprócz tego przy tak dużym tekście, w sposób naturalny rozbijającym się na samodzielne

księgi, prawdopodobieństwo napotkania przekazu zakażonego, czyli czerpiącego poszczególne swe części z różnych odgałęzień tradycji rękopiśmiennej, jest duże.

Z rysunku nr 1, przedstawiającego w sposób schematyczny stan zachowania materiału źródłowego, widać wyraźnie, iż jedynie rękopisy 2, 3, 6, 17, 18, 20 i 22 są kompletne. Z tego powodu konieczne okazało się wykonanie trzech analiz taksonomicznych, niezależnego obliczenia współczynników podobieństwa dla poszczególnych ksiąg. Procedura taka pozwoliła włączyć rękopisy zachowane we fragmentach (poza odpisem nr 13, którego posiadamy jedynie szczątek i to tak niewielki, że obejmuje jedynie szesnaście spośród 139 wyszczególnionych cech, na dodatek należących do różnych ksiąg).

Według powyższych założeń wykonane zostały trzy klasyfikacje obejmujące:

- 1) księgę I (do narodzenia Chrystusa) kodeksy: 2, 3, 6, 9, 12, 17, 18, 20, 22, 23;
- 2) księgę II (papieże) kodeksy: 2, 3, 6, 12, 17, 18, 19, 20, 22, 23;
- 3) księgę III (cesarze) kodeksy: 2, 3, 6, 12, 17, 18, 19, 20, 22;

Rękopis II F 64 Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu (19) został pominięty w pierwszej klasyfikacji, gdyż księga pierwsza została w nim celowo zredukowana do wstępu.

Przejdźmy obecnie do szczegółowego prześledzenia kolejnych kroków taksonomii numerycznej na przykładzie pierwszej klasyfikacji.

Współczynnik podobieństwa liczony jest dla kolejnych par rękopisów w oparciu o wzór

$$P = \frac{z}{z + p - n}$$

gdzie „P” to współczynnik podobieństwa, „z” to liczba zgodnych wariantów, „p” to liczba pozostałych wariantów, a „n” to liczba niemożliwych porównań (porównanie uznajemy za niemożliwe w przypadku braku odpowiedniej partii materiału w danym rękopisie, por. Rys. 3). Matematyczny sens tego działania sprowadza się do obliczenia stosunku ilości wariantów zgodnych (z) do ilości wszystkich wariantów porównywalnych (z+p-n). Zastosowany program liczy współczynnik podobieństwa każdego rękopisu porównanego z wszystkimi

pozostałymi. W efekcie otrzymujemy trójkątną macierz współczynników podobieństwa, gdzie na osiach pionowej i poziomej odłożone są numery kodeksów, a w odpowiednich polach współczynniki statystycznego podobieństwa. W przypadku księgi pierwszej macierz ta przedstawia się następująco:

	2	3	6	9	12	17	18	20	22	23
2	1	.378	.649	.162	.405	.472	.306	.514	.405	.714
3		1	.351	.351	.459	.389	.361	.568	.514	.314
6			1	.297	.351	.444	.417	.514	.351	.571
9				1	.676	.611	.528	.324	.432	.286
12					1	.722	.444	.459	.459	.486
17						1	.371	.444	.528	.618
18							1	.444	.361	.294
20								1	.541	.514
22									1	.429
23										1

Macierz wyjściowa klasyfikacji księgi I.

Spośród wszystkich par największe podobieństwo (0.722) wykazały kodeksy 12 i 17. W kolejnym etapie kodeksy te zostaną połączone w grupę teoretyczną. Zabieg ten polega na wyciągnięciu średniej arytmetycznej z współczynników podobieństwa kolejnych par. Otrzymujemy w ten sposób następującą macierz:

	2	3	6	9	12-17	18	20	22	23
2	1	.378	.649	.162	.439	.306	.514	.405	.714
3		1	.351	.351	.424	.361	.568	.514	.314
6			1	.297	.398	.417	.514	.351	.571
9				1	.643	.528	.324	.432	.286
12-17					1	.408	.452	.494	.552
18						1	.444	.361	.294
20							1	.541	.514
22								1	.429
23									1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu odpisów 12 i 17.

Macierz ta najwyższą wartość (0.714) wykazuje dla kodeksów 2 i 23, analogicznie więc jak w poprzedniego kroku, łączymy te kodeksy w jedną grupę.

	2-23	3	6	9	12-17	18	20	22
2-23	1	.346	.610	.224	.495	.300	.514	.417
3		1	.351	.351	.424	.361	.568	.514
6			1	.297	.398	.417	.514	.351
9				1	.643	.528	.324	.432
12-17					1	.408	.452	.494
18						1	.444	.361
20							1	.541
22								1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 12-17 oraz 2-23.

Kolejne macierze prezentują się w sposób następujący:

	2-23	3	6	9-12-17	18	20	22
2-23	1	.346	.610	.360	.300	.514	.417
3		1	.351	.388	.361	.568	.514
6			1	.348	.417	.514	.351
9-12-17				1	.468	.388	.463
18					1	.444	.361
20						1	.541
22							1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17 oraz 2-23.

	2-6-23	3	9-12-17	18	20	22
2-6-23	1	.349	.354	.358	.514	.417
3		1	.388	.361	.568	.514
9-12-17			1	.468	.388	.463
18				1	.444	.361
20					1	.541
22						1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17 oraz 2-6-23.

	2-6-23	3-20	9-12-17	18	22
2-6-23	1	.431	.354	.358	.384
3-20		1	.388	.403	.527
9-12-17			1	.468	.463
18				1	.361
22					1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17, 2-6-23 oraz 3-20.

	2-6-23	3-20-22	9-12-17	18
2-6-23	1	.408	.354	.358
3-20-22		1	.425	.382
9-12-17			1	.468
18				1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17, 2-6-23 oraz 3-20-22.

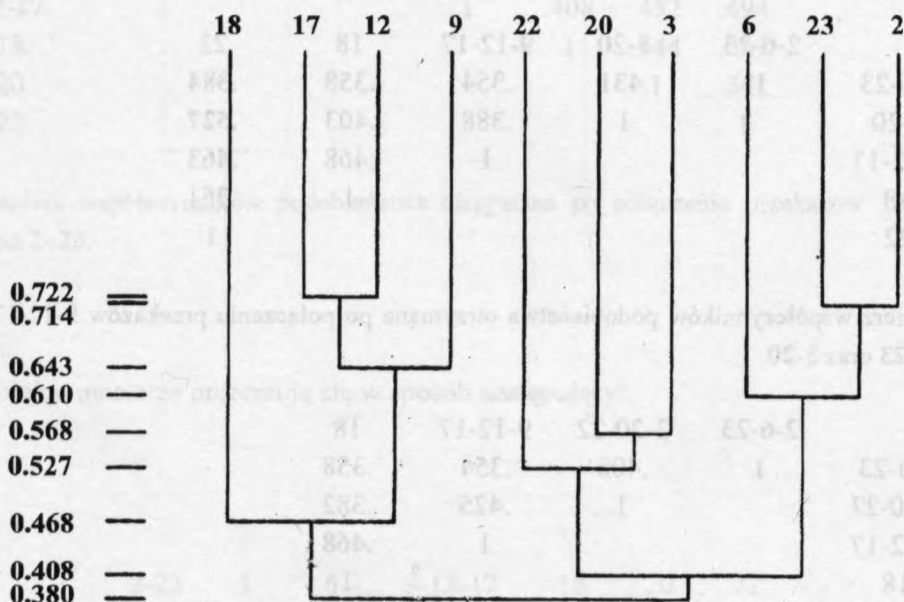
	2-6-23	3-20-22	9-12-17-18
2-6-23	1	.408	.356
3-20-22		1	.404
9-12-17-18			1

Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17, 2-6-23 oraz 3-20-22.

	2-6-23-3-20-22	9-12-17-18
2-6-23-3-20-22	1	.380
9-12-17-18		1

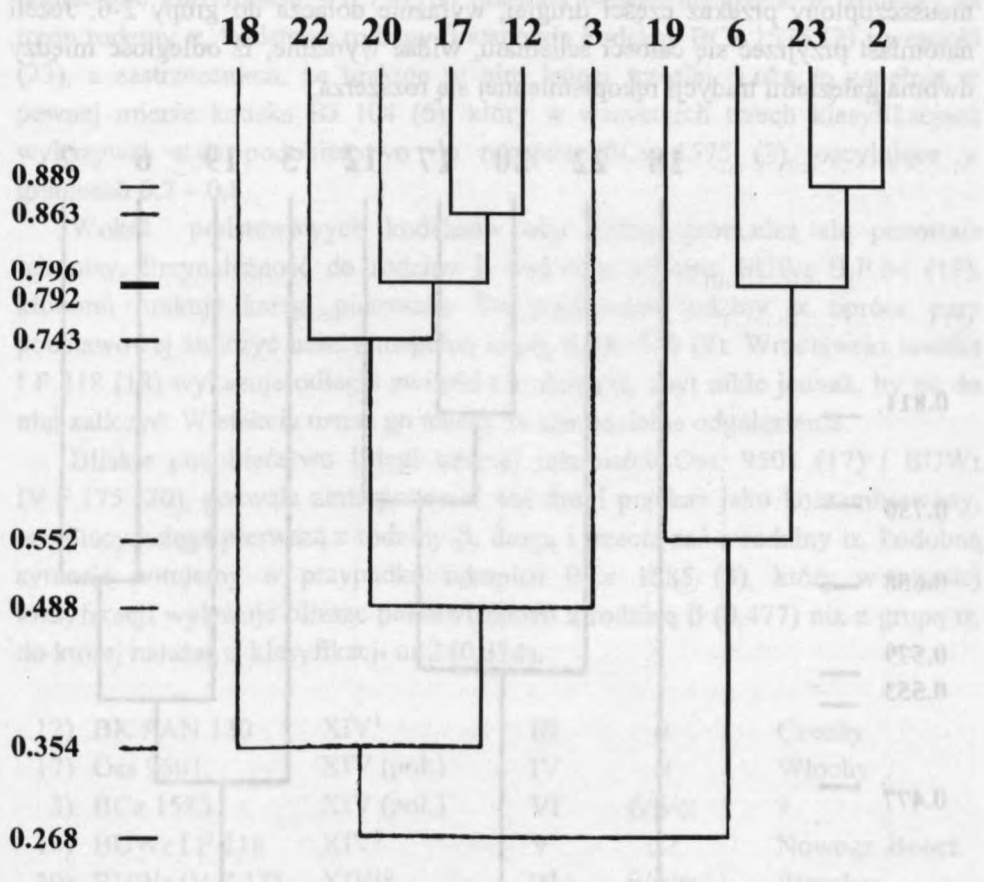
Macierz współczynników podobieństwa otrzymana po połączeniu przekazów 9-12-17, 2-6-23-3-20-22.

Wyniki otrzymane w efekcie taksonomii numerycznej księgi pierwszej graficznie przedstawić dają się w następujący sposób:

Rys. 4. Klasyfikacja numeryczna księgi pierwszej

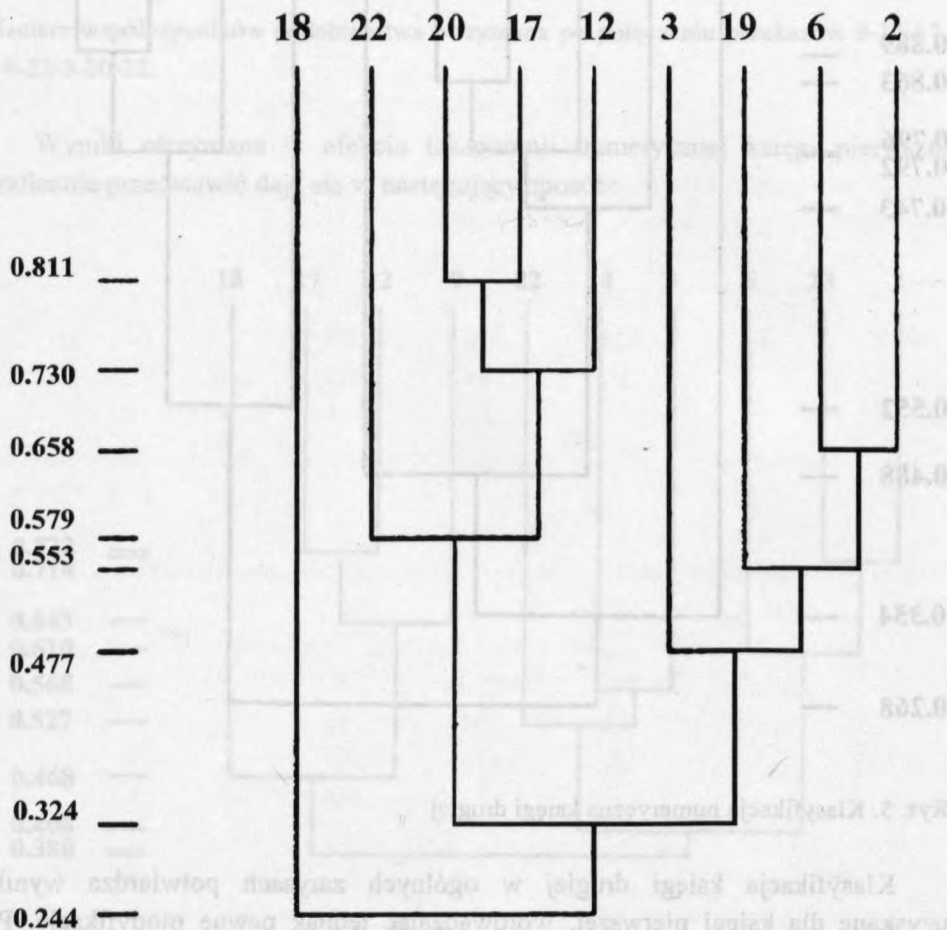
Z powyższego schematu widać wyraźnie, iż analiza tradycji części pierwszej redakcji C nie wykazuje bezpośrednio lub blisko spokrewnionych ze sobą odpisów. Największy współczynnik podobieństwa łączy kodeksy BKK 130 (12) i Oss 9501 (17) i wynosi 0,722. Nieco mniejszy współczynnik (0,714) wykazują kodeksy BCz 1575 (2) i wenecki (23). *Stemą codicum* wyraźnie się rozpada na trzy grupy, z których pierwsza obejmuje rękopisy 2, 23 i 6, druga 3, 20 i 22, trzecia zaś 9, 12, 17 i 18.

Rys. 5. Klasyfikacja numeryczna księgi drugiej

Klasyfikacja księgi drugiej w ogólnych zarysach potwierdza wyniki uzyskane dla księgi pierwszej, wprowadzając jednak pewne modyfikacje. Po pierwsze, potwierdzone zostają bliskie związki rękopisów 12 i 17 oraz 2 i 23. Obie pary w przypadku księgi drugiej notują wyższy współczynnik podobieństwa, bo kolejno 0,863 i 0,889. Utrzymanie przez parę 2-23 w drugiej klasyfikacji równie wysokiego współczynnika świadczy o ich bliskim pokrewieństwie. Niestety nie sposób porównać trzeciej księgi tych rękopisów, bowiem kodeks wenecki takowej nie zawiera. Druga rodzina z poprzedniej klasyfikacji w obecnej przestaje stanowić odrębne odgałęzienie i roztopia się wokół rodziny rękopisów, której trzon stanowią kodeksy 12 i 17. Przekaz 18 zachowuje się podobnie jak w klasyfikacji nr 1, a rękopis 19, zawierający

nieuszcuplony przekaz części drugiej, wyraźnie dołącza do grupy 2-6. Jeżeli natomiast przyjrzeć się całości schematu, widać wyraźnie, iż odległość między dwoma gałęziami tradycji rękopiśmiennej się rozszerza.

Rys. 6. Klasyfikacja numeryczna księgi trzeciej

Przeprowadzenie klasyfikacji numerycznej księgi trzeciej wprowadza już tylko niewielkie korekty w interpretacji *stemma codicum* tradycji rękopiśmiennej *Kroniki Marcina* w Polsce. Tradycja ta ewidentnie rozbija się na dwa odgałęzienia, które w dalszych rozważaniach nazywane będą rodzinami α i β .

Trzecia klasyfikacja potwierdza bliskość rękopisów BKK 130 (12) i Oss. 9501 (17); współczynnik P utrzymuje się w przedziale wyznaczonym przez

poprzednie klasyfikacje – 0,730, co pozwala ostatecznie uznać te kodeksy za trzon rodziny α . Podstawę rodziny β stanowią kodeksy BCz 1575 (2) i wenecki (23), z zastrzeżeniem, że brakuje w nim księgi trzeciej. Lukę tę zapełnia w pewnej mierze kodeks BJ 104 (6), który w wszystkich trzech klasyfikacjach wykazywał stałe podobieństwo do rękopisu BCz 1575 (2), oscylujące w granicach 0,7 – 0,8.

Wokół podstawowych kodeksów obu rodzin gromadzą się pozostałe rękopisy. Przynależność do rodziny β wykazuje rękopis BUWr II F 64 (19), któremu brakuje księgi pierwszej. Do przekazów rodziny α oprócz pary podstawowej zaliczyć należy niepełną kopię AKK 219 (9). Wrocławski kodeks I F 218 (18) wykazuje odległe związki z rodziną α , zbyt nikiel jednak, by go do niej zaliczyć. W efekcie uznać go należy za samodzielne odgałęzienie.

Bliskie podobieństwo księgi trzeciej rękopisów Oss. 9501 (17) i BUWr IV F 175 (20), pozwala zinterpretować ten drugi przekaz jako kontaminowany, czerpiący księgę pierwszą z rodziny β , drugą i trzecią zaś z rodziny α . Podobną sytuację notujemy w przypadku rękopisu BCz 1585 (3), który w trzeciej klasyfikacji wykazuje bliższe pokrewieństwo z rodziną β (0,477) niż z grupą α , do której należał w klasyfikacji nr 2 (0,324).

12) BK PAN 130	XIV ¹	III	α	Czechy
17) Oss 9501	XIV (poł.)	IV	α	Włochy
3) BCz 1583	XIV (poł.)	VI	$\beta/\beta/\alpha$	?
18) BUWr I F 218	XIV ⁹	V	$\alpha?$	Nowogr. Bobrz.
20) BUWr IV F 175	XIV ¹⁰	III	$\beta/\alpha/\alpha$	Wrocław
9) AKK 219	XIV ¹⁰	IV	$\alpha/\alpha/-$ ¹⁸	Kraków
2) BCz 1575	XV ¹	VI	β	?
6) BJ 104	XV ³	VI	β	Kraków
22) BUWr R 445	XV (dr. ćw.)	VI	$\beta/\alpha/\alpha$	Śląsk
19) BUWr II F 64	XV ⁷	VI	$-\beta/\beta$	Żagań
23) BMarc X.188	XV (dr. poł.)	VI	$\beta/\beta/-$	Śląsk

Powyższa tabela konfrontuje wyniki taksonomii numerycznej z datacją przekazów, przeprowadzoną w poprzednim rozdziale¹⁹. Zestawienie to rzuca

¹⁸ By bliżej dowiedzieć się czegoś o przekazie kodeksu AKK 219, przeprowadzona została odrębna taksonomia numeryczna dla pierwszych osiemnastu cech księgi drugiej, która potwierdziła przynależność tego kodeksu do rodziny α .

¹⁹ Zestawienie to uszeregowane jest chronologicznie. Podniesione cyfry arabskie przy

interesujące światło na kwestię chronologii obydwu rodzin rękopisów. Rodzina α dowodnie pojawiła się w Polsce najpóźniej w początkach XIV wieku i szybko musiała się rozprzestrzenić. Niestety, nie udało się ustalić średniowiecznych losów rękopisów BK PAN 130, Oss 9501 oraz BCz 1583, co utrudnia w sposób zasadniczy ustalenie kierunków rozchodzenia się tekstu. Dwa pierwsze kodeksy powstały zapewne poza granicami Polski: BK PAN 130 – w Czechach, Oss 9501 – we Włoszech. Rękopis kórnicki wykazuje włoskie wpływy paleograficzne, natomiast wszystkie trzy oraz kodeks BUWr I F 218 imię Oktawian przekazują w formie "Ottouianus". W tej samej formie imię to przekazuje rękopis kapituły praskiej G IV/2. Wszystkie powyższe konstatacje skłaniają do wniosku, iż przekazy rodziny α przybyły do Polski z Włoch, bezpośrednio lub z ewentualnością pośrednictwa czeskiego. Niskie współczynniki podobieństwa ($0,6 - 0,8$) między poszczególnymi przekazami rodziny α przypisać należy nie tyle niedbałości kopistów, choć ten element zapewne również odegrał swoją rolę, ile przybyciu do Polski równoległe kilku kopii. Poza tym egzemplarze, które funkcjonowały na ziemiach polskich, musiało być znacznie więcej. Dowodzi tego analiza postaci zewnętrznej przekazów. Pierwsze egzemplarze reprezentujące rodzinę α , które pojawiły się na ziemiach polskich należały do klas III i IV, czyli z zachowanym układem równoległym lecz bez synchronizacji. Wśród kodeksów rodziny α nie ma reprezentantów klasy VI. Rękopisy BCz 1583 i BUWr R 445 to już przekazy kontaminowane. Według ustaleń A.-D. von den Brincken zarówno przekazy klasy III jak i IV mogły wywodzić się jedynie od rękopisów klasy I. Oznacza to, że przekazy rodziny α musiały przybyć już w postaci tych klas, w Polsce wykształcić się nie mogły, gdyż nie notujemy klasy I na naszych ziemiach w XIV wieku. Inaczej mają się sprawy z kodeksem klasy V (BUWr I F 218), który bez przeszkód mógł powstać już na Śląsku.

W drugiej połowie XIV stulecia rodzina α ustępuje pola rodzinie β . Prawdopodobnie ma to związek z pojawieniem się przekazów całkowicie pozbawionych pozostałości układu tabelarycznego, określanych w klasyfikacji A.-D. von den Brincken jako klasa VI. Większość rękopisów rodziny β to rękopisy śląskie. Na terenach wchodzących w obręb monarchii jagiellońskiej pod mianem *Kroniki Marcina Polaka* funkcjonowała tzw. *Kompilacja antwerpska*, która przybyła u schyłku XIV wieku z Europy Zachodniej. Wracając do rodziny β , podkreślić

wieku oznaczają jego dekadę. Trzecia rubryka zawiera klasyfikację A.-D. von den Brincken, czwarta zaś przynależność do rodziny rękopisów. W przypadku jeżeli dany przekaz jest niekompletny lub kontaminowany, podano do której rodziny należą poszczególne księgi lub których brak. Ostatnia rubryka odnosi się do proveniencji kodeksów.

należy bliskość kodeksów BCz 1575, proveniencji którego nie znamy, oraz weneckiego, o którym wiemy, że należał on do Mikołaja Tempelfelda, profesora krakowskiego rodem ze Śląska. Kodeks ten zresztą po śmierci Tempelfelda był własnością katedry wrocławskiej. Rękopis BCz 1575 zawiera papier notowany na Śląsku, być może nie jest to tylko zbieg okoliczności. W świetle tych faktów stwierdzenie, że rodzina β dotarła do Krakowa na przełomie XIV i XV wieku za pośrednictwem śląskim wydaje się umotywowane. Rękopisy wskazują, że na Śląsku musiała się pojawić najpóźniej w połowie XIV wieku.

Na koniec pozostaje stwierdzić, że spośród wszystkich wydań drukowanych *Kroniki Marcina*, treść redakcji C w formie nietabelarycznej najbliższej oddaje edycja L. Weilanda, chociaż nie jest to precyzyjne odbicie tego, co spotykamy w rękopisach.

Redakcja C z zachowanym układem tabelarycznym

Wyodrębnienie rękopisu 304 Biblioteki Jagiellońskiej spośród innych reprezentujących redakcję C, jest w pewnym sensie sztuczne, bowiem zawarty w nim przekaz *Kroniki Marcina* różni się od pozostałych nie tyle treścią, co formą. Wyjątkowość tej kopii polega na tym, że treść jest w niej zorganizowana w ramach układu tabelarycznego, tak jak to pierwotnie zrobił Marcin Polak. Jest to jedyny znany na świecie piętnastowieczny kodeks redakcji C zachowujący układ tabelaryczny²⁰. Encyklopedyczny charakter przekazu BJ 304 ostro kontrastuje na tle innych egzemplarzy polskich, gdyż wszystkie pozostałe mają charakter historiograficzny. Zważywszy więc przeznaczenie rękopisu i ewidentnie unikalną w XV wieku formę zawartą w nim *Kroniki Marcina*, przekaz ten należy potraktować odrębnie, a jego wzorca szukać gdzie indziej.

Redakcja C nie została najprawdopodobniej nigdy ukończona przez autora. Po jego śmierci zaczęła funkcjonować tak jak ją zostawił – przerwana w pół zdania. Z upływem czasu krążyła w coraz liczniejszych odpisach i szybko zdystansowała popularnością poprzednie wersje. Jest ona zdecydowanie obszerniejsza od wersji wcześniejszych ze względu na dodanie całej księgi traktującej o czasach przed narodzeniem Chrystusa²¹. Co się tyczy przekazu w

²⁰ Por. A.-D. von Jer. Brincken, *In una pagina ponendo pontifices...*, „Revue d'Histoire des Textes”, 18:1988, s. 127. Rękopis Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej w Pradze XIII.C.17, aczkolwiek również spisany w XV wieku, należy do redakcji B.

²¹ Por. wyżej, s. 38.

kodeksie BJ 304 śmiało można orzec, iż spośród wszystkich rękopisów polskich jest zdecydowanie najbliższy wydaniu w MGH. Różnice sprowadzają się do opustek lub zamiany poszczególnych wyrazów, z rzadka brakującego zdania²².

Kodeks BJ 304 należał pierwotnie do Jana Dąbrowki (zm. 1472), profesora Akademii Krakowskiej i wielkiego miłośnika książek. Dąbrowka był właścicielem sporego jak na owe czasy księgozbioru, który liczył przeszło sto tomów. Swoją prywatną bibliotekę zapisał macierzystemu uniwersytetowi, stając w ten sposób w rzędzie najhojniejszych dobrodziejów uczelni²³. Geneza omawianej kopii wiąże się z pracami Dąbrowki nad komentarzem do *Kroniki Mistrza Wincentego*. Komentarz ten powstawał w dwóch etapach. Autor najpierw przygotował brulion, po czym podyktował równocześnie kilku kopistom wersję ostateczną. Komentarz ukończony został w roku 1436. W tym samym roku, czego dowiadujemy się z kolofonu na karcie 278^v ²⁴, Jan Dąbrowka został właścicielem omawianego odpisu *Kroniki Marcina*. Trudno przypuszczać, że przed nabyciem własnej kopii Dąbrowka nie znał innych, nietabelarycznych odpisów, krążących po Krakowie, jak np. BJ 104 lub AKK 219. Skąd można wnioskować, że egzemplarz ten był nie tylko pomocą przy pracy mistrza Jana, lecz także okazem bibliofilskim, co pokrywa się z innymi wiadomościami, jakie mamy o zamiłowaniach autora *Komentarza*. Bezpośredni powód zaopatrzenia się Dąbrowki w tabelaryczną kopię *Kroniki Marcina* leży jednak gdzie indziej. Głosowana przez niego *Kronika Mistrza Wincentego* skomponowana jest w formie bardzo utrudniającej korzystanie z niej dla doraźnych potrzeb. Jej zamysł historiograficzny

²² Oto zestawienie ważniejszych różnic: 1) w BJ 304 wycięcie źródeł następuje bezpośrednio po przedmowie podczas, gdy u Weilanda na końcu pierwszej księgi; 2) k. 259^r - urywek „Qui tandem Eboracii ... passa est beata Katherina” w biogramie cesarza Dioklecjana, należy do biogramu kolejnego cesarza, Galeriusza; 3) k. 265^v - biogram papieża Leona III rozbity jest na dwie części. Kopista najpierw pomyłkowo przerwał w pół notatki opis pontyfikatu Leona i przeszedł do jego następcy, po czym zorientował się w popełnionej omyłce i wykreślił błędnie wpisane zdanie. Brakującą część biogramu Leona wpisał wyżej, na wolnym miejscu między biogramami papieża Witaliana a Deodata; 4) k. 268^v - pierwsze dziesięć linijek od góry to koniec biogramu Karola Wielkiego, który się nie zmieścił we właściwych latach po przeciwniejszej stronie; 5) k. 272^r - pierwsze dwie linijki od góry to koniec biogramu papieża Sylwestra II z dołu poprzedniej strony; 6) 272^v - pierwsze dwie linijki od góry to koniec biogramu Ottona III z dołu poprzedniej strony; 7) brak jednozdaniowego biogramu papieża Sylwestra III, u Weilanda przypadającego między Benedyktem IX a Grzegorzem VI; 8) k. 275^r - pierwsze trzy linijki od góry to koniec biogramu papieża Eugeniusza III z dołu poprzedniej strony; 9) koniec biogramu papieża Hadriana V oraz pontyfikaty Jana XXI i Mikołaja IV są na k. 278^r.

²³ W. Szelińska, *Biblioteki profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w XV i początkach XVI wieku*, s. 61-77.

²⁴ „Explicit Cronica Romanorum anno Domini MCCCC^o tricesimo sexto”.

jest równie problematyczny, co w przypadku Marcina Polaka (aczkolwiek z innych powodów)²⁵. Już w XIII wieku odczuwano potrzebę wydobywania warstwy faktograficznej z meandrów uczoności Kadłubka i zaopatrzenia jej w szkielet chronologiczny dla celów historiograficznych. W efekcie powstała *Kronika Dzierwy*²⁶. Jan Dąbrówka w pracach nad swym *Komentarzem* stanął przed koniecznością korelowania dziejów powszechnych z ojczystymi, a do tego celu nie było lepszej pomocy od pierwotnej postaci *Kroniki Marcina Polaka*. To te właśnie, a nie inne przymioty układu tabelarycznego przesądziły o wyszukaniu przez mistrza Jana oryginalnej postaci kroniki. W świetle wiadomości zgromadzonych w trakcie pracy nad polskimi przekazami dzieła Marcina, teza iż Dąbrówka zapoznał się z nim dopiero w 1436 roku (lub bezpośrednio przed zleceniem skopiowania przekazu BJ 304) wydaje się co najmniej mało prawdopodobna. Powodów tak późnego zaopatrzenia się w egzemplarz kroniki upatrywać raczej należy w poszukiwaniu kopii tabelarycznej, które jak wiemy w XV wieku należały już do rzadkości. M. Zwiercan twierdzi co prawda, iż materiały zaczerpnięte z Marcina Polaka dodane zostały do brulionu już po dokonaniu ostatecznej redakcji²⁷. Historyk ten nie wyjaśnia jednak, na jakiej podstawie oparł swą datację tych przejętków, co pozwala przypuszczać, iż twierdzenie swe uzasadnił czasem zaopatrzenia się przez Dąbrówkę w kopię *Kroniki papieży i cesarzy*. Jeżeli tak było w istocie, datacja ta wydaje się słabo umotywowana.

W zbiorach polskich, jak już to zostało powiedziane, nie ma innych odpisów tabelarycznych, a przeanalizowane kodeksy wskazują, że dzieło Marcina dotarło do nas i funkcjonowało przede wszystkim w formie kronikarskiej. Wobec powyższego nie pozostaje nic innego jak szukać wzorca rękopisu Dąbrówki za granicą²⁸. Badania A.-D. von den Brincken wykazały, że zachowało się osiemnaście odpisów redakcji C w formie tabelarycznej²⁹, które w dosyć

²⁵ Por. J. B. Korolec, *Ideal władcy w „Kronice” Mistrza Wincentego*, [w:] *Pogranicza i konteksty. Literatura polskiego średniowiecza*, s. 71-87.

²⁶ Por. J. Banaszkiewicz, *Kronika Dzierwy, XIV-wieczne kompendium historii ojczystej*, s. 31.

²⁷ M. Zwiercan, *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, s. 101.

²⁸ Sugestia M. Zwiercana (op. cit., s. 105), że kopia Dąbrówki odpisana została z kodeksu Jana Elgota (BJ 104), jest błędna. Różnice formalne między oboma przekazami są tak zasadnicze, iż sam ten fakt wyklucza bezpośrednie pokrewieństwo (wymagałoby to bowiem założenia, iż Dąbrówka ponownie dokonał tabelaryzacji *Kroniki Marcina* i to na dodatek w identyczny sposób jak sam Marcin!), całkowitą natomiast pewność, że przekazy te pochodzą z różnych gałęzi tradycji rękopiśmiennej daje porównanie tekstów.

²⁹ A.-D. von den Brincken, *In una pagina ponendo pontifices*, „Revue d'Histoire des

równomierny sposób rozrzucone są po całej Europie (Francja – 5; Wyspy Brytyjskie – 5; Włochy – 3; Austria – 2; Czechy – 1; Hiszpania – 1; Polska – 1). Najstarsze spośród nich grupują się w Anglii i Francji, wskazując zapewne tym samym, w które rejony świata dotarły pierwsze odpisy redakcji C. Autorowi niniejszych rozważań osobiście udało się dotrzeć jedynie do kodeksu G IV/1 Biblioteki Kapitulnej w Pradze, pochodzącego z XIV wieku. Porównanie incipitów i explicitów tego rękopisu i przekazu BJ 304 wyjaśnia niewiele³⁰. O ile bezpośrednie pokrewieństwo jest raczej wykluczone, nie da się zaprzeczyć jednak, iż kodeksy te łączą bliskie związki. Problem filiacji kodeksów tabelarycznych wszystkich redakcji rozwiązany zostanie zapewne dopiero po opublikowaniu całości badań A.-D. von den Brincken.

Textes”, 18:1988, s. 127.

³⁰ Porównanie to wygląda następująco:

BJ 304

BKP G IV/1

CZĘŚĆ I

k. 247^r-252^r:

k. 1^r-6^v:

Qvonia scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum> ... <Consequenter procedendum est ad pontifices quibus deserviunt. Incipiendo a primo summo pontifice videlicet Ihesu Christo. Amen.

Incipit Cronica fratris Martini penitenciarii domini pape et capellani.

Quonia scire tempora summorum pontificum Romanorum ac imperatorum nec non et aliorum patrum ipsorum contemporaneorum>... <Item aliqua ex tyto liuio et aliqua ex decreto et ex passionibus sanctorum.

CZĘŚĆ II

k. 252^v-277^v:

k. 7^v-32^v:

Anno XLII° Octauiani natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <Iste Adrianus fuit nepos Inocencij IIII et ab ipso in cardinalem tituli sancti Adriani promotus a domine Clemente IIII legatus in Angliam pro gwerram que ibi inter regem...

Anno XLII° Octauiani Augusti natus est Ihesus Christus filius Dei in Bethleem Iude> ... <Nicolaus tercius natione Romanus sedit...

CZĘŚĆ III

k. 253^r-278^v:

k. 7^r-33^v:

[P]ost natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octauianus Augustus imperauit annis XIII> ... <Rex eciam Nauarre qui infirmus de Affrica processerat in Syciliam veniens est defunctus. Explicit Cronica Romanorum Anno Domini MCCCC tricesimo sexto.

Post natiuitatem Domini nostri Ihesu Christi Octauianus Augustus imperauit annis XIII> ... <Rex eciam Nauarre qui infirmus^aerat^a de Affrica processerat in Syciliam veniens est defunctus. Amen

^{a-a} wykreślone

PODSUMOWANIE

Autor *Chronicon pontificum et imperatorum*, Marcin, potocznie zwany Polakiem (choć nie sposób przy obecnym stanie źródeł stwierdzić czy rzeczywiście był Polakiem) lub z Opawy (co również opiera się na wątplych podstawach źródłowych), przyjął święcenia zakonne i otrzymał podstawy wykształcenia zapewne w klasztorze dominikańskim św. Klemensa w Pradze. Edukację w zakresie teologii i prawa kanonicznego kontynuował w którymś z uniwersytetów (niektórzy badacze sugerują, że na południu Francji) lub w dominikańskim *studium generale*. Faktu, że był człowiekiem wysoko wykształconym, niezbicie dowodzą pełnione urzędy i treść ogłoszonych pism. Przed 1261 r. pojawił się w kurii papieskiej w Rzymie. Od roku 1261 występuje w dokumentach jako penitencjarz mniejszy, a od 1276 roku także z tytułem kapelana papieskiego. 22 czerwca 1278 powołany został przez papieża Mikołaja III na arcybiskupstwo gnieźnieńskie. Umarł najprawdopodobniej w drugiej połowie 1278 roku (z pewnością przed 23 grudnia 1279), nie dotarłszy na swoją stolicę. Pochowany został w kościele dominikanów pod wezwaniem św. Dominika w Bolonii.

Oprócz *Chronicon pontificum et imperatorum* Marcin napisał *Margarita decreti seu Tabula Martiniana* – słownik encyklopedyczny prawa kanonicznego oraz zbiór kazań znany pod tytułem *Sermones de tempore et de sanctis*. Wszystkie te dzieła zdobyły sobie niemałą popularność i krążyły w licznych odpisach, później zaś były wielokrotnie drukowane. Kronikarzowi przypisywane jest także autorstwo kilku prac niezachowanych, trudno jednak znaleźć poważniejsze wsparcie źródłowe dla tych twierdzeń.

Od czasów reformacji postać Marcina, ze względu na zamieszczoną w jego kronice legendę o papieżu Joannie, wzbudzała poważne emocje związane ze sporami religijnymi.

Dzieło zwane *Kroniką Marcina Polaka* to encyklopedia historii powszechnej napisana w formie kroniki uniwersalnej – gatunku, który w chwili spisania *Chronicon pontificum et imperatorum* uprawiany był już od tysiąca lat. Praca Marcina powstała w Rzymie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIII wieku. Dzieli się na trzy części: 1) czasy przedchrystusowe, 2) dzieje papieży, i 3) dzieje cesarzy. W oryginale Marcina dwie ostatnie części były spisane w formie tabeli synchronicznej, z zachowaniem sztywnego układu: papieże na stronach *verso* – cesarze na stronach *recto*, każda strona podzielona była na pięćdziesiąt linijek odpowiadających pięćdziesięciu latom. Ludwig Weiland, w trakcie prac nad wydaniem krytycznym kroniki w *Monumenta Germaniae Historica* ustalił, że spod pióra autora wyszły trzy redakcje dzieła, które oznaczył syglami A, B i C.

Chronicon pontificum et imperatorum należy do najszerzej rozpowszechnionych tekstów późnego średniowiecza. W zbiorach bibliotecznych na świecie zachowało się po dzień dzisiejszy przeszło czterysta rękopisów, w Polsce, mimo burzy dziejowych ostatnich dwóch stuleci, nadal rozporządzamy dwudziestoma dwoma średniowiecznymi odpisami. Trudno nawet szacować, ile było tych odpisów na ziemiach polskich do końca XV wieku. Zachowały się wiadomości o co najmniej pięciu dalszych, głównie z terenów Śląska, jednak porównania poszczególnych odpisów prowadzą do wniosku, że musiało ich być znacznie więcej.

Szczegółowa analiza dwudziestu trzech (wspomniane dwadzieścia dwa w zbiorach polskich oraz jeden w Bibliotece Nazionale Marciana w Wenecji) odnalezionych w trakcie kwerendy rękopisów pozwoliła wyłączyć spośród nich cztery przekazy błędnie identyfikowane z *Kroniką Marcina Polaka* (BJ Akc. 179/51; BN 3004; BGd PAN Ms Mar F 249 oraz Ms Mar F 253). W rzeczywistości są to kopie tzw. *Kompilacji antwerpskiej*, która jest odrębnym zamysłem historiograficznym, XIV-wieczną kompilacją sporządzoną na podstawie *Kroniki Marcina* oraz *Speculum historiale* Wincentego z Beauvais. Kompilacja ta dzięki identycznym incipitom z właściwą *Kroniką Marcina Polaka* od czasów średniowiecznych jest powszechnie z nią mylona.

Spśród wyselekcjonowanych dziewiętnastu rękopisów Marcinowej encyklopedii *sensu stricto* odliczone zostały dalsze cztery kodeksy (BCz 1309; 2033; 2317 oraz BN BOZ Cim. 9), ponieważ sprowadzono je do Polski dopiero w XVIII i XIX wieku. Były to zakupy dokonywane przez patriotycznie nastrojonych bibliofilów, poszukujących poloniców w zachodnioeuropejskich antykwariatach. Od pozostałych piętnastu kodeksów odliczony został jeszcze

jeden – rękopis tzw. wilanowski nr 2 (BN 8052), znów jako szersza kompilacja na podstawie *Kroniki Marcina Polaka* a nie przekaz tejże kroniki. Wyselekcjonowanych w ten sposób zostało czternaście rękopisów, co do których ze względną pewnością można stwierdzić, że powstały lub funkcjonowały na ziemiach polskich przed końcem XV wieku.

Analiza przekazów kroniki pozwoliła stwierdzić, że stosując ustalone przez Weiland kryteria redakcji odautorskich, owe czternaście rękopisów rozpadają się na trzy grupy: 1) redakcję A* (BUWr IV F 191), 2) redakcję C z odrzuconym układem tabelarycznym (12 rękopisów – BCz 1575; 1583; BJ 104; BKK 219; BK PAN 130; 131; Oss 9501; BUWr I F 218; II F 64; IV F 175; R 445; BMarc X.188), 3) redakcję C z zachowanym układem tabelarycznym (BJ 304).

Redakcję A* reprezentuje kodeks BUWr IV F 191, spisany w latach dwudziestych XIV wieku, pochodzący z biblioteki opactwa w Henrykowie. Interesujące wyniki dało porównanie jego zawartości z wzorcem redakcji A* (wydanie drukowane; Kolonia 1616) oraz podstawą wydania redakcji A – kodeksem G IV/2 kapituły praskiej, domniemanym egzemplarzem roboczym Marcina Polaka. Porównanie wykazało, że rękopis henrykowski jest ogniwem rodziny rękopisów odpisanych z kodeksu praskiego, lecz później niż wzorzec wydania kolońskiego, chociaż jeszcze przed ostatecznym zakończeniem prac nad redakcją A. Wnioski te popiera analiza paleograficzna stadiów narastania kodeksu praskiego. Tym samym podparta została kolejnymi argumentami interpretacja Weilanda kodeksu G IV/2 jako roboczej kopii samego kronikarza, a pośrednio praski fragment biografii Marcina. Materiał źródłowy nie uprawnia do wnioskowania, że przekaz ten odegrał poważniejszą rolę w upowszechnianiu tekstu *Kroniki Marcina Polaka* na ziemiach polskich.

Redakcja C z zachowanym układem tabelarycznym reprezentowana jest również przez zaledwie jeden przekaz (BJ 304), sporządzony w 1436 roku na zlecenie krakowskiego profesora Jana Dąbrówki, w związku z pracami tego uczonego nad komentarzem do *Kroniki Mistrza Wincentego*. Odpis Dąbrówki to dotychczas jedyna odnaleziona kopia redakcji C, pochodząca z XV wieku, która zachowuje skomplikowany schemat tabelaryczny oryginału. Tekst tego przekazu jest najbardziej zbliżony do oryginału z wszystkich zachowanych w Polsce kopii *Kroniki Marcina*. Brak jednak danych, by sądzić, że odpis BJ 304 miał jakiekolwiek konsekwencje dla dalszej recepcji tego utworu.

Na ziemiach polskich funkcjonowała praktycznie tylko redakcja C z zarzuconym układem tabelarycznym. Celem ustalenia filiacji między poszczególnymi przekazami, poddane zostały one analizie komputerowej.

Spośród dwunastu pełnych i fragmentarycznych kopii jakie się zachowały, jedna (BK PAN 131) okazała się zbyt krótkim urywkiem, by można było ją włączyć do zabiegów taksonomii numerycznej.

W wyniku analizy numerycznej ustalone zostało, iż na ziemiach polskich funkcjonowały dwie rodziny przekazów redakcji C nietabelarycznej. Pierwsza rozpowszechniła się w początkach XIV wieku, przybyła najprawdopodobniej bezpośrednio z Włoch. Przekazy pierwszej rodziny należały do klasy III i IV (według klasyfikacji A.-D. von den Brincken). Najlepszymi odpisami należącymi do tej rodziny są rękopisy BK PAN 130 i Oss 9501. Około połowy XIV wieku na scenę wkracza rodzina druga, reprezentująca klasę VI. Rodzina ta najbardziej rozpowszechniona była na Śląsku. Za wzorcowe egzemplarze tej rodziny uznać należy kodeksy BCz 1575 i BMarc X.188.

Obie rodziny ewidentnie musiały przez jakiś czas funkcjonować równolegle, bowiem zachowały się przekazy kontaminowane, tzn. czerpiące poszczególne księgi z różnych rodzin.

Poddanie rękopisów redakcji C o zarzuconym układzie tabelarycznym taksonomii numerycznej, oprócz wykazania dwóch gałęzi tradycji rękopiśmiennej, potwierdziło także funkcjonowanie kodeksów BCz 1583, BK PAN 130, Oss. 9501 i R 445 na ziemiach polskich już w czasach średniowiecznych, czego nie dało się przekonywująco dowieść w ramach krytyki zewnętrznej.

W drugiej połowie XV wieku popularność *Kroniki Marcina* stopniowo maleje, rozpowszechniające się nowsze kroniki uniwersalne z powodzeniem zastępują *Chronicon pontificum et imperatorum*.

Co się tyczy kwestii wykorzystywania licznych wydań drukowanych *Kroniki Marcina* do badań nad utworami, których autorzy czerpali z dzieła naszego kronikarza, stwierdzić należy, iż pojedyncze rękopisy stanowiące samodzielne odgałęzienia tradycji (BUWr IV F 191 – red. A* oraz BJ 304 – red. C w układzie tabelarycznym) znacznie lepiej oddają treść oryginałów Marcinowych (na ile dziś potrafimy je określić) niż licznie reprezentowana redakcja C nietabelaryczna. Stąd historyk, który chciałby zorientować się w treści przekazywanej przez kodeksy BUWr IV F 191 oraz BJ 304 może śmiało korzystać z wydania kolońskiego w pierwszym przypadku, w drugim zaś z edycji Weilanda opublikowanej w serii *Monumenta Germaniae Historica*. Szkopuł w tym, że oba wspomniane odgałęzienia tradycji rękopiśmiennej to margines recepcji *Kroniki Marcina* na ziemiach polskich. Inaczej rzeczy się mają w przypadku redakcji C nietabelarycznej. Wydanie Weilanda jedynie w przybliżeniu oddaje zawartość zbadanych kodeksów; tutaj zalecić należy

sięganie bezpośrednio do rękopisów. Korzystanie z wydań bazylejskiego (1559) i praskiego (1859) jest raczej trudem chybionym, edycja antwerpska (1574) zaś przekazuje tzw. *Kompilację antwerpską*.

Praca niniejsza odniosła się wprawdzie do kwestii datacji zachowanych kodeksów, pozostaje jednak do rozstrzygnięcia bardzo istotny problem, kiedy *Kronika Marcina* przybyła na ziemie polskie. Analiza rękopisów nie daje odpowiedzi na to pytanie, można pokusić się jedynie o ogólnikowo sformułowany *terminus post quem non* – pierwsza ćwierć XIV wieku. Zachowane przekazy jednak zdają się być późniejsze od nawiązań do *Kroniki Marcina* w rodzimej twórczości kronikarskiej i rocznikarskiej. Rozsądzenia tej kwestii należy szukać poza zakresem badań kodykologicznych. Bliższych danych dostarczyć może jedynie dokładna analiza recepcji pośredniej, przeprowadzona w oparciu o drukowane wydania poszczególnych zabytków oraz żmudne badania wszelkich drobiazgów historiograficznych rozsianych po różnych kodeksach.

* * *

Studia nad rękopisami ważnych tekstów średniowiecznych kończą się na ogół stwierdzeniem pilnej potrzeby przygotowania wydania krytycznego analizowanego dzieła. Taka potrzeba istnieje i w przypadku *Kroniki Marcina Polaka*, niniejsza praca nie będzie wyjątkiem, z pewnymi jednak zastrzeżeniami.

Burzliwy rozwój nauk historycznych w XIX wieku przyniósł jako jedno ze swych najtrwalszych osiągnięć edytorstwo źródeł. Trudno w zasadzie wyobrazić sobie pracę dzisiejszego historyka bez drukowanych wydań dokumentów, kronik, listów itp. Edytorstwo krytyczne, szczególnie w bieżącym stuleciu wydoskonało swe metody tak dalece, że biegłe opanowanie tej sztuki zajmuje adeptom historii długie lata. Efekty finalne, jeżeli zostały przygotowane zgodnie z obowiązującymi wymogami, w zasadzie zdejmują z korzystającego ciężar krytyki zewnętrznej. Podstawa rękopiśmienna oddala się więc od badacza, co w większości wypadków nie pociąga za sobą poważniejszych niebezpieczeństw. W przypadku jednak utworu o tak wielkiej liczbie odpisów, a co za tym idzie, sporej liczbie odgałęzień tradycji rękopiśmiennych, jak *Kronika Marcina Polaka*, oderwanie się od manuskryptów jest bardzo niebezpieczne. Cóż bowiem daje tradycyjne wydanie, czyli dążące do odtworzenia pierwotnego tekstu i jego

mutacji autorskich? Dla historyka polskiego będzie to tekst sztuczny, który w zbyt wielkim przybliżeniu informował będzie o zawartości kroniki czytanej np. w połowie XIV wieku w Henrykowie, w początkach XV wieku w Krakowie lub u schyłku tego samego stulecia na Świętym Krzyżu. Z tym samym mniej więcej efektem można by dalej posługiwać się wydaniem Weilanda. W przypadku *Kroniki Marcina* potrzebna jest edycja terytorialna, tzn. taka, która niewiele troszcząc się o oryginał, zajęłaby się tym, co funkcjonowało na ziemiach polskich z uwzględnieniem Śląska. Przygotowanie tak pomyślanej edycji byłoby na pewno celowe.

ANEKS ANALIZA KLASYFIKACYJNA RĘKOPISÓW – MATERIAŁY

KATALOG CECH I WARIANTÓW

Poniższy katalog przedstawia warianty cech, wyselekcjonowanych na podstawie edycji L. Weilanda, występujące w rękopisach. Numer strony następujący po numerze kolejnym cechy odnosi się do wydania Weilanda. Przyporządkowania wariantów poszczególnym odpisom szukać należy w macierzy rękopisów i cech.

KSIEGA I:

Cecha 1, s. 397, warianty:

- 1 = „per pontifices et imperatores descendento usque ... convenienter possit alligari.”;
- 2 = „per pontifices et imperatores descendento usque ... ordinatius ossem.”;
- 3 = 1+2.

Cecha 2, s. 397, warianty:

- 1 = „ab Octaviano”;
- 2 = „ab Octoviano”.

Cecha 3, s. 397, warianty:

- 1 = „ego frater Martinus Ordinis Praedicatorum”;
- 2 = „ego frater Martinus”.

Cecha 4, s. 397, warianty:

- 1 = „ad Iohannem XXI”;
- 2 = „ad Nicolaum III”;
- 3 = „ad Gregorium X”.

Cecha 5, s. 398, warianty:

- 1 = „De personis a quibus Roma incepit”;
- 2 = brak tytułiku;
- 3 = „De personis quibus Roma condita est”.

Cecha 6, s. 398, warianty:

- 1 = „De tempore quo Roma incepit”;
- 2 = brak tytułiku;
- 3 = „De tempore quo Roma incepta est”;

4 = „Sequitur aliud capitulum de tempore quo incepit Roma”.

5 = „Tempus quo Roma incepit”.

Cecha 7, s. 398, warianty:

1 = „De 4 regnis maioribus”;

2 = brak tytułiku;

3 = „Sicut ergo dicit...”.

Cecha 8, s. 398, warianty:

1 = „sicut bestie manducantes glandes”;

2 = „sicut bestie manducantes herbas et glandes”.

Cecha 9, s. 398, warianty:

1 = „et ideo Latini post regionem illam Ytaliā ... vocaverunt”;

2 = „et ideo Latini post regionem illam Latinā ... vocaverunt”.

Cecha 10, s. 398, warianty:

1 = „De destructione Babilonis”;

2 = brak tytułiku.

Cecha 11, s. 399, warianty:

1 = brak tytułiku;

2 = „De modo quo Roma incepit”;

3 = „Quomodo Roma fuit inchoata”;

4 = „Modum constructionis et dispositionis civitatis”;

5 = „De modo constructionis Rome”.

Cecha 12, s. 399, warianty:

1 = „anno a destructione Troie 454”;

2 = „anno a destructione Troie 414”;

3 = „anno a destructione Troie 444”.

Cecha 13, s. 399, warianty:

1 = „Modum autem constructionis et dispositionis Romane urbis”;

2 = „Modum autem constructionis Romane urbis”.

Cecha 14, s. 400, warianty:

1 = „ad pontem Milvum”;

2 = „ad pontem milium”;

3 = „ad pontem iulium”;

4 = „ad pontem (portam) militum”.

Cecha 15, s. 400, warianty:

1 = „rex Tyberis ab origine ... veniens”;

2 = „rex Tyberis ab oriente ... veniens”.

Cecha 16, s. 400, warianty:

- 1 = „donec virgo pariat”;
- 2 = „donec virgo pariet”.

Cecha 17, s. 400, warianty:

- 1 = „omnes civitates predictas muro cingere cepit et perfecit”;
- 2 = „omnes civitates predictas muro cingere cepit”.

Cecha 18, s. 400, warianty:

- 1 = „De palaciis”;
- 2 = brak tytułiku;
- 3 = „De palaciis (Romane) urbis”;
- 4 = „Placium maius”.

Cecha 19, s. 400, warianty:

- 1 = „De portis”;
- 2 = brak tytułiku;
- 3 = „De portis Romane urbis”;
- 4 = „de porticis Romanorum”;
- 5 = „De portis principalibus (urbis)”;
- 6 = „Porte principales”.

Cecha 20, s. 401, warianty:

- 1 = „inferebat, ubi Martinus”;
- 2 = „inferebat, ubi Marc(i)us”.

Cecha 21, s. 401, warianty:

- 1 = „ubi iacet simulacrum Mamertini”;
- 2 = „ubi iacet simulacrum marmoreum”;

Cecha 22, s. 401, warianty:

- 1 = „sancti Antonii”;
- 2 = „sancti Antonini”.

Cecha 23, s. 401, warianty:

- 1 = „De templis”;
- 2 = brak tytułiku;
- 3 = „De templis Rome”;
- 4 = „De templis ydolorum”;
- 5 = „De templo Jovis”.

Cecha 24, s. 401, warianty:

- 1 = „fuit templum Asilum”;
- 2 = „fuit templum auxilii”;

3 = „fuit templum Agilu”;

4 = „fuit templum sylin”.

Cecha 25, s. 401, warianty:

1 = „in monte Ulio”;

2 = „in monte iulio”;

3 = „in monte Celio”.

Cecha 26, s. 402, warianty:

1 = „senatorum, prefectorum, civium”;

2 = „senatorum, precorum, civium”.

Cecha 27, s. 402, warianty:

1 = „De rectoribus (et regimine) urbis”;

2 = brak tytułiku;

3 = „De personis qui Romam rexerunt secundum decursum annorum”;

4 = „De constructione urbis”;

5 = „Qui rexerunt urbem”;

6 = „De rectoribus urbis et regimine eius”.

Cecha 28, s. 402, warianty:

1 = „ubi ponitur Domicianus imperator. Item ad gradellas”;

2 = „ubi ponitur Domicianus imperator. Ibi iuxta fuit templum Minerve, ubi simulachrum eius colebatur, ubi nunc est ecclesia que dictur sancta Maria de Minerva. Item ad gradellas”.

Cecha 29, s. 403, warianty:

1 = „Penestre a Romanis apud fluvium (flumine) Albam”;

2 = „Penestre a Romanis apud flumen (fluvium) Alliam”;

3 = „Penestre a Romanis apud fluvim (flumen) Albulam”.

Cecha 30, s. 404, warianty:

1 = „et 74 civitatibus Romanis”;

2 = „et 84 civitatibus Romanis”;

3 = „et 73 civitatibus Romanis”;

4 = „et 82 civitatibus Romanis”;

5 = „et 84 navibus Romanis”;

6 = „et 83 civitatibus Romanis”.

Cecha 31, s. 404, warianty:

1 = „Emilius vero et Fulvius consules”;

2 = „Emilius vero et flamineus consules”;

3 = „Emilius vero et Fulius consules”.

Cecha 32, s. 404, warianty:

- 1 = „a sycia cum exercitu rediit”;
- 2 = „a cicilia cum exercitu rediit”;
- 3 = „a scithia cum exercitu suo rediit”;
- 4 = „a stacia? cum exercitu rediit”;
- 5 = „a sina cum exercitu rediit”.

Cecha 33, s. 404, warianty:

- 1 = „Hanibalum graviter vulneravit”;
- 2 = „hanibalem graviter vulnerauerunt”;
- 3 = „Hannibalem graviter vulneratur”.

Cecha 34, s. 405, warianty:

- 1 = „vasa ex illo facta usque hodie longe lateque Corinthia dicuntur”;
- 2 = „vasa ex illo facta usque hodie Corinthia dicuntur”.

Cecha 35, s. 406, warianty:

- 1 = „nam tres legiones Romanorum ibi delete fuerunt”;
- 2 = „nam tres legiones Romanorum ceciderunt”.

Cecha 36, s. 406, warianty:

- 1 = „Anno a.u.c. 693 (690), Gaio Cesare et”;
- 2 = „Anno a.u.c. 673 Gaio Cesare et”.

Cecha 37, s. 406, warianty:

- 1 = „secunda proscriptio 500 hominum”;
- 2 = „secunda proscriptio 500 nominum”;
- 3 = „secunda proscriptio 500 hominibus proscripta est”.

KSIEGA II:

Cecha 38, s. 408, warianty:

- 1 = „beata virgo et Ioseph nimio terrore concuterentur”;
- 2 = „beata virgo et Ioseph nimio terrore terrentur”;
- 3 = „betata virgo et Ioseph terrentur”.

Cecha 39, s. 408, warianty:

- 1 = „Et anno 29 Iohannes cepit predicare”;
- 2 = „Et anno 30 Iohannes cepit predicare”.

Cecha 40, s. 408, warianty:

- 1 = „Anni completi ab Adam 5199”;
- 2 = „anni completi ab Adam 5129”;
- 3 = „anni completi ab Adam 5099(?)”.

Cecha 41, s. 408, warianty:

- 1 = „duo inmanissimi drachones”;
- 2 = „duo maximi drachones”;
- 3 = „duo magni drachones”.

Cecha 42, s. 409, warianty:

- 1 = „et satis innotuit Urbi”;
- 2 = „et satis innotuit ubi”;
- 3 = brak

Cecha 43, s. 409, warianty:

- 1 = „et filius de baptismo”;
- 2 = „et filius in baptismo”.

Cecha 44, s. 410, warianty:

- 1 = „episcopum vobis ordino”;
- 2 = „episcopum urbi ordino”.

Cecha 45, s. 410, warianty:

- 1 = „25 presbiteros ordinavit”;
- 2 = „21 presbiteros ordinavit”;
- 3 = „26 presbiteros ordinavit”;
- 4 = „22 presbiteros ordinavit”.

Cecha 46, s. 410, warianty:

- 1 = „cronica Eusebii dissentit ab aliis cronicis”;
- 2 = „cronica Eusebii disstentit ab illis cronicis”;
- 3 = „et precipue Eusebius dissentit ab aliis cronicis”.

Cecha 47, s. 411, warianty:

- 1 = „appariut Petro: Domine quo vadis”;
- 2 = „appariut Petro dicenti: Domine quo vadis”;
- 3 = „apparuit Petro et dixit”;
- 4 = „apparuit beato petro dicens domine quo vadis”.

Cecha 48, s. 411, warianty:

- 1 = „hic etiam statuit”;
- 2 = „hic etiam instituit”.

Cecha 49, s. 411, warianty:

- 1 = „Hec oblacio quanto pocior tanto rarior”;
- 2 = „Hec oblacio quanto carior seu otior tanto rario”;
- 3 = „Hec oblatio quanto rario tanto purior”;
- 4 = „Hec oblacio quanto parciore tanto rariore”.

Cecha 50, s. 411, warianty:

- 1 = „Thelesforus natione Grecus”;
- 2 = „Thelesforus natione Romanus”;
- 3 = „Thelesforus natus (natione – R445) ex anachorita”.

Cecha 51, s. 412, warianty:

- 1 = „Zefirinus natione Romanus ex parte Habundio”;
- 2 = „Stephanus natione Romanus ex patre Habundio”;
- 3 = „Severinus ...”.

Cecha 52, s. 412, warianty:

- 1 = „unde originem habuerunt nominati sunt”;
- 2 = „unde originem habuerunt dicti sunt”.

Cecha 53, s. 413, warianty:

- 1 = „sposnum sancte Cecilie , quos usque ad martirii”;
- 2 = „sponsum sancte Cecilie, cum fratre suo Tyburcio, quos usque ad martirii”.

Cecha 54, s. 413, warianty:

- 1 = „Iste Fabianus ... in cymiterio Calixti”;
- 2 = „Iste divisit regiones ... pro fide decollatur”;
- 3 = „Fabianus iste ... reuovauitur”.

Cecha 55, s. 141, warianty:

- 1 = „Hic fecit ut singulis presbiteris singule debet ecclesie”;
- 2 = „hic parro his ... cum aliis pontificibus”;
- 3 = „Hic in urbe divisit parrochias singulis singulos duos presbiteros et hic martirio coronatus sepultus est cum aliis pontificibus”.

Cecha 56, s. 415, warianty:

- 1 = „Huius tempore ... sollempniter celebrari”;
- 2 = „Huius tempore inventa est ... de con. di. iii crucis”;
- 3 = „Hic instituit festum invocationis sancte crucis”.

Cecha 57 s. 416, warianty:

- 1 = „et ut symbolum ... apud sactum Petrum”;
- 2 = brak

Cecha 58, s. 416, warianty:

- 1 = „Gens Yberorum (Hyberorum – Wenecja) per quamdam mulierem”;
- 2 = „Gens Hebreorum per quamdam mulierem”.

Cecha 59, s. 417, warianty:

- 1 = „non possit fieri clericus ... viris composuit”;

- 2 = „non posset fieri clericus ... Orosius ystoriographus”;
3 = brak.

Cecha 60, s. 417, warianty:

- 1 = „Rome etiam Paulus Orosius ... sermon perduxit”;
2 = brak;
3 = „Rome etiam Paulus Orosius presbiter discretissimus temporum scripto claret”.

Cecha 61, s. 418, warianty:

- 1 = „discerne disceretur ante introitum misse”;
2 = „discerne causam meam diceretur ante introitum misse”;
3 = „ut Iudica me Deus diceretur ante introitum misse”.

Cecha 62, s. 418, warianty:

- 1 = „Hic post cladem Wandalorum renovavit omnia”;
2 = „Hic post cladem Wandalorum revocavit omnia”.

Cecha 63, s. 418, warianty:

- 1 = „Hic Leo Totilam regem”;
2 = „Hic Leo Attilam regem”;
3 = brak;
4 = „Hic Leo Totilam Attilam regem”.

Cecha 64, s. 418, warianty:

- 1 = „que dicitur ad presepe. Hic etiam multas”;
2 = „que dicitur ad presepe, sicut scribit Isidorus in cronicis suis et Paulus diaconus cardinalis. Hic etiam multis”;
3 = brak.

Cecha 65, s. 419, warianty:

- 1 = „dedicavit basilicam sancti Stephani iuxta”;
2 = „dedicavit ecclesiam sancti Stephani in celio monte iuxta”;
3 = brak;
4 = „dedicavit beati Stephani iuxta”.

Cecha 66, s. 419, warianty:

- 1 = „in quendam insulam, deinceps”;
2 = „in quadam insulam deinde valonie”;
3 = brak;
4 = „in quendam civitatem deinceps”.

Cecha 67, s. 421, warianty:

- 1 = „constitit sibi divinitus fuisse revelatam”;

2 = „constitit sibi divinitus fuisse revelatum”;

3 = brak.

Cecha 68, s. 422, warianty:

1 = „scilicet legendo in pulpito euangelium”;

2 = „scilicet legendo in publico euangelium”;

3 = brak.

Cecha 69, s. 423, warianty:

1 = „adduci preceperat, iuxta fontem Lateranensem”;

2 = „et aliorum martirum corpora de Dalmatia et Ystra transferens, iuxta fontem Lateranensem”;

3 = brak.

Cecha 70, s. 423, warianty:

1 = „auro argentoque decoravit. Hic sepultus est apud sanctum Petrum. Hoc tempore Anastasius”;

2 = „auro argentoque decoravit. Hoc tempore Anastasius”;

3 = brak.

Cecha 71, s. 424, warianty:

1 = „Hic ab imperatore factus est papa”;

2 = „Hic Benedictus ex vite sanctiate concordans cum nomine multas in Urbe ecclesias restauravit”;

3 = brak.

Cecha 72, s. 424, warianty:

1 = „Et propter hoc ... in Decreto”;

2 = „Hic Leo in Romanorum cronicis ... Leo tercius nominatur”.

Cecha 73, s. 424, warianty:

1 = „ad obedienciam rediit. Huius tempore celebrata est sexta synodus apud Constantinopolim. Leo II”;

2 = „ad obedienciam rediit (ecclesie romane BJ104). Leo II”;

3 = brak.

Cecha 74, s. 425, warianty:

1 = „regum militaverunt. Pontifex vero sepultus est apud sanctum Petrum. Gregorius II”;

2 = „regum militaverunt. Gregorius II”;

3 = „regum militando vitam feliciter finierunt”;

4 = brak.

Cecha 75, s. 425, warianty:

1 = „hic adiunxit in secreta”;

- 2 = „hic adiunxit in secreto”;
- 3 = „hic adiunxit ad secreta”;
- 4 = „Hic adiunxit in canone”.

Cecha 76, s. 426, warianty:

- 1 = „In qua Karolo dedit Adrianus papa”;
- 2 = „In qua Karolus dedit Adriano papa”;
- 3 = brak.

Cecha 77, s. 426, warianty:

- 1 = „Hic Karlomannum”;
- 2 = „Hic Karolum magnum”;
- 3 = „Hic karolo magno”;
- 4 = „Hic karolomanno”;

Cecha 78, s. 426, warianty:

- 1 = „Hoc tempore sanctus Gengulphus in Burgundia claret”;
- 2 = „Hoc tempore sanctus Gengulphus in Lothoringia claret”.

Cecha 79, s. 427, warianty:

- 1 = „et innumera corpora sanctorum”;
- 2 = „et circa duo milia corpora”;
- 3 = brak.

Cecha 80, s. 427, warianty:

- 1 = „ecclesiam sancte Praxedis reparans cenobium Grecorum”;
- 2 = „ecclesiam sancte Praxedis reparans congregacionem Grecorum”;
- 3 = brak.

Cecha 81, s. 427, warianty:

- 1 = „Letanias autem ... apud sanctum Petrum”;
- 2 = brak akapitu.

Cecha 82, s. 428, warianty:

- 1 = „Iste Lodovicum imperatorem coronavit”;
- 2 = „Iste Lotharium imperatorem coronavit”;
- 3 = „iste coronavit henricum imperatorem”;
- 4 = brak.

Cecha 83, s. 429, warianty:

- 1 = „Hic etiam inter alia bona que fecit porticum”;
- 2 = „Hic porticum ... restauravit”;
- 3 = brak;
- 4 = „Hic inter alia bona porticos restauravit”.

Cecha 84, s. 432, warianty:

- 1 = „Sepultus est in basilica sancti Petri”;
- 2 = „Sepultus est in ecclesia sancti Petri”.

Cecha 85, s. 432, warianty:

- 1 = „Qui nacta oportunitate”;
- 2 = „Qui captata oportunitate”;
- 3 = brak;
- 4 = „Qui facta oportunitate”.

Cecha 86, s. 433, warianty:

- 1 = „quod Ezechiel improperavit sacerdotibus”;
- 2 = „quod Ezechiel imperavit sacerdotibus”;
- 3 = „quod Ezechiel dixit sacerdotibus”;
- 4 = „quod Ezechiel sacerdotibus communicavit”.

Cecha 87, s. 433, warianty:

- 1 = „qui et Clemens II est dictus”;
- 2 = „qui et infra Clemens II est dictus”;
- 3 = brak;
- 4 = „qui clemens dictus est”.

Cecha 88, s. 434, warianty:

- 1 = „In Lateranensi ecclesia est tumultatus”;
- 2 = „In Lateranensi ecclesia est sepulatus”;
- 3 = brak.

Cecha 89, s. 434, warianty:

- 1 = „et ab eodem Guipero”;
- 2 = „et ab eodem Clemente”;
- 3 = „et ab eodem”;
- 4 = brak.

Cecha 90, s. 437, warianty:

- 1 = „per regem scismaticum, qui locus”;
- 2 = „per regem scismaticum dari procuravit, qui locus”;
- 3 = brak;
- 4 = „per regem scismaticum optinuit, qui locus”.

Cecha 91, s. 437, warianty:

- 1 = „Urbanus III nacione Lombardus sedit anno 1”;
- 2 = „Urbanus III nacione Lombardus de civitate Mediolanensi sedit anno 1”;
- 3 = „Adrianus III nacione Lombardus de civitate Mediolanensi”.

Cecha 92, s. 438, warianty:

- 1 = „Et sicut alterius ... omnia esse Deum”;
- 2 = brak tego zdania.

Cecha 93, s. 438, warianty:

- 1 = „in duplicem sexum partitus”;
- 2 = „in duplicem sexum perditus”;
- 3 = brak;
- 4 = „in duplicem sexum pe(a)ritus”.

Cecha 94, s. 438, warianty:

- 1 = Innocenty III, „Urbis ... cognoverunt”;
- 2 = Innocenty III „Similiter ... rediit”;
- 3 = 1 + 2;
- 4 = brak.

Cecha 95, s. 438, warianty:

- 1 = „Item dixit quod ... tantum in creaturis”;
- 2 = brak tego zdania.

Cecha 96, s. 438, warianty:

- 1 = „Tempore huius Innocencii ... vocabatur Iohannes”;
- 2 = brak całego ustępu.

Cecha 97, s. 439, warianty:

- 1 = „de diversis mundi partibus electis restauravit”;
- 2 = „de diversis mundi partibus sibi placitis electis restauravit”;
- 3 = brak.

Cecha 98, s. 440, warianty:

- 1 = „eximius doctrina perlucida”;
- 2 = „eximius doctrina sana et perlucida”;
- 3 = „eximius doctrina plenus perlucida”;
- 4 = brak.

Cecha 99, s. 440, warianty:

- Aleksander IV „Hic moritur ... tumulatur”
- 1 = na początku biogramu;
 - 2 = na końcu biogramu;
 - 3 = brak.

Cecha 100, s. 441, warianty:

- 1 = Cod. 2-6;
- 2 = Cod. 7-11;

Cecha 101, s. 441, warianty:

- 1 = „Huius ... decollantur”;
- 2 = „Hic ... evanuit”;
- 3 = 1 + 2;
- 4 = brak.

KSIEGA III:

Cecha 102, s. 445, warianty:

- 1 = „sed optimis comparandus”;
- 2 = „sed optimis compendiis”;
- 3 = brak;
- 4 = „se optimus illorum comparacione aliorum”.

Cecha 103, s. 446, warianty:

- 1 = „ossa vero ipsius collecta in urnam auream”;
- 2 = „ossa vero ipsius collata in urnam auream”;
- 3 = „ossa vero ipsius collocata in urnam auream”;
- 4 = brak

Cecha 104, s. 447, warianty:

- 1 = „maxime ... inflammatur”;
- 2 = brak zdania.

Cecha 105, s. 447, warianty:

- 1 = „Quem Marchum Antonium quis Laudare possit”;
- 2 = „Quem Marchum Antonium quis digne laudare possit”;
- 3 = „Quis enim Marcum Antonium digne laudare possit”;
- 4 = „Quem Marcum Antonium quis plene laudare possit”;
- 5 = brak.

Cecha 106 s. 448, warianty:

- 1 = „qui ex ore ipsius”;
- 2 = „que ex ore ipsius”.

Cecha 107, s. 449, warianty:

- 1 = „Nam sanctus Syxtus ... martyrio coronatus est”;
- 2 = brak tego ustępu.

Cecha 108, s. 449, warianty:

- 1 = „Decius in imperatorem creatus est”;
- 2 = „Decius in cesarem creatus est”.

Cecha 109, s. 450, warianty:

- 1 = „qui tandem Eboracii”;
- 2 = „tandem in Britania”;
- 3 = brak.

Cecha 110, s. 450, warianty:

- 1 = „Galerius imperavit annis 2 cum Constantino et Licino”;
- 2 = „Valerius imperavit ...”.

Cecha 111, s. 450, warianty:

- 1 = „quod sibi in visione ostensum est”;
- 2 = „quod sibi ostensum est”;
- 3 = brak zdania.

Cecha 112, s. 451, warianty:

- 1 = „Nam et orientalis ... reliquit”;
- 2 = „Et super psalmum ... 21 die maii”.

Cecha 113, s. 452, warianty:

- 1 = „adversus nos dimicaturus de fide”;
- 2 = „adversus christianos dimicaturus de fide”;
- 3 = brak.

Cecha 114, s. 453, warianty:

- 1 = „30 milia Alemannorum”;
- 2 = „30 milia Gallicorum”;
- 3 = „30 milia Gallorum”.

Cecha 115, s. 456, warianty:

- 1 = „nocturno tempore dimissis portis Urbis apertis”;
- 2 = „nocturno tempore diversis portis Urbis apertis”;
- 3 = brak.

Cecha 116, s. 456, warianty:

- 1 = „Quod audiens imperator Adamantium quendam mittens in Palestinam gravem de hoc sumpsit ulcionem”;
- 2 = „Quod audiens imperator quedam mittens gravem de hoc sumpsit ulcionem”;
- 3 = brak.

Cecha 117, s. 457, warianty:

- 1 = „Priscus autem Phoce homicidia”;
- 2 = „Priscus autem Phoce homicida”;
- 3 = brak;
- 4 = „Priscus autem Phoce homicidium”.

Cecha 118, s. 458, warianty:

- 1 = „Cuius pars magna post anno Domini 1247”;
- 2 = „Cuius pars magna post anno Domini 1248”;
- 3 = „Cuius pars magna anno Domini 1267”;
- 4 = brak.

Cecha 119, s. 458, warianty:

- 1 = „Cronica a tempore Hieronimi”;
- 2 = „Cronicam etiam a tempore Hieronimi”.

Cecha 120, s. 459, warianty:

- 1 = „Anastasius imperavit annis 3”;
- 2 = „Anastasius secundus imperavit annis 3”
- 3 = „Anastasius tercius imperavit annis 3”;
- 4 = „Anastasius annis tribus”.

Cecha 121, s. 459, warianty:

- 1 = „Philippus imperavit anno 1 et mensibus 6”;
- 2 = „Philippus secundus imperavit anno 1 et mensibus 6”.
- 3 = brak.

Cecha 122, s. 460, warianty:

- 1 = „Mortuo primo Pipino principe Francorum, qui fuit sub rege Francorum, factus est princeps”;
- 2 = „Mortuo primo Pipino principe Francorum, factus est princeps”;
- 3 = „Mortuo primo Pipino rege francorum factus est princeps”.

Cecha 123, s. 461, warianty:

- 1 = „cibo potuque temperatus fuit”;
- 2 = „cibo potuque temperatissimus fuit”.

Cecha 124, s. 462, warianty:

- 1 = „114 duces Boemorum cum subsequacibus (sequacibus – IVF175, R445, IIF64) baptizari fecit”;
- 2 = „13 (4 – 1583, 130, 17 – 104) duces bohemorum cum seqacibus suis baptizari fecit”;
- 3 = brak.

Cecha 125, s. 463, warianty:

- 1 = „21 (20 – 1575, 104) annis sine patre regnavit”;
- 2 = „21 anno sine patre regnavit”;
- 3 = „21 annis solus regnavit”;
- 4 = brak.

Cecha 126, s. 466, warianty:

- 1 = „Huius tempore luna reversa est in sanguinem”;
- 2 = „Huius tempore luna conversa est in sanguinem”;
- 3 = „Huius tempore luna versa est in sanguine (colorem sanguinis)”.

Cecha 127, s. 467, warianty:

- 1 = „civitatem Tyburtinam diebus tribus mense Iunii”;
- 2 = brak;
- 3 = „civitatem Tyburtinam die III mensis Junii”.

Cecha 128, s. 469, warianty:

- 1 = „anno Domini 1139 Iohannes de Temporibus”;
- 2 = „anno Domini 1131 Iohannes Temporibus”;
- 3 = brak.

Cecha 129, s. 471, warianty:

- 1 = „ibi gravi infirmitate correptus”;
- 2 = „ibi gravi infirmitate correctus”;
- 3 = brak.

Cecha 130, s. 471, warianty:

- 1 = „Balduinum comitem Flandrie in imperatorem constituerunt”;
- 2 = „Balduinum comitem Flandrie in imperatorem constituit”;
- 3 = brak zdania;
- 4 = „Et Balduinum flandri imperatorem constituit”;
- 5 = „balduinum comitem narradensem imperatorem constituit”;
- 6 = II F 64.

Cecha 131, s. 471, warianty:

- 1 = „ab altigravo Philippus est interfectus”;
- 2 = „ab langravio Philippus est interfectus”;
- 3 = brak;
- 4 = „interfectus est philippus a palatio”.

Cecha 132, s. 472, warianty:

- 1 = „Romanum imperium sive post deposicionem Friderici II ab imperio sive post mortem eius cepit vacare”;
- 2 = „Romanum imperium sive post mortem sive post deposicionem Friderici II ab imperio cepit vacare”;
- 3 = brak.

Cecha 133, s. 472, warianty:

- 1 = „5 milia hominum sufocati fuerunt”;
- 2 = „5 milia hominum suffocantur”;
- 3 = brak.

Cecha 134, s. 472, warianty:

- 1 = „Quod scisma multis annis et usque hodie perduravit”;
- 2 = „Quod se (scisma) multis annis perseveravit”;
- 3 = brak;
- 4 = „quod scisma duravit usque ad mortem amborum”;
- 5 = „quod scisma diu duravit”.

Cecha 135, s. 472, warianty:

- 1 = „anno Domini 1239 gens Tartarorum”;
- 2 = „anno Domini 1230 gens Tartarorum”;

Cecha 136, s. 474, warianty:

- 1 = „cum plurimis comitibus”;
- 2 = „cum pluribus comitibus”;
- 3 = brak.
- 4 = „cum pluribus militibus”.

Cecha 137, s. 474, warianty:

- 1 = „de Affrica recesserat”;
- 2 = „de Affrica processerat”;
- 3 = brak.

Cecha 138, s. 474, warianty:

- 1 = „domno Thusculano per litteras intimavit”;
- 2 = „domno Thusculano cardinali per litteras intimavit”.
- 3 = brak.

Cecha 139, s. 474, warianty:

- 1 = „cum multis nobilibus decollatur”;
- 2 = „cum multis nobilibus decapitatur”;
- 3 = brak.

MACIERZ RĘKOPISÓW I WARIANTÓW

nr rpsu:	2	3	6	9	12	13	17	18	19	20	22	23
nr cechy	warianty księga I											
1	2	3	2	2	2	0	2	2	1	2	2	2
2	2	2	1	1	2	0	1	1	1	1	1	1
3	2	2	2	2	2	0	2	2	1	2	2	2
4	1	2	1	2	2	0	1	2	3	1	1	1
5	1	1	1	2	2	0	2	0	0	3	1	2
6	3	1	4	2	2	0	2	5	0	1	1	1
7	1	2	1	2	2	0	2	3	0	1	2	1
8	1	1	1	2	1	0	0	2	0	1	1	1
9	1	1	1	2	1	0	1	1	0	1	1	1
10	1	2	2	2	2	0	2	2	0	2	2	1
11	2	2	3	1	1	0	1	4	0	2	5	1
12	1	2	1	1	1	0	1	3	0	1	1	1
13	2	1	2	1	1	0	1	1	0	1	1	2
14	1	2	3	4	1	0	1	4	0	2	1	1
15	1	2	1	2	1	0	1	2	0	2	2	1
16	1	1	2	2	1	0	2	2	0	1	1	2
17	2	1	2	1	1	0	1	1	0	1	1	2
18	1	1	3	2	2	0	2	4	0	1	3	1
19	4	5	3	2	2	0	2	6	0	1	5	1
20	1	2	1	1	1	0	1	1	0	2	2	1
21	1	1	1	2	2	0	1	2	0	1	1	1
22	1	1	1	1	2	0	2	1	0	1	1	2
23	3	1	4	2	2	0	2	5	0	4	5	1
24	1	1	1	1	1	0	1	2	0	3	4	1
25	1	3	3	3	3	0	1	3	0	2	1	1
26	1	1	1	2	1	0	1	1	0	1	1	1
27	1	3	1	2	2	0	2	4	0	1	5	6
28	2	1	2	1	1	0	1	2	0	2	1	2
29	2	3	3	1	1	0	2	1	0	3	2	2

nr rpsu: 2 3 6 9 12 13 17 18 19 20 22 23

nr cechy	warianty											
30	2	4	5	6	1	0	0	3	6	0	1	2
31	1	2	1	3	1	0	0	3	1	0	1	3
32	1	2	3	3	1	0	0	1	4	0	1	5
33	1	1	1	2	1	0	0	1	1	0	1	3
34	2	1	2	1	1	0	0	1	2	0	1	1
35	2	1	2	1	1	0	0	1	1	0	1	1
36	1	1	1	2	2	0	0	1	1	0	1	2
37	2	3	2	1	1	0	0	2	1	0	1	1
księga II												
38	1	1	0	2	2	0	0	3	3	1	3	3
39	1	2	1	2	2	0	0	2	2	1	1	1
40	1	1	1	2	2	0	0	1	3	2	1	1
41	1	3	3	3	3	0	0	3	3	1	3	3
42	1	1	1	1	1	0	0	3	1	1	1	2
43	1	1	2	1	1	0	0	1	1	1	1	1
44	2	1	2	2	2	0	0	2	1	2	2	2
45	3	1	1	2	2	0	0	2	4	1	2	2
46	1	1	3	1	1	0	0	1	1	2	1	1
47	1	2	4	1	3	0	0	1	1	2	1	1
48	1	1	2	1	1	0	0	1	1	1	1	2
49	4	1	1	3	1	0	0	1	1	2	1	1
50	3	1	3	2	3	0	0	3	2	3	3	3
51	1	1	1	3	1	0	0	1	2	1	1	1
52	1	2	1	1	1	0	0	1	1	1	1	1
53	1	1	1	0	1	0	0	1	1	1	2	1
54	1	1	1	2	2	0	0	2	3	1	2	2
55	3	2	3	2	2	0	0	2	2	1	2	3
56	2	1	2	0	1	0	0	1	1	3	1	1
57	2	1	2	0	1	0	0	1	1	2	1	1
58	1	2	1	0	2	0	0	2	2	1	1	2
59	2	1	2	0	1	0	0	1	1	3	1	1
60	2	1	2	0	1	0	0	1	1	2	3	1
61	1	3	1	0	1	0	0	1	2	1	2	2

nr rpsu: 2 3 6 9 12 13 17 18 19 20 22 23

nr cechy	warianty												nr cechy
62	2	1	1	0	1	0	0	1	1	2	1	1	2
63	2	2	1	0	1	0	0	1	3	4	1	1	2
64	1	2	1	0	2	0	0	2	3	1	2	2	1
65	1	2	1	0	1	0	0	1	3	1	1	4	1
66	1	2	1	0	1	0	0	1	3	1	1	4	1
67	1	2	3	0	1	0	0	1	3	3	1	2	1
68	2	2	1	0	2	0	0	2	3	3	2	2	1
69	1	1	1	0	0	0	0	2	3	1	2	2	1
70	2	2	2	0	0	0	0	1	3	2	1	1	2
71	1	1	1	0	0	0	0	2	3	1	2	2	1
72	1	1	1	0	0	0	0	2	2	1	2	2	1
73	2	1	2	0	0	0	0	1	3	2	1	1	2
74	1	3	1	0	0	0	0	3	4	2	3	3	1
75	3	2	2	0	0	0	0	1	2	4	1	2	1
76	1	1	1	0	0	0	0	1	3	1	1	1	1
77	1	1	1	0	0	0	0	3	2	4	2	2	1
78	1	1	1	0	0	0	0	1	2	1	1	2	1
79	1	2	1	0	0	0	0	2	3	3	2	2	1
80	1	1	1	0	0	0	0	2	3	3	2	2	1
81	1	1	1	0	0	0	0	2	2	1	2	2	1
82	2	2	2	0	3	0	0	1	2	2	4	2	2
83	1	1	1	0	2	0	0	2	3	4	3	2	1
84	1	2	2	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1
85	1	1	1	0	1	0	0	1	3	4	1	2	1
86	3	1	3	0	2	0	0	1	2	4	1	1	3
87	1	2	2	0	2	0	0	2	3	4	2	2	1
88	1	1	1	0	1	0	0	1	3	2	1	1	1
89	1	3	1	0	2	0	0	2	4	1	1	2	1
90	2	1	2	0	1	0	0	1	3	4	1	1	2
91	1	2	1	0	2	0	0	2	3	1	2	2	1
92	2	2	2	0	1	0	0	1	2	2	1	1	1
93	1	2	1	0	1	0	0	1	3	2	1	4	1
94	1	3	1	0	2	0	0	2	4	1	2	2	1
95	2	1	2	0	1	0	0	1	2	2	1	1	2

nr rpsu: 2 3 6 9 12 13 17 18 19 20 22 23

nr cechy	warianty											
96	1	1	1	0	1	0	1	1	2	1	1	1
97	1	1	1	0	2	1	2	3	1	2	2	1
98	3	1	1	0	2	2	2	2	4	2	2	1
99	1	1	1	0	2	1	2	3	1	2	2	1
100	2	2	2	0	2	2	1	2	1	2	2	2
101	2	2	2	0	2	3	2	4	2	2	2	2
księga III												
102	1	1	3	2	2	0	3	2	4	1	1	0
103	2	3	3	2	2	0	2	4	1	2	1	0
104	1	1	1	1	2	0	2	2	1	2	2	0
105	1	3	4	2	2	0	2	5	1	0	2	0
106	1	1	1	1	1	0	2	1	1	2	2	0
107	2	1	2	0	1	0	1	1	2	1	1	0
108	1	2	1	2	2	0	2	2	2	2	2	0
109	1	2	1	0	1	0	1	2	1	1	3	0
110	1	1	2	0	2	0	1	1	1	1	1	0
111	1	1	1	0	3	0	3	2	1	2	2	0
112	1	2	1	0	2	0	2	1	1	2	2	0
113	1	2	2	0	1	0	1	3	1	1	1	0
114	1	1	1	0	2	0	2	3	1	2	2	0
115	1	1	1	0	2	0	2	3	1	2	2	0
116	1	1	1	0	2	0	2	3	1	2	2	0
117	1	1	2	0	2	0	2	3	2	4	2	0
118	3	2	1	0	0	0	1	4	2	1	2	0
119	2	2	2	0	0	0	1	2	2	2	2	0
120	3	1	1	0	0	0	2	1	1	2	4	0
121	2	1	1	0	0	0	2	3	1	2	2	0
122	1	1	1	0	0	0	2	2	3	2	2	0
123	1	2	1	0	0	0	2	1	1	2	2	0
124	2	2	2	0	2	0	1	3	1	1	1	0
125	1	3	1	0	1	0	2	4	1	1	1	0
126	3	3	3	0	1	0	1	3	2	1	1	0
127	1	1	1	0	1	0	1	2	3	3	3	0

nr rpsu: 2 3 6 9 12 13 17 18 19 20 22 23

nr cechy	warianty												nr cechy
128	1	1	2	1	0	1	1	0	0	1	1	0	3
129	1	1	1	1	0	1	1	2	1	0	3	3	1
130	1	2	1	5	0	1	1	3	4	0	3	6	4
131	1	1	2	4	0	1	1	1	2	0	3	1	2
132	1	1	1	1	0	1	2	3	1	0	2	1	2
133	1	1	2	1	0	2	2	2	2	0	3	1	2
134	1	0	4	0	0	2	3	2	2	5	2	3	0
135	1	1	1	0	1	1	2	1	1	1	1	1	0
136	1	1	0	2	0	1	0	3	1	1	4	2	1
137	1	2	0	2	0	2	0	3	2	1	3	1	2
138	1	1	0	1	0	1	0	3	1	1	2	2	1
139	1	0	0	1	0	2	0	3	2	1	2	1	2
075	1	1	3	2	0	1	0	0	1	1	0	1	1
076	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
077	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
078	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
079	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
080	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
081	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
082	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
083	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
084	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
085	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
086	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
087	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
088	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
089	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
090	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
091	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
092	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
093	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
094	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
095	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
096	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
097	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
098	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
099	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
100	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
101	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
102	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
103	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
104	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
105	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
106	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
107	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
108	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
109	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
110	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
111	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
112	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
113	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
114	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
115	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
116	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
117	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
118	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
119	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
120	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
121	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
122	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
123	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
124	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
125	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
126	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
127	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
128	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
129	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
130	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
131	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
132	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
133	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
134	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
135	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
136	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
137	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
138	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1
139	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	1	1	1

BIBLIOGRAFIA

Rękopisy

Berlin,

Ms. Germ. Q 765;

Kraków, Biblioteka Czartoryskich

1185 III; 1309 III; 1575 I; 1583 III; 2033 II; 2317 III; rps 2916 III;

Kraków, Biblioteka Jagiellońska

104; 304; Akc. 179/51;

Kraków, Archiwum Kapitulne

219;

Gdańsk, Biblioteka PAN

Ms. Mar. F. 249; Ms. Mar. F. 253;

Kórnik, Biblioteka PAN

130; 131;

Praha, Archiv Pražského hradu

fond Kapitulní archiv G IV/1; G IV/2

Warszawa, Biblioteka Narodowa

3004 II; 8052 III; BOZ Cim 9;

Wenecja, Biblioteca Nazionale Marciana

X.188 (3628);

Wrocław, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich

9501/I;

Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka

II.F.218; II.F.64; IV.F.175; IV.F.191; IV Q 92; R 445;

Katalogi zbiorów rękopiśmiennych

- Aland K., *Die Handschriftenbestände der Polnischen Bibliotheken, Insbesondere an Griechischen und Lateinischen Handschriften*, Berlin 1956.
- Boehm Constantin Edelen von, *Die Handschriften des Kaiserlichen und Koeniglichen Haus-, Hof- und Staats-Archivs*, Wien 1873.
- Catalogus codicum manuscriptorum medii aevii Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica asservantur*, Vol. 1: Nry 1-331, opr. Z. Włodek, J. Zathey, M. Zwiercan, Wrocław 1980, Vol. 2: Nry 332-444, opr. M. Kowalczyk, M. Markowski, J. Zathey, Wrocław 1982, Vol. 3: Nry 445-563, opr. M. Kowalczyk, A. Kozłowska, M. Markowski, Z. Włodek, J. Zathey, M. Zwiercan, Wrocław 1984, Vol. 4: 564-667, opr. M. Kowalczyk, A. Kozłowska, M. Markowski, Z. Włodek, J. Zathey, M. Zwiercan, Wrocław 1988.
- Chmiel Adam, *Rękopisy biblioteki w Dzikowie hr. Tarnowskich*, Kraków 1908.
- Gołębiowski Łukasz, *Reiestr Biblioteki Poryckiej*, BCz, rps 2916.
- Göber W. [i in.], *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Bd. I, Leipzig 1938-1939 [cd.: maszynopis w BUWr]
- Inwentarz rękopisów Biblioteki Czartoryskich, nry 1679-5999* [maszynopis]
- Janozki J. D. A., *Specimen catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Zaluscianae a...*, [Dresden] 1752.
- Jazdzewski Konstanty Kl., *Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis. Catalogus manu scriptorum codicum medii aevii Latinorum signa 180-260 comprehendens*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982.
- Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. I-V, Danzig 1892-1921.
- Katalog rękopisów Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. Sygnatury 2001-2300*, opr. Janusz Nowak i in. (w druku).
- Korzeniowski J., Kutrzeba Stanisław, *Catalogus codicum manuscriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, t. 1-2, Kraków 1887-1913.
- Korzeniowski J., *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 9:1910.
- Kozerska Helena, Stummer Wanda, *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, t. I, Nry 1-262, Warszawa 1963.
- Kristeller Paul Oskar, *Latin Manuscript Books Before 1600. A list of Printed Catalogues and Unpublished Inventories of Extant Collections*, wyd. III, New York 1965.

- Lambecius Petrus, *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Cesarea Vindobonensi ... Liber Secundus*, Vindobonae 1669.
- Patera A., Podlaha A., *Soupis rukopisů knihovny Metropolitní Pražské*, t. 1-2, Praha 1910-1922.
- Polkowski Ignacy, *Katalog rękopisów kapitulnych katedry krakowskiej*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 3:1884.
- Rył Jadwiga, *Katalog rękopisów Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie*, cz. I ABMK 45:1982, s. 5-201.
- Semkowicz Władysław, *Przewodnik po zbiorze rękopisów wilanowskich*, uzupełnił i do druku przygotował P. Bańkowski, Warszawa 1961.
- Truhlář J., *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in C. R. Bibliotheca Publica atque Universitatis Pragensis asservantur*, Pars 1-2, Pragae 1905-1906.
- Vermeeren P. J. H., Dekker A. F., *Inventaris van de Handschriften van het Museum Meermanno-Westereenianum*, 's-Gravenhage 1960.
- Vetulani Adam, *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 7:1963, s. 313-440.
- Wisłocki Władysław, *Katalog Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. 1-2, Kraków 1877-1881.
- Zathey Jerzy, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963.
- Zbiory rękopiśmienne w bibliotekach i muzeach polskich*, opracowała Danuta Kamolowa przy współudziale Krystyny Muszyńskiej, Warszawa 1988.
- Ziegler Konrat, *Catalogus codicum Latinorum classicorum qui in Bibliotheca Vratica Vratislaviensi adservantur*, Vratislaviae 1915.

Opracowania i źródła drukowane

- Adamek Josef, *Vom römischen Endreich der mittelalterlichen Bibelerklärung*, München 1938.
- Andel Gerrit Kant van, *The Christian Concept of History in the Chronicle of Sulpicius Severus*, Amsterdam 1976.
- Annales Silesiaci compilati*, ed. Mieczysław Błazowski, MPH, t. III, Lwów 1878, s. 657-79.
- Aventius Joannes [Johann Turmair], *Annales Boiorum libri VII*, Lipsiae 1710.

- Badecki Karol, *Znaki wodne w księgach Archiwum miasta Lwowa 1382-1600*, Lwów 1928.
- Baethagen Friedrich, *Franziskanische Studien*, „Historische Zeitschrift” 131:1925, s. 421-471.
- Balzer Oswald, *Studium o Kadłubku*, [w:] idem, *Pisma pośmiertne*, t. I-II, Lwów 1935.
- Banaszkiewicz Jacek, *Kronika Dzierzwy, XIV-wieczne kompendium historii ojczystej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.
- Beer Ellen J., *Beiträge zur oberrheinischen Buchmalerei*, Basel und Stuttgart 1959.
- Bellarminus Robertus, *De scriptoribus ecclesiasticis liber unus*, Lugduni 1613.
- Bernal Palacios Arturo, *Las Obras Canonicas de Martin de Troppau*, AFP 61:1991, s. 89-126.
- Bernardus Guidonis, *Catalogus pontificum Romanorum seu Flores chronicorum*, wyd. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, t. III, Mediolani 1723.
- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 2, Warszawa 1963.
- Bielowski August, *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*, Lwów 1850.
- Bischoff Bernhard, *Latin Paleography. Antiquity and the Middle Ages*, transl. by Daibhi O Croinin, David Ganz, Cambridge 1989.
- Bloomfield M. W., *A Preliminary List of Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices, mainly of the Thirteenth, Fourteenth and Fifteenth Centuries*, „Traditio” 11:1955, 259-379.
- Boehm Laetitia, *Der wissenschaftstheoretische Ort der Historia im frühen Mittelalter. Die Geschichte auf dem Wege zur „Geschichtswissenschaft”* [w:] *Speculum Historiale, Johannes Spoerl dargebracht*, 1965, s. 663-693.
- Bravo Benedetto, *Krytyka tekstu*, [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, t. I, Warszawa 1979, s. 127-153.
- Brett Edward Tracy, *Humbert of Romans. His Life and View of Thirteenth-Century Society*, Toronto 1984.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Abendländisches Mittelalter* [w:] *Mensch und Weltgeschichte. Zur Geschichte der Universalgeschichtsschreibung*, hrsg. A. von Randa, Salzburg 1969, s. 43-58.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Anniversaristische und chronikalische Geschichtsschreibung in den „Flores Temporum” (um 1292)*, [w:] *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im Späten Mittelalter*, Sigmaringen 1987, s. 195-214.

- Brincken Anna-Dorothee von den, *Geographisches Weltbild und Berichtshorizont in der Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau* OP, [w:] *Ex ipsis rerum documentis. Beiträge zur Mediävistik*, hrsg. Klaus Herbers, Hans Henning Kortuem, Carlo Servatius, Sigmaringen 1991, s. 91-101.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Geschichtsbetrachtung bei Vincenz von Beauvais. Die Apologia Actoris zum Speculum Maius*, DAEM, 34:1978, s. 410-499.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *In una pagina ponendo pontifices in alia pagina imperatores. Das Kopieren der Tabellarischen Pabst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau* OP (†1278), „Revue d'Histoire des Textes”, 18:1988, s. 109-135
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Martin von Troppau (Martinus Polonus)*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, wyd. II, Berlin-New York 1985, t. 6, 158-166.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Martin von Troppau*, [w:] *Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im Späten Mittelalter*, Sigmaringen 1987, s. 155-193.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Dusseldorf 1957.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Studien zur Überlieferung der Chronik Martins von Troppau*, DAEM Teil 1, 41:1985, s. 460-531, Teil 2, 45:1989, s. 551-591.
- Brincken Anna-Dorothee von den, *Zu Herkunft und Gestalt der Martins-Chroniken*, DAEM 37:1981, s. 694-735.
- Briquet C. M., *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. I-IV, Genève 1907.
- Bullarium Poloniae*, opr. Irena Sułkowska-Kuraś i Stanisław Kuraś, t. I-III, Roma 1983-1988.
- Burrow John Anthony, *The Ages of Man: A Study in Medieval Writing and Thought*, Oxford-New York 1986.
- Butterfield Herbert, *The Establishment of a Christian Interpretation of World History*, [w:] *Writings on Christianity and History*, New York 1979, s. 111-132.
- Butterfield Herbert, *The Origins of History*, ed. Adam Watson, New York 1981.
- Bzowski A., *Propago Divi Hyacinthi Thaumaturgi Poloniae seu de rebus preclare gestis in provincia Poloniae* OP, Venetiis 1696.

- Champion Pierre, *Cronique Martiniane. Edition critique d'une interpolation originale pour le règne de Charles VII restituée à Jean Le Clerc*, Paris 1907
- Chenu M.-D., *Wstęp do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, Warszawa 1974.
- Chesnut Glenn F., *The First Christian Histories Eusebius, Socrates, Sosomen, Theodoret and Evagrius*, Paris 1977.
- Chibnall Marjorie, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, t. 1-6, Oxford 1972-1983.
- Chibnall Marjorie, *The World of Orderic Vitalis*, Oxford 1984.
- Chodynicki Ignacy, *Dykcyonarz uczonych Polaków*, t. II, Lwów 1833, s. 325-330.
- Chronica regia Coloniensis* [w:] *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae 1880.
- Classen Peter, *Res Gestae, Universal History, Apocalypse: Visions of Past and Future*, [w:] *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, ed. Robert L. Benson, Giles Constable, Carol D. Lanham, Oxford 1985, s. 387-417.
- Collingwood R. G., *The Idea of History*, Oxford 1946.
- Computers in Humanistic Research. Readings and Perspectives*, ed. Edmund A. Bowles, Englewood Cliffs, New Jersey 1967.
- Copinger W. A., *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*, Pars I-II, London 1895-1902.
- Curtius Ernst Robert, *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton, New Jersey 1990.
- Dąbrowski Jan, *Dawne dziejopisarstwo polskie*, Wrocław 1964.
- Dąbrowski Józef, Siniarska-Czaplicka Jadwiga, *Rękodzieło papiernicze*, Warszawa 1991.
- David Pierre, *Les sources de l'histoire de Pologne à l'époque des Piasts (963-1386)*, Paris 1934.
- Dawson Charles, *Religia i powstanie kultury zachodniej*, Warszawa 1958.
- Dawson Charles, *Szkice o kulturze średniowiecznej*, Warszawa 1966.
- Dobner Job Felix Gelazy, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum*, pars I, Prague 1763, pars II, Prague 1765.
- Dearing Vinton B., *Principles and Practice of Textual Analysis*, Berkeley-Los Angeles-London 1974.
- Długosz Józef, Jan Feliks Tarnowski, hasło [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, s. 897.
- Długosz Józef, Jan Zdzisław Tarnowski, hasło [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, s. 897-898.

- Doellinger J. J., *Die Papstfabeln des Mittelalters*, München 1863.
- Domański Juliusz, *Początki humanizmu*, Wrocław 1982.
- Düsterwald Franz, *Die Weltreiche und das Gottesreich nach Weissagungen des Propheten Daniel*, Freiburg 1890.
- Dymmel Piotr, „*Stemma codicum*” – tradycja i nowoczesność, [w:] *Discerne vera ac falsa. Prace ofiarowane Józefowi Szymańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*”, vol. XLV, sectio F, Lublin 1990, s. 57-65.
- Dymmel Piotr, *Tradycja rękopiśmienna Roczników Jana Długosza. Studium analityczne ksiąg X-XII*, Warszawa 1992.
- F. S. M. [Sobieszczański Franciszek Maksymilian], Marcin Polak, [w:] *Encyklopedia Powszechna Orgelbranda*, t. 17 (1864).
- Fijałek Jan, *Geneza bajki o papieżu Joannie*, KH 9:1895, s. 472-477.
- Fijałek Jan, *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, t. 1-2, Kraków 1900.
- Franciscus Pipinus, *Chronicon*, wyd. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, t. IX, Mediolani 1726, 581-752.
- Gabriel Astrik L., *The Educational Ideas of Vincent of Beauvais*, Notre Dame (Ind.) 1956.
- Gawłowska Wanda, *Frutolfa z Michelsbergu „Chronicon Universale”, wątki dziejoparskie i literackie*, Łódź 1989.
- Geschichtsschreibung und Geschichtsbewusstsein im Späten Mittelalter*, Sigmaringen 1987.
- Gesnerus Conradus, *Bibliotheca universalis sive catalogus omnium scriptorum locupletissimus...*, Tiguri 1545.
- Gesta Romanorum*, hrsg. von Hermann Oesterley, Berlin 1872.
- Gieysztor Aleksander, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973.
- Green William M., *Hugo of St. Victor: De tribus maximis circumstantiis gestorum*, „*Speculum*” 18:1943, s. 484-493.
- Grodziska-Ożóg Karolina, *Marcin Polak i jego twórczość*, „*Nasza Przyszłość*” 58:1982, s. 164-201.
- Grodziska-Ożóg Karolina, *Martin le Polonais et sa »Chronique sur les papes et les empereurs«* [w:] *Studia Italo-Polonica*, „*Zeszyty Naukowe UJ*” DCXXXVIII, *Prace Historyczne*, z. 71, s. 7-14.
- Guenée Bernard, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiévale*, Paris 1980.

- Guenée Bernard, *Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age*, „Annales”, 28:1973, s. 997-1016.
- Guenée Bernard, *Politique et histoire au moyen-âge. Recueil d'articles sur l'histoire politique et l'historiographie médiévale*, Paris 1981.
- Günther Otto, *Mittelalterliches aus den Handschriften der Marienkirche in Danzig*, [w:] *Aufsätze Fritz Milkau gewidmet*, Leipzig 1921, s. 123-141.
- Gustaw Romuald, *Rozwój pojęcia historii Kościoła od I do XVIII wieku*, Poznań 1965.
- Hain Ludwig, *Repertorium bibliographicum*, t. I-II, Stuttgart-Paris 1826-1838.
- Hajnal St., *Universities and the development of writing in the XII-XIII centuries*, „Scriptorium” 6:1952, s. 177-195.
- Hanke M., *De Silesiis indigeniis eruditis*, Vratislaviae 1707.
- Haskins Charles Homer, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cambridge (Mass.) 1928.
- Heck Roman, *Główne linie rozwoju dziejopisarstwa śląskiego*, St. Żr. 21:1977, s. 61-75.
- Heel P. Dalm. van, *De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapitel*, [w:] *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, Utrecht 1939, s. 219-221.
- Historia Gdańska. Tom I do roku 1454*, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1978.
- Historia Nauki Polskiej*, pod red. B. Suchodolskiego, t. I: Czartoryski Paweł, Średniowiecze, Rybicki Paweł, Odrodzenie, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Holder-Egger O., *Ueber eine Römische Pabst-Kaiser-Chronik*, NA 28:1903, s. 193-226.
- Hornowska Maria, Zdzitowiecka-Jasieńska Halina, *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947.
- Horodyski Bogdan, *Zarys dziejów Biblioteki Orydnacji Zamojskiej*, [w:] *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*, Warszawa 1951, s. 259-341.
- Inkunabuły w bibliotekach polskich*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1970.
- Jahn Karl, *Die Frankengeschichte des Rasid ad-Din*, Wien 1977.
- Janocki J. D. A., *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum mecenatumque memoriae miscellae*, Vol. 1-3, Varsaviae 1779-1819.
- Jążdżewski Konstanty Kl., *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1992.

- Jones Charles William, *Saints' Lives and Chronicles in Early England*, bm. 1968.
- Junker Hubert, *Untersuchungen über literarische und exegetische Probleme des Buches Daniel*, Bonn 1932.
- Kaeppli Thomas, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevii*, t. III, Roma 1980.
- Karbowski Antoni, *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. I, Petersburg 1898, t.II Petersburg 1903, t.III, Lwów-Warszawa-Kraków 1923.
- Karbowski Antoni, *Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich*, Kraków 1899.
- Karbowski Antoni, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, Toruń 1900.
- Kłoczowski Jerzy, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII i XIV wieku*, Lublin 1956.
- Kłoczowski Jerzy, Marcin Polak, art. [w:] PSB
Knihopis ceskoslovenských tisku, t. I, Praha 1925.
- Korolec Jerzy Bartłomiej, *Ideał władcy w „Kronice” Mistrza Wincentego. Rola cnót moralnych w legitymizacji władzy*, [w:] *Pogranicza i konteksty. Literatura polskiego średniowiecza*, s. 71-87.
- Korolec Jerzy Bartłomiej, *Struktura organizacyjna szkół dominikańskich, „Materiały i Studia Zakładu Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej PAN”*, 9:1968, s. 3-24.
- Korolec Jerzy Bartłomiej, *Wstęp do badań nad życiem umysłowym dominikanów wrocławskich w średniowieczu*, „Materiały do historii filozofii średniowiecznej w Polsce” 8(19):1974.
- Korta Waław, *Średniowieczna annalistyka śląska*, Wrocław 1966.
- Korytkowski Jan, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. I, Poznań 1888.
- Koudelka Vladimír, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, AFP, 25:1955, s. 75-99.
- Kozerska Helena, *Straty w zbiorze rękopisów w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960.
- Kraszewski Józef Ignacy, *Okruszyńy*, t. I, Warszawa 1856.
- Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, opr. Waław Alexander Maciejowski, wstęp pióra Augusta Bielowskiego, MPH t. II, s. 454-598.
- Kronika Lechitów i Polaków napisana przez Godzisława Baszko, kustosa poznańskiego w drugiej połowie wieku XIII*, przełożył z łaciny Hipolit Kownacki, Warszawa 1822.

- Krüger Karl Heinrich, *Die Universalchroniken*, [w:] *Typologie des sources du moyen age occidental*, z. 16, Turnhout 1976.
- Krzyżanowski Julian, *Powieść o Joannie papieżycy*, „Reformacja w Polsce” 1934, s. 91-105, przedruk [w:] *W wieku Reja i Stańczyka. Szkice z dziejów Odrodzenia w Polsce*, Warszawa 1958, s. 310-327.
- Kultura Polski średniowiecznej, X-XIII w.*, pod red. Jerzego Dowiata, Warszawa 1985.
- Kürbisówna Brygida, *Dziejopisarstwo wielkopolskie XIII i XIV wieku*, Warszawa 1959.
- Kürbisówna Brygida, *Kształtowanie się pojęć geograficznych o Słowiańszczyźnie w kronikach polskich przed Długoszem*, „Slavia Antiqua”, 4:1954.
- Kürbisówna Brygida, *O źródłoznawczej interpretacji kodeksu średniowiecznego*, [w:] *Materiały biblioteczne z konferencji organizowanych w latach 1963-1968 przez Biuro Wydawnictw i Bibliotek PAN*, Wrocław 1971, s. 233-244.
- Kürbisówna Brygida, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie metodyki wydawania źródeł historycznych*, St. Żr. 1:1957, s. 53-84.
- Kürbisówna Brygida, *Studia nad Kroniką wielkopolską*, Poznań 1952.
- Lambecius Petrus, *Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber Secundus*, Vindobonae 1669.
- Landulfus de Columna, *Breviarium historiarum*, Pictavis 1479.
- Le Goff Jacques, *Inteligencja w wiekach średnich*, Warszawa 1966.
- Le Goff Jacques, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1970.
- Lelewel Joachim, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. I-II, Wilno 1823-26.
- Lemaire Jacques, *Introduction a la codicologie*, Louvain-la-Neuve 1989.
- Luscombe David, *Peter Comestor* [w:] *The Bible in the Medieval World. Essays in Memory of Beryl Smalley*, ed. Kathrine Walsh, Diana Wood, „Studies in Church History” Subsidia 4, 1985, s. 109-129.
- Manitius Max, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, t. 1-3, München 1911-1931.
- Marczak Michał, *Biblioteka Tarnowskich w Dzikowie*, Kraków 1921.
- Martene Edmund, Durand Ursin, *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium amplissima collectio*, IV, Parisiis 1729.
- Martini Oppaviensis *Chronicon Pontificum et Imperatorum*, wyd. L. Weiland, MGH SS, XXII, 1872, s. 377-475.
- Medieval Learning and Literature. Essays presented to Richard William Hunt*, ed. J. J. G. Alexander and M. T. Gibson, Oxford 1976.

- Mensch und Weltgeschichte. Zur Geschichte der Universalgeschichtsschreibung*, hrsg. Alexander Randa, Salzburg-München 1969.
- Mommsen Theodor E., *Orosius and Augustine* [w:] *Medieval and Renaissance Studies*, ed. by Eugene F. Rice jr, s. 325-348.
- Mommsen Theodor E., *St. Augustine and the Christian Idea of Progress: The Background of The City of God*, [w:] *Medieval and Renaissance Studies*, ed. by Eugene F. Rice jr, s. 265-298.
- Morey James H., *Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible*, „Speculum” 68:1993, No. 1, s. 6-35.
- Mortensen Lars Boje, *The Texts and Contexts of Ancient Roman History in Twelfth-Century Western Scholarship*, [w:] *The Perception of the Past in Twelfth-Century Europe*, ed. Paul Macdalino, 1992, s. 99-116.
- Nowak Z., *Starania o założenie uniwersytetu w Chełmie w XIV i XV w.*, „Zapiski Historyczne” 31:1966, z. 4, s. 547-576.
- O'Brien O'Keeffe Katherine, Journet Alan R. P., *Numerical Taxonomy and the Analysis of Manuscript Relationships*, „Manuscripta” 27:1983, s. 131-145.
- Olszewicz Wacław, *Z dziejów bibliotek i miłośnictwa książki w Polsce w XVIII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 12:1968, s. 51-93.
- Ossoliński Józef Maksymilian, *Wiadomości o pisarzach polskich*, Kraków 1819, t. I, s. 297-355 oraz przekład niemiecki [w:] „Archiv...” 4:1822, s. 38-92.
- Pertz Georg Heinrich, *Italiänische Reise vom November 1821 bis August 1823*, „Archiv...” 5:1824, s. 183-195.
- Piccard G., *Die Wasserzeichenkartei*, Stuttgart 1961.
- Piekosiński Franciszek, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów, przechowywanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893.
- Piekosiński Franciszek, *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*, Kraków 1896.
- Potkowski Edward, *Książka rękopiśmienna w kulturze Polski średniowiecznej*, Warszawa 1984.
- Potkowski Edward, *Pismo i społeczeństwo w Polsce późnego średniowiecza*, „Przegląd Humanistyczny” 22:1978, nr 12, s. 35-52, 23:1979, nr 1, s. 41-55.
- Potthast August, *Bibliotheca historica medii aevi*, wyd. II, Berlin 1876.
- Ptolemeusz z Lukki, *Historia ecclesiastica*, wyd. L. A. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, t. XI, Mediolani 1727, 740-1242.
- Quétif Jacques, Echard Jacques, *Scriptores ordinis Praedicatorum recensiti notisque historicis et criticis illustrati...*, Paris 1718 [reprint: New York 1959].

- Reichling Dietrich, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium Bibliographicum. Additiones et emendationes*, Fasc. 1-6, Monachii 1905-1914.
- Rother C. H., *Aus Schreibstube und Bücherei des ehemaligen Zisterzienserklosters Heinrichau*, ZfGS 61:1927, s. 60.
- Rudnicka Jadwiga, *Biblioteka Wilanowska*, Warszawa 1966.
- Runciman Steven, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958.
- San-Marte (A. Schultz), *Des Martinus Polonus Chronik der Kaiser und Päpste, in deutscher Uebersetzung aus der ältesten Handschrift des 14. Jahrhunderts zum ersten Male hg.*, [w:] Ludwig Herig, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 23:1858, s. 337-403, 24:1858, s. 27-84, 25:1859, s. 259-310.
- Schillmann Fritz, *Die Formularsammlung des Marinus von Eboli*, Rom 1929.
- Schmeidler B., *Martin von Troppau*, [w:] *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, wyd. I, t. 3, Berlin 1943, 282-289.
- Schmidt R., *Aetates Mundi: die Weltalter als Gliederungsprinzip der Geschichte*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte” 67:1955-56, s. 288-317.
- Semkowicz Władysław, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951.
- Sepp B., *Wann wurde die zweite Ausgabe der Chronik des Martin von Troppau veröffentlicht?* NA 23:1898, s. 239-243.
- Seters John van, *In Search of History: Historiography in the Ancient World and the Origins of Biblical History*, New Haven 1983.
- Silnicki Tadeusz, *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca wieku XIV*, Warszawa 1953.
- Smalley Beryl, *Historians in the Middle Ages*, London 1974.
- Smalley Beryl, *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford 1952.
- Smits E. R., *Vincent of Beauvais: a note on the background of the »Speculum«* [w:] *Vincent of Beauvais and Alexander the Great*, ed. by W. J. Aerts, E. R. Smits, J. B. Voorbij, Groningen 1986, s. 1-9.
- Soszyński Jacek, *A survey of medieval manuscripts containing the chronicle of Martin the Pole in Polish collections*, „Studie o rukopisech” 27:1989-1990, s. 113-131.
- Soszyński Jacek, *The oldest manuscript of Martinus Polonus in Polish collections* [w:] *Beiträge der polnischen Stipendiaten der Herzog August Bibliothek zur Philosophie, Geschichte und Philologie*, hrsg. J. Pirożyński, O. Dobijanka-Witczakowa, J. Garewicz, J. B. Korolec, Kraków 1994, s. 191-196.

- Southern Richard William, *Aspects of the European tradition of historical writing*: 1. *The Classical Tradition from Einhard to Goeffrey of Monmouth*. 2. *Hugh of St. Victor and the Idea of Historical Developement*. 3. *History as Prophecy*. 4. *The Sense of the Past*. TRHS Ser. V, 20:1970, s. 173-196, 21:1971, s. 159-179, 22:1972, s. 159-180, 23:1973, s. 243-263.
- Studia nad historią dominikanów w Polsce, 1222-1972*, pod red. Jerzego Kłoczowskiego, Warszawa 1975.
- Swain Joseph Ward, *The Theory of the four Monarchies: Opposition History under the Roman Empire*, „Classical Philology” 35:1940, s. 1-21.
- Szwejkowska Helena, *Biblioteka klasztoru cysterek w Trzebnicy*, Wrocław 1955.
- Świerk Alfred, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.
- Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali X. Jan Fijałek i Adam Vetulani*. PAU, „Studia i Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce” nr 4, Kraków 1915-1920-1951.
- Tatarkiewicz Władysław, *Historia filozofii*, t. I, wyd. VIII, Warszawa 1978.
- Taylor John, *The Universal Chronicle of Ranulf Higden*, Oxford 1966.
- Theiner A., *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. I, Romae 1860.
- Thompson James W., *A History of Historical Writing*, Vol. 1, *From the Earliest Times to the End of the 17th Century*, New York 1942.
- Thompson James W., *The Medieval Library*, New York 1957.
- Tout T. F., *The Study of Universal Chronicles*, [w:] *The Collected Papers of T. F. Tout*, t. III, Manchester 1934, s. 1-25.
- Trieber Conrad, *Die Idee der vier Weltreiche*, „Hermes” 27:1892.
- Trithemius Joannes, *De scriptoribus ecclesiasticis*, Coloniae 1546.
- Ullman B. L., *A Project for a New Edition of Vincent of Beauvais*, „Speculum” 8:1933, s. 312-326.
- Umiński Józef, *Pochodzenie i kariera Marcina Polaka*, „Collectanea Theologica” 24:1953, s. 163-188.
- Urkundenbuch des Bisthums Culm*, bearbeitet von C. P. Woelky, t. I-II, Danzig 1885-1887.
- Vetulani Adam, *Początki najstarszych wszechnic środkowo-europejskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.
- Vincent of Beauvais and Alexander the Great*, ed. by W. J. Aerts, E. R. Smits, J. B. Voorbij, Groningen 1986.

- Vittinghoff Friedrich, *Christliche und nichtchristliche Anschauungsmodelle*, [w:] *Mensch und Weltgeschichte...* s. 19-40.
- Vlessing O., *De Collectie Weesp*, „Tussen Vecht en Eem” 12:1982, s. 113-130.
- Voorbij Johannes Benedictus, *Het 'Speculum Historiale' van Vincent van Beauvais: een studie van zijn ontstaansgeschiedenis*, Groningen 1991.
- Voorbij Johannes Benedictus, *The history of Alexander the Great in Jacob van Maerlant's »Spiegel Historiae«* [w:] *Vincent of Beauvais and Alexander the Great*, ed. by W. J. Aerts, E. R. Smits, J. B. Voorbij, Groningen 1986, s. 57-99.
- Voorbij Johannes Benedictus, *The »Speculum Historiale« some aspects of its genesis and manuscript tradition*, [w:] *Vincent of Beauvais and Alexander the Great*, ed. by W. J. Aerts, E. R. Smits, J. B. Voorbij, Groningen 1986, s. 11-55.
- Walsh J. J., *The Thirteenth, Greatest of Centuries*, New York 1909.
- Wattenbach Wilhelm, *Martinus Polonus*, hasło [w:] *Allgemeine Deutsche Biografie*.
- Weiland Ludwig, *Zur Ausgabe der Chronik Martins von Troppau*, „Archiv” 12:1874, s. 1-79.
- Weteko Leszek, *Rękopisy iluminowane*, [w:] *Cystersi w średniowiecznej Polsce. Kultura i sztuka. Katalog wystawy*, Warszawa-Poznań 1991.
- Wiesiołowski Jacek, *Kolekcje historyczne w Polsce średniowiecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Wilamowska Elżbieta, *Kronika polsko-śląska. Zabytek pochodzenia lubiąskiego*, St.Żr. 25:1980, s. 80-81.
- Wiszniewski Michał, *Historia literatury polskiej*, Kraków 1840.
- Zeissberg Heinrich, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, Warszawa 1877.
- Zwiercan Marian, *Komentarz Jana Dąbrówki do kroniki mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, Wrocław 1969.

THE CHRONICLE OF MARTINUS POLONUS AND ITS MEDIEVAL MANUSCRIPT TRADITION IN POLAND

(Summary)

The text known as the *Chronicon Pontificum et Imperatorum* was written in the sixties and the seventies of the thirteenth century. It was compiled by the black friar Martinus, a clerk at the papal curia. Apart from the chronicle Martin was the author of two other works widely known in the Middle Ages: the *Margarita Decreti seu Tabula Martiniana* (a handbook of canon law arranged in alphabetical order), and the *Sermones de tempore et de sanctis*. From the numerous second names which posterity tried to give Martinus, only *Polonus* and *Oppaviensis* are recognised by modern historians, and even those two should not be accepted literally. Martin's life and personality is almost completely hidden behind his work. From the scarce sources available we can reconstruct a picture of a Dominican friar who perhaps was reared, educated and ordained in the Prague convent of St. Clement's. Like all Dominicans he received a rudimentary education in his native convent, but it is quite obvious that he must have continued his studies in theology and canon law at a *studium generale* or at a university. Ludwig Weiland has suggested that his place of study could have been in southern France, because his chronicle shows personal knowledge of that region.

Martin appeared in Rome some time before 1261. In 1261 he was already occupying the position of papal penitentiary. His area of responsibility in that respect was the empire, but he clearly had vivid contacts with Poland too. He wrote his books in the sixties and the seventies. It seems that during the last two or three years of his life Martin was becoming an important person in the curia. The process is reflected in the sudden proliferation of documents in which his name is mentioned. Since 1276 he had appeared in the documents with the additional title of a papal chaplain, and two years later he was ordained

archbishop of Gniezno, primate of Poland. He died on the way to his see, and was buried at San Domenico in Bologna.

The chronicle in its final version, consists of three parts: the introduction (the chief part of which is the history of the four world empires) and the parallel exposition of the pontificates of the popes and the reigns of the Roman emperors. The first part is of narrative character. It begins with a preface outlining the method used, then goes on to recount the history of the four world powers: Babylon, Carthage, Macedonia and Rome, up to the advent of Christ. A description of Rome and its monuments is included. The book closes with an enumeration of the cardinals and a list of the sources used by the author. The second part was devised in the form of a parallel chronological table, with each page divided into fifty lines, each line accounting for one year. The popes were dealt with on the *verso* and the emperors on the *recto* sides of the folios. Ludwig Weiland, while working on a critical edition of the Chronicle for the *Monumenta Germaniae Historica*, established that the chronicle received three redactions at the hands of the author. Weiland named them A, B and C. A was finished shortly after the death of pope Clement IV (1268), B in the first half of 1276 (during the pontificate of Gregory X), and C after the death of John XXI (May, 1277).

The *Chronicon Pontificum et Imperatorum* contains also materials which may be described as anecdotal; sometimes even scandalous. To this category belongs the famous legend of pope Joan. The legend gained considerable importance during the Reformation, and was used as a convenient means of criticising and mocking the papacy. Such actions caused the catholic scholars either to denounce Martin or to try to prove that the legend was a malicious interpolation. The controversy dragged on very long and could still rouse emotions at the break of the 19th and 20th century when translations of a novel by the Greek author, Emmanuel Roidis, based on this legend appeared in western Europe.

Originally Martin's chronological work was not really a chronicle. He wrote to provide preachers, lawyers and scholars with a tool towards the better fulfilment of their jobs. But the difficulties connected with precise copying of the parallel table contributed to the consequent relaxation of the strict formal arrangements of Martin's original, and in the end his elaborate scheme was completely dropped. Thus in Polish collections there is only one copy preserved which retains the original layout.

In the 13-15th centuries the *Chronicon Pontificum et Imperatorum* enjoyed tremendous popularity. Recent surveys by Thomas Kaeppli and Anna-Dorothee von den Brincken have revealed over four hundred extant copies. As to the Polish repositories, there are twenty-two manuscripts of the chronicle to be

found: five in the Czartoryski Library and three in the Jagiellonian Library in Cracow, one in the Archives of the Cracow Chapter, two in the Library of the Polish Academy of Sciences in Gdańsk, two in the Library of the Polish Academy of Sciences in Kórnik, three in the National Library in Warsaw, five in the University Library in Wrocław, and one in the Ossoliński Library in the same city. To those manuscripts one must add the copy presently kept at Biblioteca Nazionale Marciana in Venice, which in the 15th century belonged to a Cracow professor.

A closer investigation of the listed manuscripts reveals, that four (BJ Akc. 179/51; BN 3004; BGd PAN Ms Mar F 249 and Ms Mar F 253) out of the twenty-three must immediately be ruled out, as they do not contain the work of Martin, but a later compilation based on the *Chronicon Pontificum et Imperatorum* and the *Speculum Historiale* of Vincent of Beauvais, originating perhaps in Burgundy in the second quarter of the fourteenth century (its text was printed by Plantijn in Antwerp in 1574, under the title *Chronicon Martini Poloni*, beginning a long tradition of false attributions). The same applies to the manuscript BN 8052, which comprises an independent compilation, requiring an individual study.

Further four (BCz 1309; 2033; 2317 and BN BOZ Cim. 9) of the remaining eighteen must also be discredited, as they reached Poland only in the eighteenth and nineteenth centuries, and are therefore irrelevant to the Polish intellectual history of the Middle Ages.

Within the fourteen manuscripts which can be connected with medieval Poland three groups may be distinguished:

1. redaction A* (1 MS – BUWr IV F 191);
2. redaction C, in the chronicle layout (12 MSS – BCz 1575; 1583; BJ 104; AKK 219; BK PAN 130; 131; Oss 9501; BUWr I F 218; II F 64; IV F 175; R 445; BMarc X.188);
3. redaction C with the chronological table arrangement (1 MS – BJ 304).

The tradition A* is represented by a single manuscript, namely IV F 191 of the Wrocław University Library, originating from the Cistercian abbey of Henrykow in Silesia. It was copied in the twenties of the fourteenth century. A combined comparison of this manuscript with the 1616 Cologne edition and the Prague Chapter manuscript (G IV/2, which is considered as Martin's original working copy) proved very interesting. It showed that the tradition represented by the Silesian manuscript comes from the Prague manuscript, but that it is an independent, slightly later version of the chronicle than the Cologne edition, the model for the A* redaction. The extant sources show that this manuscript was of no practical consequences to the further proliferation of Martin's chronicle in Poland.

The third group, the redaction C with the chronological table arrangement, is again but a single manuscript (MS 304 of the Jagiellonian Library in Cracow). It was copied in 1436 at the order of professor Jan Dąbrowka of the University of Cracow, but within the scope of this study it proved impossible to establish where did the exemplar of the MS 304 come from. Dąbrowka used it while working on his commentary on the chronicle of Master Vincent. This copy was also of no further consequences for the manuscript tradition in Poland.

The second, and the most important manuscript group represents the Weiland version C without the chronological table arrangement. It is the most frequently occurring version of the chronicle not only in Poland, but all over Europe. As there are twelve copies preserved (practically eleven, because MS BK PAN 131 is only a short fragment), in order to establish the filiation of the manuscripts a computer analysis (numerical taxonomy) of the texts was performed. The results showed that two families of manuscripts of Martin's chronicle functioned in Poland in the Middle Ages. They were named α and β . The α family represents the class III and IV manuscripts (according to the A.-D. von den Brincken classification). It appeared on Polish territories not later than at the beginning of the 14th century (perhaps even earlier); most probably directly from Italy. The best examples of this branch of the manuscript tradition are codices BK PAN 130 and Oss. 9501. Around 1350 we encounter the first manuscripts of the β family, which represent class VI; they are chiefly Silesian. Both families coexisted for some time, producing contaminated manuscripts. Later on the β family took precedence. The best examples of this second branch are codices BCz 1575 and BMarc X.188.

In the second half of the 15th century the popularity of the *Chronicon Pontificum et Imperatorum* evidently diminished.

INDEKS OSÓB

Abgar 102
 Abraham 27, 34
 Adam postać biblijna 27, 145
 Adamancius 154
 Adamek Josef 165
 Ado z Vienne 33
 Aerts W. J. 174-176
 Aland K. 164
 Alaryk 30
 Albert Wielki 12
 Albert ze Stade 36
 Alberyk z Troisfontaines 36
 Aldhelm 119
 Aleksander IV papież 152
 Aleksander de Villa Dei 72
 Aleksander Wielki 24, 104, 174-176
 Alexander J. J. G. 172
 Amalricus 111, 113
 Anastazjusz cesarz 155
 Anastazy I papież 113
 Anastazy św. 113, 149
 Andel Gerrit Kant van 30, 165
 Andrzej ze Słomowa 74
 Antoni św. 143
 Anzelm z Havelbergu 35
 Appolonius de Tyro 104
 Arkadiusz cesarz rzymski 112
 Arndt Wilhelm 103
 Arnulf cesarz 114
 Arystoteles 27
 Attyla 148
 Augustyn św. 27, 31-33, 36, 76,
 173, 175
 Aurelian cesarz rzymski 111
 Aventius Joannes 165
 Bachus św. 111
 Bacon Roger 37, 52
 Badecki Karol 100, 166

Baethagen Friedrich 166
 Baldwin hr. Flandrii 156
 Balzer Oswald 166
 Banaszkievicz Jacek 133, 166
 Bańkowski Piotr 165
 Beatrycza 118
 Beda Venerabilis 25-27, 32-33, 37,
 39
 Beer Ellen J. 166
 Bellarminus Robertus 166
 Benedykt II papież 111, 149
 Benedykt III papież 42, 105
 Benedykt IX papież 132
 Benedykt XII papież 65
 Benedykt XIII antypapież 71
 Benedykt Polak 11
 Benedykt z Hořowic 55
 Benson Robert L. 168
 Bernal Palacios Arturo 21, 56, 166
 Bernard Guidonis 50, 166
 Bernard z Clairvaux 76
 Bielowski August 94, 96-97, 166,
 171
 Bischoff Bernhard 166
 Bloomfield M. W. 166
 Błażowski Mieczysław 57, 165
 Boeder Joannes Henricus 54
 Boehm Constantin Edelen von 164
 Boehm Laetitia 166
 Boguchwał 171
 Bolesław II Śmiały 62
 Bonifacy IX papież 70-71
 Bouwman A. Th. 82
 Bowles Edmund A. 168
 Bravo Benedetto 166
 Brett Edward Tracy 166
 Brincken Anna-Dorothee von den
 21, 26, 28, 30, 36-38, 42-45,
 48, 55, 72, 81, 94, 103, 109,
 116-117, 130-131, 133-134,

- 138, 166-167, 178
Briquet C. M. 61, 167
Brygida św. 71
Burchardus de Monte Syon 96, 99,
167
Burchardus OP 96, 99
Burrow John Anthony 27, 167
Büsching J. G. 98
Butterfield Herbert 167
Bzowski A. 167
Cecylia św. 147
Cezar Gajusz Juliusz 145
Champion Pierre 55, 168
Chenu M.-D. 168
Chesnut Glenn F. 168
Chibnall Marjorie 168
Chmiel Adam 164
Chodyncki Ignacy 168
Ciccarini Marina 88
Cieślak Edmund 170
Classen Peter 168
Collingwood R. G. 24, 168
Constantinus 154
Constable Giles 168
Copinger W. A. 168, 174
Curtius Ernst Robert 168
Cycero Marek Tulliusz 69
Cyprian 76
Cyryl św. 111
Czacki Tadeusz 59, 61
Czartoryski Adam Jerzy 59, 66
Czartoryski Paweł 13, 16, 21-22,
170
Czołowski Aleksander 89
Ćwikliński Ludwik 103, 105
Damazy papież 111
Daniel prorok 26, 169, 171
David Pierre 168
Dawid król żydowski 27
Dawson Charles 168
Dąbrowski Jan 104, 168
Dąbrowski Józef 168
Dearing Vinton B. 168
Dekker A. F. 103, 165
Deodat papież 111, 132
Diodoros Sikulos 28
Dioklecjan cesarz rzymski 132
Dionizy Mały 28
Dionizy papież 111, 113
Długosz Jan 20-21, 119, 169, 172
Długosz Józef 71, 168
Dobijanka-Witczakowa Olga 59,
174
Dobner Gelazy 48, 102, 105, 168
Doellinger J. J. 40, 169
Dolcino 87
Domański Juliusz 21, 169
Domicjan cesarz rzymski 144
Dominik św. 135, 178
Donatus Aelius 69
Donus papież 111
Dorotheus 99
Dowiat Jerzy 172
Durand Ursin 48, 172
Düsterwald Franz 169
Dymmel Piotr 13, 20, 21, 119, 169
Dzierzwa 133, 166
Echard Jacques 37, 40, 173
Ehrenfried OP 48
Einhard 175
Ekkehard z Aura 34
Emilius 144
Emler J. 49
Eneasz Sylwiusz Picollomini
później papież Pius II 54, 102
Eugeniusz I papież 113
Eugeniusz III papież 132
Eugeniusz IV papież 105
Euzebiusz z Cezarei 29, 33, 36, 146,
168

- Ewa postać biblijna 27
Ewagriusz 168
Ezechieli prorok 151
Fabian papież 147
Fabricius Joannes 41, 54-55
Feliks II papież 111
Feliks V papież 111
Ferdynand III król Kastylii 87, 95,
99
Fijałek Jan 90, 169, 175
Filip cesarz rzymski 111-113, 155
Filip szwabski 156
Filip bp firmański 49
Florentius z Worcester 33
Fokas cesarz wschodniorzymski 154
Formosus papież 111
Franciszek św. 66, 70, 82
Franciszek Pipin 81, 169
Franko z Polski 11
Frechulf z Lisieux 33
Fredegar 32
Frutolf z Michelsbergu 30, 34, 169
Fryderyk I cesarz niemiecki 36, 81,
112
Fryderyk II cesarz niemiecki 92,
105, 113, 156
Fryderyk III cesarz niemiecki 54
Fryderyk ks. Austrii 95
Fulvius 144
Gabriel Astrik L. 169
Galeriusz cesarz rzymski 132, 154
Gall anonim tzw. 44, 58
Ganz David 166
Garewicz Jan 59, 174
Gawłowska Wanda 30, 34, 169
Gengulf św. 150
Gesnerus Conradus 169
Gibson M. T. 172
Gieysztor Aleksander 169
Gołębiowski Łukasz 59, 61, 164
Göber W. 164
Godysław Pasek 171
Goeffrey z Monmouth 175
Gosław 49
Gravenbruch Gerhard 54
Green William M. 35, 169
Grodziska-Ożóg Karolina 23, 51,
56, 169
Gromadzki Jan 92
Grzegorz II papież 113, 149
Grzegorz III papież 113
Grzegorz VI papież 132
Grzegorz X papież 41-42, 110, 115,
141, 178
Grzegorz z Tours 32
Guenée Bernard 44, 169-170
Gulielmus de Lavicea 69
Günther Otto 75-76, 170
Gustaw Romuald 170
Guttmann Moritz Adolf 102-103
Gwipert bp raweński 151
Habundius 147
Hadrian cesarz rzymski 112
Hadrian I papież 150
Hadrian III papież 151
Hadrian V papież 81, 132, 134
Hagek Wenceslaus 48, 105, 168
Hain Ludwig 168, 170, 174
Hajnal St. 170
Hane Nicolaus 55
Hanke M. 168, 170
Hannibal 145
Haskins Charles Homer 170
Heck Roman 117, 170
Heel P. Dalm. van 82, 170
Heinrich Calow 75, 78
Heinrich von Vinstingen 48
Helinand z Froidmont 36
Helwicus Germar Theutonicus 68
Henricus Salteriensis 77

- Henryk de Brem OFM 49
 Henryk I król niem 111-112
 Henryk I Brodaty 82, 90, 94, 118
 Henryk II Pobożny 118
 Henryk III ks. glogowski 118
 Herbers Klaus 167
 Herig Ludwig 55, 174
 Herodot 24
 Herold Jan 53
 Hiacynt OP 41, 44, 48, 115
 Hieronim św. 27, 29-30, 32, 36, 39, 155
 Hieronim bp wrocławski 94
 Hieronim z Pragi 69
 Hippolytus 29
 Hodiejowski Jan 105
 Holder-Egger O. 170
 Holkot Robert 77
 Homecki Adam 63
 Honoriusz cesarz rzymski 112
 Honoriusz I papież 111, 113
 Honoriusz IV papież 101, 105
 Honoriusz z Autun 37
 Hornowska Maria 72, 170
 Horodyski Bogdan 87, 170
 Hugo de Argentina 89
 Hugo de Sancto Caro 12, 15, 52
 Hugon ze Św. Witkora 34-35, 38, 77, 169, 175
 Humbertus de Romanis 166
 Hunt Richard William 172
 Innocenty III papież 111, 113, 152
 Innocenty IV papież 62, 64, 81, 134
 Ioannes 104
 Ioannes Fabricius 41, 54
 Iohannes Bernardone (por. Franciszek św.) 152
 Izydor z Sewilli 32-33, 36-37, 148
 Jażdżewski Konstanty Kl. 89-90, 98, 164, 170
 Jacek św. 12, 168
 Jacob van Maerlant 176
 Jacobus de Seraponte 77
 Jacobus de Vitriaco 84-85, 96
 Jadwiga św. 82, 90, 95, 97, 104, 110, 116
 Jahn Karl 55, 84-85, 170
 Jakub kardynał (por. papież Benedykt XII)
 Jakub Świnka 50
 Jakub Snyeszek 74
 Jakub Twinger 55
 Jakub z Paradyża 169
 Jan III papież 113
 Jan VII papież 113
 Jan XII papież 99
 Jan XXI papież 41-42, 49, 52, 101, 132, 141, 178
 Jan II król francuski 94
 Jan Andrzejowy 91
 Jan Chrzyciel św. 100, 145
 Jan Dąbrowka 68-69, 132-133, 137, 176, 180
 Jan Elgot 67, 133
 Jan Jałmużnik patriarcha aleksandryjski 113
 Jan ksiądz legendarny władca wschodni 61-62, 84-85
 Jan Piano Carpini 11
 Jan z Holeszowa 100
 Janocki J. D. A. 104, 164, 170
 Jezus Chrystus 26-29, 34, 39, 60-61, 63, 65-69, 72, 76, 79, 85, 87-89, 91-93, 95-96, 99-101, 110-111, 122, 131, 134, 178
 Joachim z Fiore 111
 Joanna legendarna papieżyca 19, 40, 42, 80, 87, 102, 105, 135, 169, 172, 178
 Joannes de Columna 37

- Jodok św. 102
Johann Turmair 165
Johannes de Aich 102
Johannes de Beka 103
Johannes de Hildesheim 76-77
Johannes de Temporibus 156
Johannes Gerbrandus 103
Johannes Inderbachio 102
Johannes Spoerl 166
Jones Charles William 25-26, 171
Jordanes 32
Journet Alan R. P. 119, 173
Jowisz 143
Józef Flawiusz 112
Józef św. 145
Juliusz I papież 113
Junker Hubert 171
Justyn I cesarz wschodniorzymski 112
Justynian I cesarz wschodniorzymski 112
Kaeppli Thomas 44, 55-56, 171, 178
Kalikst I papież 147
Kamolowa Danuta 165
Karbowski Antoni 171
Karloman 150
Karol 94
Karol I Andegaweński król Sycylii 49, 95
Karol Młot 113
Karol VII król francuski 55, 168
Karol Wielki 132, 150
Kasjodor 31-32
Katarzyna św. 63, 77, 132
Kawecka-Gryczowa Alodia 170
Kazimierz Jagiellończyk 85
Kętrzyński Wojciech 94
Klaudiusz Ptolemeusz 27
Klemens 151
Klemens II papież 151
Klemens IV papież 37, 41, 49, 52, 81, 110-111, 115, 134, 178
Klemens VI papież 80
Klemens św. 48, 51, 135, 177
Klimeš Filip 55
Kłoczowski Jerzy 171, 175
Konon papież 113
Konradyn 95, 110
Konstantyn I cesarz rzymski 114
Konstantyn III cesarz wschodniorzymski 113
Konstantyn IV cesarz wschodniorzymski 112-113
Konstantyn VI cesarz wschodniorzymski 87, 95, 99, 113
Korolec Jerzy B. 21, 59, 133, 171, 174
Korta Wacław 97, 117, 171
Kortuem Hans Henning 167
Korytkowski Jan 48, 171
Korzeniowski J. 64, 164
Kostilkova Maria 21
Koudelka Vladimir 44, 48-49, 115, 171
Kowalczyk Maria 67, 164
Kownacki Hipolit 171
Kozłowska Anna 164
Kozerska Helena 105, 164, 171
Kraszewski Józef Ignacy 171
Kristeller Paul Oskar 164
Krüger Karl Heinrich 23, 28, 30, 172
Krzyżanowski Julian 40, 172
Kunegunda św. 96
Kuraś Stanisław 167
Kürbis Brygida 84-85, 172
Kurzswank Nikolaus 77-78
Kutrzeba Stanisław 64, 164
Lambecius Petrus 40, 47, 165, 172

- Lambert z St. Omer 37
 Landulfus de Columna 172
 Lanham Carol D. 168
 Le Clerc Jean 55, 168
 Le Goff Jacques 172
 Lelewel Joachim 172
 Lemaire Jacques 172
 Lengnich Gotfryd 75
 Lengnich Karol Beniamin 75
 Leon I cesarz rzymski 112
 Leon I papież 111, 148
 Leon II papież 149
 Leon III papież 132, 149
 Leon IV papież 42, 113
 Leon V papież 105
 Leon IX papież 111, 113
 Liberiusz cesarz rzymski 111
 Licinius 154
 Liwiusz Tytus 61, 68, 93, 134
 Lotar cesarz 150
 Ludolf z Żagania 102
 Ludwik III król niemiecki 111
 Ludwik cesarz 150
 Ludwik IV cesarz niemiecki 118
 Ludwik ks. Bawarii 95
 Luscombe David 35, 172
 Łazarz 69, 96
 Macdalino Paul 173
 Maciej Korwin 90
 Maciejowski Wacław Alexander
 171
 Manitius Max 172
 Manuel I Komnen cesarz
 bizantyjski 61
 Marcellinus papież 72-73
 Marcin 67
 Marcin IV papież 49-50, 68, 101
 Marcin z Tours św. 30, 91
 Marco Polo 81
 Marcus 96
 Marczak Michał 172
 Marek papież 111
 Marek św. 57
 Maria Egipcjanka św. 99
 Maria siostra Łazarza 69
 Maria św. 66, 70, 89, 93, 100, 144
 Marian Szkot 33, 37, 53
 Marinus z Eboli 49, 174
 Markowski Mieczysław 164
 Marta siostra Łazarza 69, 96
 Martene Edmund 48, 172
 Martinus 143
 Martinus Dumiensis 96
 Mateusz ewangelista 27
 Maurycy cesarz wschodniorzymski
 113
 Mełnowski Paweł 63-64
 Michał z Kleparza 85
 Mieszko I 96
 Migne J. P. 96
 Mikołaj I papież 111
 Mikołaj III papież 49, 63, 65, 67-69,
 72, 80, 87, 90-91, 93, 101, 134-
 135, 141
 Mikołaj IV papież 80, 99, 101, 132
 Mikołaj Tempelfeld 57, 101-102,
 131
 Mikołaj Trąba bp krakowski 90-91,
 175
 Milkau Fritz 170
 Minerwa 144
 Moeller Samuel Jansson 82
 Mojżesz 34
 Mommsen Theodor E. 29, 31, 173
 Morey James H. 35, 173
 Mortensen Lars Boje 173
 Moschus E. F. 96
 Muratori L. A. 166, 169, 173
 Muszyńska Krystyna 82, 165
 Naruszewicz Adam 59

- Neron cesarz rzymski 110
Neumann W. A. 96, 99, 167
Nicolaus de Lyra 77
Nikolaus Swichtenberg 75
Norbert św. 35
North John D. 21
Nowak Janusz 64, 164
Nowak Z. 78, 173
O'Brien O'Keeffe Kathrine 119, 173
O Croinin Daibhi 166
Odo de Morimond 68
Odoaker 111-112
Oesterley Hermann 99, 169
Oktawian August 29, 60, 61, 63-65,
67-69, 72, 79-80, 87-89, 91-93,
95, 99, 101, 110-113, 134, 141
Olszewicz Wacław 173
Oporinus Jan 53
Oppert G. 61
Ordericus Vitalis 168
Orozjusz 27, 31, 39, 148, 173
Ossoliński Józef M. 48, 173
Otto z Freising 35-37, 167
Otton I cesarz niemiecki 111
Otton III cesarz niemiecki 132
Oudenrijn M. A. van den 55
Owidiusz 111
Ożóg Krzysztof 50
Paschalis II papież 111
Patera A. 79, 165
Patryk św. 77
Paulus Diaconus 148
Paweł I papież 113
Paweł św. 110
Pertz Georg Heinrich 40, 173
Piccard G. 92, 100-101, 173
Piekarski Kazimierz 170
Piekosiński Franciszek 74, 173
Piotr Comestor 35, 44, 79-80, 172-
173
Piotr Hiszpan później Jan XXI
papież 52, 72
Piotr św. 27, 49, 70, 110-111, 113,
146-147, 149-151
Piotr prepozyt wyszehradzki 44, 48,
115
Piotr z Szamotuł 58
Pipin król frankijski 155
Pirożyński Jan 59, 174
Pistoris Grzegorz 90-91
Plantijn Krzysztof 53, 179
Plemięcki Jan starosta kowalewski
64
Plezia Marian 59
Podlaha A. 79, 165
Polkowski Ignacy 165
Poncján papież 111
Potkowski Edward 21, 173
Potthast August 173
Prakseda św. 150
Priscus 154
Proiectus 72
Prosper Tyro 30
Przemysław I 90
Ptolemeusz z Lukki 50, 173
Ptolomeusz XII 77
Quétif Jacques 37, 40, 173
Randa Alexander 166, 173
Ranulf Higden 175
Rasid ad-Din 55, 170
Reginon z Prüm 33
Reichling Dietrich 174
Rej Mikołaj 172
Rice Eugene F. jr. 173
Rinkenberg Marcin 90
Roger z Wendover 36
Roidis Emmanuel 40, 178
Roland z Radomska 49
Rother C. H. 95, 97-98, 116, 118,
174

- Rudnicka Jadwiga 174
Rudniński Szymon bp 64
Rudolf z Habsburga 68, 93
Rufinus 101
Runciman Steven 174
Rył Jadwiga 165
Rybicki Paweł 170
Ryszard ze Św. Wiktora 35
San-Marte 55, 174
Schade O. 96
Schillmann Fritz 49, 174
Schindler 118
Schmeidler B. 174
Schmidt R. 174
Schultz A. 55, 174
Semkowicz Aleksander 95, 97
Semkowicz Władysław 84, 165, 174
Senftleben Andreas 100
Sepp B. 42, 174
Sergiusz św. 111
Sergiusz I papież 113
Servatius Carlo 167
Seters John van 174
Sewerus cesarz rzymski 113
Sextus Julius Africanus 28-29
Sędziwój z Czechla 50
Siccard z Cremony 36
Siegebert z Gembloux 33-34
Silnicki Tadeusz 174
Siniarska-Czaplicka Jadwiga 168
Smalley Beryl 35, 172, 174
Smits E. R. 38, 174-176
Smolka Stanisław 105
Sobieszczański Franciszek Maksymilian 169
Sokrates 168
Soldanus 70
Solf Sabine 21
Soszyński Jacek 22, 59, 174
Southern Richard William 28, 35, 175
Sozomen 168
Spazarini Jan 58
Spoerl Johannes 166
Spoor Johannes Fridericus 54
Spunar Pavel 21, 79-80
Staedelius Josias 54
Stanisław August Poniatowski 58-59
Stanisław św. 62, 71, 82
Stańczyk 172
Starowolski Szymon 44
Stefan św. 148
Stenzel G. A. 50, 97, 103
Streinius Richard 47
Stummer Wanda 164
Sułkowska-Kuraś Irena 167
Suchodolski Bogdan 170
Suffridus Petri 53, 93
Sulej Agnieszka 21
Sulpicjusz Sewer 29-30, 165
Swain Joseph Ward 27, 175
Sykstus III papież 113
Sykstus IV papież 68
Sykstus św. 153
Sylwester I papież 101, 111, 114
Sylwester II papież 132
Sylwester III papież 132
Syrycjusz papież 111
Szwejkowska Helena 175
Szymański Józef 119, 169
Szelińska Wacława 132
Świerk Alfred 90, 175
Tarnowski Jan Feliks 71, 168
Tarnowski Jan Zdzisław 168
Tatarkiewicz Władysław 52, 175
Taylor John 175
Telesfor papież 147
Teodoret 168

- Teodoryk Wielki król ostrogocki
31-32
- Teodozjusz I cesarz rzymski 111-112
- Teodozjusz II cesarz rzymski 112
- Theiner A. 49-50, 175
- Thompson James W. 175
- Tomasz św. 76, 93
- Tomasz Strzępiński bp krakowski 85
- Tomasz z Akwinu 12, 50, 52, 62-63, 76, 168
- Tomasz z Wrocławia 11
- Totila 148
- Tout T. F. 175
- Trieber Conrad 175
- Trithemius Joannes 175
- Truhlář J. 165
- Tungdalus 96
- Tyber legendarny król italski 142
- Tyberiusz cesarz rzymski 111-112
- Tyburcius 147
- Tytus cesarz rzymski 111-113
- Ulanowski Bolesław 175
- Ullman B. L. 175
- Umiński Józef 51, 175
- Urban III papież 151
- Urban IV papież 111
- Urban V papież 94
- Urban VI papież 78
- Uruski S. 64
- Vermeeren P. J. H. 103, 165
- Vetulani Adam 90, 165, 175
- Vittinghoff Friedrich 176
- Vlessing O. 82, 176
- Voorbij Johannes Benedictus 44, 174-176
- Wacław III król czeski i polski 79
- Wacław IV król czeski 91, 105
- Wacław bp wrocławski 91, 94
- Walens cesarz rzymski 112
- Walenty św. 113
- Walentyn papież 113
- Walentynian cesarz rzymski 112
- Waleriusz cesarz rzymski 154
- Walsh J. J. 176
- Walsh Kathrine 35, 172
- Walz A. 51
- Watson Adam 167
- Wattenbach Wilhelm 176
- Wawrzyniec św. 61, 63, 65, 67-68, 79, 87, 90, 93, 99, 101, 111-113
- Weiland Ludwig 18-20, 23, 37, 40-42, 45, 47, 54-55, 67, 80, 98, 110, 114, 117, 120, 131-132, 136-138, 140-141, 172, 176-178
- Welisław z Czech 49
- Werus cesarz rzymski 112, 153
- Wespazjan cesarz rzymski 112
- Wetesko Leszek 97, 176
- Wiesiołowski Jacek 84, 176
- Wiktor papież 110
- Wilamowska Elżbieta 117, 176
- Wilembroeck Goswin 82
- Wilhelm hr. Holandii 64, 95
- Wilhelm z Boldensele 84
- Wilhelm z Moerbeke 12, 52
- Wincenty Kadłubek 69, 132-133, 137, 166, 171, 180
- Wincenty z Beauvais 36-38, 44, 53-54, 58, 60, 91, 95, 106, 136, 167, 169, 174-176, 179
- Wiślocki Władysław 165
- Wiszniewski Michał 176
- Witalian papież 113, 132
- Witelo 11-12, 14-15, 52
- Władysław Łokietek 71
- Władysław abp salzburski 118

STUDIA COPERNICANA

- I. Aleksander Birkenmajer, *Études d'histoire des sciences et de la philosophie du Moyen Age*, Wrocław, 1970 (in French).
- II. Mieczysław Markowski, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim* [Buridanism in Poland during the Pre-Copernican Period] Wrocław, 1971, (in Polish with source materials in Latin).
- III. Barbara Bieńkowska, *Kopernik i heliocentryzm w polskiej kulturze umysłowej do końca XVIII wieku* [Copernicus and Heliocentric Theory in Polish Intellectual Life till the End of the 18th c.] Wrocław, 1971 (in Polish).
- IV. Aleksander Birkenmajer, *Études d'histoire des sciences en Pologne*, Wrocław, 1972 (in French).
- V. *Colloquia Copernicana I. Études sur l'audience de la théorie héliocentrique* (Toruń, 1973), Wrocław, 1972 (in English and German).
- VI. *Colloquia Copernicana II. Études sur l'audience de la théorie héliocentrique* (Toruń, 1973), Wrocław, 1973 (in English, German and Italian).
- VII. Marian Biskup, *Regesta Copernicana*, Wrocław, 1973 (in Polish).
- VIII. Marian Biskup, *Regesta Copernicana. Calendar of Copernicus' Papers*, Wrocław, 1973 (in Polish).
- IX. Bronisław Biliński, *Najstarszy życiorys Mikołaja Kopernika z roku 1588 pióra Bernardina Baldiego* [Nicholas Copernicus' Oldest Extant Biography Written in 1588 by Bernardino Baldi], Wrocław, 1973 (in Polish).
- X. Karol Górski, *Łukasz Watzenrode. Życie i działalność polityczna (1447-1512)* [Lucas Watzenrode. Life and Political Activity], Wrocław, 1973 (in Polish).
- XI. Grażyna Rosińska, *Instrumenty astronomiczne na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku* [Astronomical Instruments at the University of Cracow in the Fifteenth Century], Wrocław, 1974 (in Polish with source materials in Latin).
- XII. Zofia Wardęska, *Teoria heliocentryczna w interpretacji teologów XVI wieku* [The Heliocentric Theory as Interpreted by Sixteenth-Century Theologians], Wrocław, 1975 (in Polish with source materials in Latin).
- XIII. *Colloquia Copernicana III. Proceedings of the Joint Symposium of the IAU and the IAHS. Astronomy of Copernicus and Its Background* (Toruń, 1973), Wrocław, 1975 (in English and French).
- XIV. *Colloquia Copernicana II. Conférences des Symposia: L'audience de la théorie héliocentrique. Copernic et le développement des sciences exactes et sciences humaines* (Toruń, 1973), Wrocław, 1975 (in English, French and German).
- XV. *Witelonis Perspectivae Liber Primus. Book I of Witelo's Perspectiva. An English Translation with Introduction and Commentary, and Latin Edition of the Mathematical Book of Witelo's Perspectiva by Sabetai Unguru*, Wrocław, 1977 (in English with text edition in Latin).
- XVI. *Science and History. Studies in Honor of Edward Rosen*, Wrocław, 1978 (in English, French and German).

- XVII. Nicolaus Copernicus. *Quincentenary Celebrations. Final Report*, edited by Zofia Wardęska, Wrocław, 1977 (in English).
- XVIII. Jerzy Drewnowski, *Mikołaj Kopernik w świetle swej korespondencji* [Nicholas Copernicus in the Light of His Correspondence], Wrocław, 1978 (in Polish with source materials in Latin).
- XIX. Jerzy Burchardt, *List Witelona do Ludwika we Lwówku Śląskim. Problematyka teoriopoznawcza, kosmologiczna i medyczna* [Witelo's Letter to Louis in Lwówek in Silesia, *De causa primaria poenitentiae in hominibus et de natura daemonum*. Problems of Epistemology, Cosmology and Medicine], Wrocław, 1979 (in Polish with text edition in Latin).
- XX. Georgii Joachimi Rhetici *Narratio Prima*. Edition critique, traduction française et commentaire par Henri Hugonnard-Roche et Jean-Pierre Verdet, avec collaboration de Michel Lerner et Alain Segonds, Wrocław, 1982 (in French with text edition in Latin).
- XXI. Erna Hilfstein, *Starowolski's Biographies of Copernicus*, Wrocław, 1980 (in English with Latin source materials).
- XXII. Grażyna Rosińska, *Scientific Writings and Astronomical Tables in Cracow. A Census of Manuscript Sources, 14-16th Centuries*, Wrocław, 1984 (in English and Latin).
- XXIII. *Witelonis Perspectivae Liber Quintus*. Book V of Witelo's *Perspectiva*. An English Translation with Introduction and Commentary, and Latin Edition of the First Catoptrical Book of Witelo's *Perspectiva* by A. Mark Smith, Wrocław, 1983 (in English with text edition in Latin).
- XXIV. Grażyna Rosińska, *Optyka w XV wieku. Między nauką średniowieczną a nowożytną. Fifteenth-Century Optics. Between Medieval and Modern Science*, Wrocław, 1986 (in Polish with Latin texts and comprehensive English Summary).
- XXV. Pavel Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum propectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, vol. 1, Wrocław, 1985 (in Latin).
- XXVI. Jane L. Jervis, *Cometary Theory in Fifteenth-Century Europe*, Wrocław, 1985 (in English with Latin texts).
- XXVII. *Thomae de Wratislavia Practica Medicinalis*. A Critical Edition of the *Practica medicinalis* of Thomas of Wrocław, Prémontré, Bishop of Sarepta (1297 - c. 1378) by Theodore Antry, O. Praem., Wrocław, 1989 (Latin text with English Introduction).
- XXVIII. *Witelonis Perspectivae liber secundus et liber tertius*. Book II and III of Witelo's *Perspectiva*. A Critical Latin Edition and English Translation with Introduction, Notes and Commentaries by Sabetai Unguru, Wrocław, 1991 (in English with text edition in Latin).
- XXIX. *Witelona Perspektywy księga II i księga III*. Przekład na język polski ze wstępem, opracowaniem i komentarzami. Redaktor przekładu: Witold Wróblewski. Przekład, opracowanie i komentarze: Lech Bieganowski, Andrzej Bielski, Roman S. Dygdała, Witold Wróblewski, Wrocław, 1991 (in Polish with English summary).

- 1 (XXX). Janice Adrienne Henderson, *On the Distances between Sun, Moon, and Earth according to Ptolemy, Copernicus and Reinhold*, Leiden, 1991 (in English).
- XXXI. Jerzy Burchardt, *Kosmologia i psychologia Witelona* [Witelo's Cosmology and Psychology], Wrocław, 1991 (in Polish).
- XXXII. Elżbieta Witkowska-Zaremba, *Musica Muris i nurt spekulatywny w muzykografii średniowiecznej* [Musica Muris and Speculative Trend in the Medieval Musicography], Warszawa, 1992 (in Polish with source materials in Latin).
- XXXIII. *Witelona Perspektywy księga IV*. Przekład na język polski ze wstępem i komentarzami. Przekład: Witold Wróblewski. Wstęp, opracowanie i komentarze: Lech Bieganowski, Andrzej Bielski, Witold Wróblewski, [Book IV of Witelo's *Perspectiva*. A Polish Translation with Introduction, Notes and Commentaries by L. Bieganowski, A. Bielski, W. Wróblewski], Warszawa, 1994 (in Polish).
-

Abc. Gfa. Flp
Abc. Gfa. Fca
Card. Fca

9,0

Biblioteka Główna UMK

300000057957

- XXI. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXII. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXIII. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXIV. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXV. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXVI. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXVII. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXVIII. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).
- XXIX. *Opera Philosophica, Philosophical Works*. Wrocław, 1981 (in Polish with Latin square material).

STUDIA COPERNICANA

published by the Polish Academy
of Sciences present COPERNICUS'
work and related problems of his
times as well as the scientific de-
velopments preceding his discovery
and the impact of his ideas.

Jacket: initial from
Chronicle of Martin the Pole,
Cracow, Czartoryski Library,
MS 1575, p. 1

Binding: figure from
De revolutionibus III, 20

407882
890549

WYDAWNICTWA IHN PAN

PL ISSN 0081 - 6701
ISBN 83 - 86062 - 60 - 6

